ڪنڊڙيءَ
وارن جو ڪلام

[روحل فقير ۽ مراد فقير]

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ
۱۴۰۳هـ

كنڊڙيءَ وارن جي ڪلام جو هي
خصوصي ڇاپو سچل سائينءَ جي
سالياني ميلي ۱۴۰۳هـ جي مبارڪ
موقعي تي شايع ڪيو ويو.

ڪنڊڙيءَ وارن جو ڪلام

روحل فقير ۽ مراد فقير

مرتب
لطف الله بدوي

سنڌي ادبي بورڊ
جامشورو/حيدرآباد سنڌ
١٤٠٣هـ

چاپو پهريون	سال ۱۹۶۴ع	تعداد ۱۰۰۰
چاپو ٻيو	سال ۱۹۸۳ع	تعداد ۱۰۰۰

[سنڌي ادبي بورڊ جا حق ۽ واسطا قائم]

قيمت: پندرهن روپيا
[Price: Rs. 15-00]

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
سنڌ يونيورسٽي ڪئمپس، جامشورو سنڌ.
(جي. پي. او باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ)

هيءَ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس، تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ ۾ مئنيجر ميان الله بچائي يوسف زئي ڇپيو ۽ مسٽر غلام ربباني آگري، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ان کي ڇپائي ڏاري ڏيو.

فهرست

۱- عرض مرتب

۲- مقدمو

- روحل فقير

- مراد فقير ۲۵

۳- كلام روحل فقير

● سندي:

بيت توحيد جا ٦١

متفرق ٦٩

سر سهڻي ٧٠

● سرائكي:

دوهڑا ٧٥

سي حرفي (۱) ٨١

سي حرفي (۲) ٨٦

كافيون ٩٣

۴- كلام مراد فقير

● سندي:

معرفت ١٠٣

سر سهڻي ١٠٩

سر سسئي ١١٢

سر مومل راڻو ١١٧

سر عمر ماروئي ١١٨

سر نوري ١١٩

سر ليلا- چنيسر ١٢٠

سر گهاتو	١٢١
سر سامونڊي	١٢٢
سر ارڀاتي	١٢٣
سر پورب	١٢٥
بيت متفرقہ	١٢٨
سي حرفي	١٣٣
عشقيہ	١٤١
● سرائڪي :	
دوهڙا	١٤٩
هير رانجهو	١٦٣
سي حرفي (جهولڻو)	١٦٥
ڪافيون	١٧٣

مَر مَرڪي ملاحن ۾، نئوري نوراني،
جنهن جهوليءَ چنڊ جڻهلي پيو، سمو سلطاني.
— مراد

عرض مرتب

سنڌي ادبي بورڊ طرفان مون کي ڪنڊڙي (تعلقي روهڙي) جي درويشن جي ڪلام جمع ڪرڻ لاءِ دعوت ڏني ويئي هئي. عرصي کان تمنا هئي ته انهن جي ڪلام کي جلد مرتب ڪري پيش ڪيو وڃي، پر حالات جي ناسازگاريءَ سبب ترتيب ۾ دير پوندي رهي. ان جو وڏو سبب اهو هو ته مٿين بزرگن جو ڪلام هر جاءِ تي منتشر حالت ۾ دستياب ٿيندو رهيو، ان جي ترتيب ڪا آسان ڳالهه نه هئي. "بياض خادمي" فقير روحل ۽ فقير مراد جو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام ڪنهن حد تائين ملي ويو. اهو ساڳيو ڪلام سکر جي هڪ ڪتب فروش، هريسنگهه به ڇپايو هو (فقير مراد جي سنڌي ڪلام کان سواءِ) "تذڪره" جي ترتيب وقت، فقير غلام علي "مسرور" وٽ فقير روحل ۽ فقير مراد جو گهڻيءَ حد تائين ڪلام موجود ڏٺو هوم. منهنجي دوست سانوٽمل، رٽائرڊ سپروائيزنگ تپدار ڏهرڪي، وٽ فقير صاحبن جي مڪمل ڪلام جي موجودگيءَ جو اطلاع ٿي ٻڌم. مگر ان صاحب وٽان به ڪجهه جزوي ڪلام ئي ميسر ٿي سگهيو.

مئي ١٩٥٦ع ۾، هڪ ڏينهن صبح جي وقت جيئن آءٌ فقير صاحبن جي ڪلام جي ترتيب ۾ مشغول هوس، تيئن اوچتو هڪ غريب شخص، جنهن جي ڪپڙن ۾ ڪيئي پيوند هئا، مون وٽ آيو. سندس وار خاڪ آلود هئا ۽ منهن ۾ ڪيئي جهريون پيل هيس، جن مان سندس عمر جو اندازو آسانيءَ سان لڳي ٿي سگهيو. هن مون کان سوال ڪيو ته "اوهين ڪنڊڙيءَ جي درويشن جو ڪلام گڏ ڪري رهيا آهيو؟" منهنجي اثباتي جواب تي هن وعدو ڪيو ته هو منهنجي خاطرخواهه مدد ڪندو. پوءِ هو هليو ويو.

سندس انتظار ڪندي مهينو گذري ويو، پر هڻو نہ موٽيو. مون سندس وعدي کي هڪ اتفاقي حقيقت سمجهي. هو وسري چڪو هو، جو وري جون جي آخري هفتي ۾ اچي نڪتو. سندس هٿ ۾ هڪ ڪتاب هو، جو مون کي ڏيئي ويو. مان ڀيٽڻ کي لڳي ويس ۽ ڪافي ڪلام هٿ آيم. پوئين دفعي جڏهن ڪتاب کي موٽائي وٺڻ آيو، تڏهن پنهنجو اصلي نالو لڪائي، فقط "بيراڳي" ٻڌايائين. مان ان اجنبيءَ جو، جو ڏسڻ ۾ تہ واقعي "بيراڳي" هو، بيحد ٿورائتو آهيان، جنهن کان روحل فقير جي هڪ ناياب سي حرفي ۽ ڪجهہ ڪافيون، ۽ مراد فقير جو عشقيہ ڪلام ۽ جهولڻو حاصل ٿيا. جيڪڏهن حياتي مستعار رهي ۽ هيءَ ترتيب شايع ٿي ويئي ۽ هو موقعي تي آيو، تہ پنهنجو پورهيو ان جي سامهون ضرور پيش ڪندس.

مون کي هن حقيقت جو بيحد افسوس آهي تہ جي بہ مسودا مليا آهن، انهن ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ غلطيون ضرور موجود هيون. مراد فقير ۽ روحل فقير جي سنڌي ڪلام جو ڪجهہ حصو مسٽر بولچند "سنڌو" رسالي ۾ بہ ڏنو هو، جنهن جي گڏ ڪرڻ ۾ سندس مدد ڪئي هيم. آخر ۾ مان پنهنجي ڪرمفرما، سيد عبدالحسين شاهہ موسويءَ جو بيحد ٿورائتو آهيان، جنهن پڻ هن ڏس ۾ ڪافي مدد ڪئي اٿم.

بهرحال، سنڌ جي هنن ٻن عارفن جي ڪلام کي يڪجا ڪيو اٿم شايد سندن ڪلام جو ڪو حصو اڃا بہ مون تائين نہ پهتو هجي، جيڪڏهن اهو حاصل ٿي ويو، جنهن جي گهٽ اميد آهي، تہ پوءِ ٻي ايڊيشن ۾ ان کي شامل ڪيو ويندو. سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام جي طباعت کان پوءِ، هندي ڪلام کي ترتيب ڏني ويندي. اميد آهي تہ منهنجي هيءَ ڪاوش سنڌي زبان جي گهڻگهرن وٽ مقبوليت حاصل ڪندي.

شڪارپور ۱۴- آگسٽ ۱۹۶۱ع — لطف الله بدوي

مقدمو

سنڌ جي شاعرن مان جن تي حيات جاويد جو نوراني تاج جڳمڳ ڪري رهيو آهي، ڪنڊيءَ (تعلقي روهڙي) جي درويش شاعرن جا نالا خصوصيت سان وٺڻ جي لائق آهن. هنن عظيم شاعرن جي گروهه جو سرچشمو ۽ مقتدا، صوفي فقير "روحل" آهي، جنهن جي پرڪيف ميخاني جو فيض نسلاً بعد نسل جاري رهندو آيو- پيڙهه پٽ جو، پاڻ پاڻ جو، چاچو پائٽي جو، سلسليوار خضر ٿيو رهيو. اهڙي ريت هي خاندان قريب قريب ٻن صدين کان سنڌي شاعريءَ جي شمع کي روشن رکندو آيو. سنڌ وارن تي هي سندن فراموش نه ٿيڻ جهڙو احسان هميشه ڳائبو، ۽ ساراهبو رهندو.

روحل فقير ذات جو زنگيجو هو، جيئن پنهنجي ڪلام ۾ هڪ هنڌ اُن جو ذڪر ٿو ڪري:

لوڪ آکي هي "روحل" پولينداِ
ڪوئي آکي هي ذات زنگيجاِ
نهين روحل، نهين ذات زنگيجاِ
اي ڪوئي سرّ إلاهي هي.

فقير صاحب جي والد جو اسم گرامي شاهو فقير هو، جيئن پنهنجيءَ تصنيف "آگهر وارتا" ۾ ان جو ذڪر ڪري ٿو:

سيلي سنگي، ست ساٿي، پرگهٽ آئي،
پورنماس چڪورا آيا، گهر شاهو کي پائي.

(حيا ۽ سچ جو ساٿي ظهور ۾ آيو، چوڏهينءَ جي چانڊوڪيءَ ۾ چڪور آيو، ۽ شاهو جي گهر ۾ پيدا ٿيو.)

پئي هنڌ ساڳيءَ تصنيف ۾ چوي ٿو:

باپ ميرا شاهو ناهين، آس گهر نهين ماتِ،
جنني هر جايا نهين، ڪال ورن هر نهين جاتِ.

(منهنجو پيءُ شاهو نہ آهي، نہ وري آن گهر ۾ منهنجي ڪا ماءُ ئي آهي: مان ڪنهن مان بہ نہ ڄائو آهيان، ۽ نہ وري موت جي هٿن ۾ وڃڻ وارو آهيان.)

بهرحال، جيئن فقير صاحب لکي ٿو، سندس والد بزرگوار جو نالو فقير شاهو هو.

فقير صاحب جو اصل وطن ٿر هو. هو عمرڪوٽ جي ڀرسان، ڪنهن ڀيٽ جو رهندڙ هو. ريگستان جي زمين تي ڄائو، گولاڙن ۽ گگرين ۾ پلجي وڏو ٿيو. افسوس جو مون کي سندس ولادت جي پڪي تاريخ دستياب ٿي نہ سگهي آهي، مگر تاريخي واقعات جي ملائڻ سان تخمينو لڳائي سگهجي ٿو. فقير صاحب پنهنجي تصنيف "آگم وارتا" جوڌپور جي والي، راجا بجيہ سنگ، لاءِ تصنيف ڪئي هئي. هيءَ تصنيف سوال ۽ جواب جي صورت ۾ آهي. راجا جي درباري پنڊت، ايسرسنگ، راجا جي سامهون فقير صاحب کان سوال ڪيا ٿي، جن جا جواب فقير صاحب ڏيندو ٿي رهيو.

هن تصنيف جو جامع لکي ٿو: "سنمپاد روحل صاحب اور شري راجا بجيہ سنگ جي." (روحل صاحب ۽ راجا بجيہ سنگ جي سامهون.) ڏسڻ ۾ اچي ٿو تہ فقير صاحب بجيہ سنگ جو همعصر هو. راجہ بجيہ سنگ، ميان نورمحمد ڪلهوڙي (١)، ميان غلام شاهہ، ميان سرفراز ۽ ميان عبدالنبيءَ جو همعصر هو. سنڌ جي هنن تاجدارن مان، ميان غلام شاهہ ئي سنڌ تي طويل عرصو حڪومت ڪئي. ميان سرفراز ۽ ميان عبدالنبيءَ جي حڪومت جو دور کهنبي جو چٽڪو هو. راجا بجيہ سنگ جي ابتدائي دور ۾ ميان نورمحمد فوت ٿي ويو. سنڌ جي تاريخ مان جيئن معلوم ٿئي ٿو، هن ئي راجا، مير بجار جي شهادت لاءِ پنهنجا ماڻهو سنبرائي موڪليا هئا. هالاڻيءَ جي جنگ (١٧٨٣ع) وقت، جا مير فتح علي ۽ ميان عبدالنبيءَ جي وچ ۾ لڳي هئي، بجيہ سنگ جوڌپور

---

(١) جيمس ٽاڊ: "ائنالس ائنڊ آئينٽيڪيٽر آف راجستان"، ص ٢٥٣

جو حاڪم هو. ڪيس ئي سنڌ جي بدنام حاڪم ميان عبدالنبيءَ عمرڪوٽ جو قلعو ۽ ان جي پر وارو ملڪ ڏيئي ڇڏيو هو. هن سڄي تفصيل ڏيئ منجهان مراد آهي ته معلوم ٿئي ته فقير روحل ڪهڙي وقت راجا بجيه سنگ سان ملاقات ڪئي هئي. جيئن هيٺ هلي تفصيل سان معلوم ٿيندو ته فقير صاحب ميان سرفراز جي حڪومت جي دؤر ۾ ترڪ دنيا ڪري سير ۽ سفر تي نڪري ڏيو هو. ان وقت ۾ هو ڪافي عمر جو ٿي چڪو هو. قياساً جيڪڏهن ان وقت سندس عمر ۴۰ ورهيه شمار ڪئي وڃي ته سندس ولادت جو سال ۱۷۳۳ يا ۱۷۳۴ع* ٿي سگهي ٿو. هن بحث ۾ قياس کان ئي ڪم ورتو ويو آهي. ممڪن آهي ته هن اندازي ۾ ٿورو تفاوت هجي، پر ان کي ايڏي اهميت نه آهي. والله اعلم بالصواب.

شاهو فقير کي ٽي پٽ هئا. وڏي جو نالو سلطان ۽ ننڍي پٽ جو نالو ٽيوو هو؛ روحل فقير وچون هو. روحل فقير جو ننڍپڻ ڪيئن گذريو ۽ هُن ڪهڙي تعليم حاصل ڪئي، سي حالات تاريڪيءَ ۾ آهن. پر ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته سندس تعليم سڀئي نموني ۾ ٿي، سندس ڪلام جي پختگيءَ ۽ روانيءَ کي ڏسي، يقين سان چئي سگهجي ٿو ته ڪيس سنڌيءَ سان گڏ فارسيءَ ۽ عربيءَ جي به چڱي لياقت هئي. جيئن ته ٿر جي حصي جو رخ جوڌپور ۽ جيسلميڙ رياستن ڏي آهي، جتي هنديءَ جو زياده رواج هو، فقير صاحب هنديءَ کي به حاصل ڪري ورتو هو. هنديءَ تي ڪيس ڪافي عبور حاصل هو، جيئن اسان کي هندي تصنيفات مان نظر اچي ٿو.

تعليم حاصل ڪرڻ کان پوءِ، جڏهن فقير صاحب جواني جي سن کي پهتو، تڏهن اڻ وقت ڪلهوڙن جي دربار ۾ سندس رسائي ٿي. جيئن سندس خاندائي روايتن مان معلوم ٿئي ٿو، هُو راجو ليکيءَ جو ماسات هو، جو نورمحمد ڪلهوڙي جي دؤر ۾، سرڪاري ملازمت

---

* ميان سرفراز خان سن ۱۷۷۳ع ۾ تخت تي ويٺو.

۾ گهڙيو هو ۽ ميان غلام شاهه جي حڪومت جي دور ۾، ترقي ڪري، وزير جي عهدي تي وڃي پهتو هو. غلام شاهه جي حڪومت جي دور ۾ ٻن شخصيتن وڏي حيثيت حاصل ڪئي هئي— هڪ مير بهرام، ۽ ٻيو راڄوليکي. ليکي وڏو دورانديش شخص هو. حڪومت ۾ پنهنجي اقتدار کي قائم رکڻ لاءِ، هن پنهنجي عزيزن ۽ قريبن مان گهڻن کي سرڪاري ملازمت ۾ آندو. جيئن زباني روايتون آهن، راڄوليکيءَ جي مدد سان، روحل فقير به سرڪاري ملازمت ۾ داخل ٿيو.

ميان غلام شاهه، فقير صاحب جي خصلتن کان پوري ريت واقف هو— سانتيڪو مزاج، نهٺي طبيعت، هوس ۽ حرص کان دور. ميان صاحب سندس سرپرست بڻجي پيو. هوريان هوريان، ترقي ڪري، روحل فقير توشاخاني جو ناظر مقرر ٿيو. هيءُ عهدو ڪا ٿوري شيءِ نه هئي، مگر هو آن رتبي تي پهچڻ کان پوءِ به اڳي وانگر نهٺو ۽ سادگيءَ جي صورت بڻيو رهيو. آن زماني ۾ به هو 'دست به ڪار ۽ دل به يار' جو نمونو ٿي رهيو.

فيضان الاهي جڏهن ڪنهن دل کي پنهنجي لاءِ انتخاب ڪندو آهي، ته آن ۾ انساني شرف جون سڀئي سعادتون اڳ ۾ ئي موجود ٿي وينديون آهن. روحل فقير جي به پاڪيزه دل اهڙيءَ ريت انوارالاهيءَ جي جلوه لاءِ پئي تيار ٿي. اوچتو ئي اوچتو سن ۱۷۲۲ع ڌاري، سنڌ جو ڪريم النفس حاڪم ميان غلام شاهه گذاري ويو ۽ سندس فرزند ميان سرفراز حڪومت جون واڳون ورتيون. جواني ۽ الهڙپڻ، سياست کان ناواقفي— اِهي اهڙيون شيون هيون، جي نوجوان تاجدار کي بي احتياطيءَ جي طرف وٺي ويون. هو راڄوليکيءَ جي هٿن ۾ کيڏي رهيو هو، جنهن جو نتيجو اهو نڪتو جو هو پنهنجي قديم خانداني محسن، مير بهرام کان ڪشيده ٿي ويو. فقير صاحب اگرچه راڄوليکيءَ جو طرفدار هو ۽ سندس ئي ماڻهو ٿي سمجهيو ويو، مگر حق ۽ صداقت کيس متاثر ڪيو. مير بهرام جي خلاف منصوبن کي ڏسي هو لرزي

آڻيو. سندس دل تہ هن ست رنگيءَ دنيا کان اڳ ۾ ئي بيزار هئي. خالي نالي ۽ نمود کان هو گهڻو پري هو، پر هاڻي سندس علمي مطالعو بہ وسيع ٿي ويو. هن ڄاتو ٿي تہ هنن منصوبن جو نتيجو ڇا نڪرندو. هن دنيا جي شان شوڪت، مال ۽ دولت جي بي جٽاءَ ڪڪر جي ڇانوَ کي قريب ٿي ڏٺو. هٿ ۾ استعيفا جو ڪاغذ کڻي، ميان سرفراز جي درٻار ۾ پهتو. ميان جي طبيعت ۾ هوَ تبديلي ۽ اصلاح آڻي نٿي سگهيو، اَن ڪري هن سندس ترڪ ملازمت جو پختو عزم ڪيو هو. هو هڪ قديمي ملازم هو، جو پنهنجي تجربيڪاريءَ ۽ ديانتداريءَ کان مشهور هو، تنهنڪري ميان سرفراز سندس استعيفا کي منظور ڪرڻ ۾ تامل کان ڪم ورتو ۽ پاڻ وٽ رهڻ لاءِ مٿس زور ڪيائين. مگر فقير صاحب جو فيصلو آٽل هو. ميان صاحب آخر رنج ۽ مجبور ٿي، کيس پاڻ کان ڌار ڪيو.

ڪيڏي نہ خوش نصيب زندگي آهي انهن آزاد انسانن جي، جي دنيا جي باطل هوَس کان بچي ان جي ڦندن ۽ ڦيرن مان نڪري، انسانيت جي صحيح شاهراهہ تي قدم رکن ٿا، ۽ پوءِ "لاخوف عليهم ولاهم يحزنون" جي مرتبي تي پهچن ٿا. فقير صاحب دنيا کان بيزاريءَ جو منظر هيئن ٿو ڏيکاري:

دنيا ڍونڍ تي طالب ڪُتي ٻيٺا مل عمر تاڻي،
هڏي آتون هوڏ تنهان دي وڙهندے عمر وهاڻي،
انڌيان عشق الله دا ڇوڙيا، پئے ولوڙن پاڻي؛
"روحل" راهہ ربانيءَ ٻاجهون ٻي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي.

خواجہ حافظ پنهنجي غير فاني ڪلام ۾ مٿئينءَ حقيقت جو نقش هيئن ٿو ڪڍي:

غلام همتِ آنم ڪہ زير چرخِ ڪبود،
ز هرچہ رنگ تعلق پذيرد آزاد است.

(مان اَن شخص جي مردانہ صحبت جو بندو آهيان. جو هن آسمان جي هيٺان رهي، هر هڪ اهڙي ڳالهہ کان، جنهن کان ڪنهن لڳ لاڳاپي جو رنگ دل تي چڙهي ٿو، آزاد آهي.)

هيءُ ڪو آسان ڪم نه آهي. ڪنهن جي دل چاهيندي ته هو دنيا جي شان ۽ شوڪت کان علحده ٿي، دولت جي راحت ۽ دنيائي عيش جي اسباب کي پٺ ڏئي! اهوئي سبب آهي جو انساني حيات جي مفڪرن، نفس جي جهاد کي جهاد اڪبر سڏيو آهي.

فقير صاحب هن جهاد اڪبر ۾ سوڀ لهي، سڀ کي ترڪ ڏيئي، صراط المستقيم جي طرف قدم وڌايو. هو پنهنجي وطن مالوف ٿر ۾ پهتو ۽ عمرڪوٽ جي ڀرسان پدمات جي پٽ تي وڃي گوشي نشين ٿيو.

زباني روايتن مان هڪ روايت سندس ترڪ ملازمت جي لاءِ هيءَ به ٻڌي وڃي ٿي ته هڪ ڀيري جو ذڪر آهي ته ڪي عربستان جا سوداگر ميان غلام شاهه جي درٻار ۾ آيا. هنن ڪيتروئي اسباب ميان کي ڏيکاريو، ميان انهن مان ڪيتروئي پسند ڪري، خريد ڪيو. جڏهن خريد جو معاملو گذري چڪو، تڏهن سوداگرن ميان کي هڪ ڪپڙي جي جوڙي سوکڙيءَ طور ڏني، جنهن تي سارو قرآن شريف، وڏي ڪاريگريءَ سان اڻيو ويو هو. ميان اها جوڙي ادب سان وٺي، روحل فقير کي هيئن چئي سنڀاري لاءِ ڏني ته 'هن کي توشاخاني ۾ حفاظت سان رکج، جڏهن مان مران ته مون کي انهيءَ چادر ۾ رکيو وڃي.'

"جڏهن ميان غلام شاهه وفات ڪئي ۽ سندس وڏو پٽ سرفرازخان سنڌ جو والي ٿيو، تڏهن روحل فقير مٿين جوڙي ميان سرفرازخان کي آڻي ڏني ۽ کيس سندس والد جي وصيت ٻڌايائين. ميان سرفراز هيءَ ڳالهه ٻڌي - آڻٻڌي ڪري ڇڏي، ۽ اها جوڙي روحل فقير کي موٽائي ڏنائين ته 'وڃي توشاخاني ۾ رک، ڇاڪاڻ ته مان ان جوڙيءَ مان پنهنجو ڪفن ڪندس.' هن واقعي روحل جي دل کي وڏي چوٽ رسائي، ۽ هن توشاخاني جون ڪنجيون ميان سرفراز کي سنڀاري ڏنيون."

جيتريقدر هن حقيقت جو تعلق آهي، مون کي هن جي قبول ڪرڻ ۾ تامل آهي. هن روايت جي اندر ڪابه صداقت نظر نٿي اچي. ميان سرفراز جي سياسي ناعاقبت انديشي پنهنجيءَ جاءِ تي آهي، پر هي سندس اخلاق ۽ وضع تي وڏو حملو آهي، جنهن کي بهتان چئجي ته

بہ بجا آهي. اڄ ڏينهن تائين ڪنهن بہ مورخ سندس اخلاق تي ڪو رقيق يا ناپسند حملو نہ ڪيو آهي. هو هڪ صالح نوجوان هو، اُن وقت جي بزرگن مان مخدوم محمد هاشم ٺٽوي ۽ حضرت فقيرالله صاحب علوي سان سندس بيحد تعلقات هئا. حضرت فقيرالله جي مڪتوبات ۾ ميان سرفراز ڏانهن لکيل خط موجود آهن، جن مان سندس غير معمولي خصوصيتن جو اظهار ٿئي ٿو. هو پاڻ بہ وڏو عالم ۽ شاعر هو. اهڙو ماڻهو اهڙي ناشائسته حرڪت ڪري، ڪڏهن بہ اعتبار ۾ اچي نٿو سگهي. هڪ بادشاهہ وٽ اهڙيون جوڙيون ميسر ٿي پئي سگهيون. نادرالوجود شيءِ ئي ڇونہ هجي، پر جڏهن هڪ ڪاريگر اُن کي تيار ڪري پئي سگهيو تہ اُن ايجاد کي وري وري وجود ۾ آڻڻ لاءِ ڪابہ ٻي شيءِ مانع ٿي نٿي سگهي. جا شيءِ دستياب ٿي سگهي ٿي، ان ۾ پٽ، پيءُ لاءِ بخل ڪري، پٽ بہ اهو جو صالح ۽ عالم، پيءُ اهو جو لائق بادشاهہ ۽ عالم، ڪڏهن بہ اعتبار ۾ اچي نٿو سگهي.

جيئن محقق روايتون موجود آهن، پدمات جي پٽ تي توڙي وقت جي گوشي نشينيءَ کان پوءِ فقير صاحب جهوڪ ميرانپور روانو ٿي ويو ۽ اتي شاهہ عنايت الله صوفي شهيد جي مزار تي معتڪف ٿي رهيو. اعتڪاف کان پوءِ، اُتان جي سجاده نشين شاهہ عزت الله جي معتقدين ۾ شامل ٿي ويو. شاهہ عزت الله شاهہ شهيد جو فرزند ارجمند، اُن وقت جي بزرگن ۾، بلند درجو رکندڙ هو، جيئن علي شير "قانع" لکي ٿو(١):

"جو ڪجهہ سندس زبان مان نڪري ٿو، اهو تقدير سان موافقت رکي ٿو. سواليءَ جي سوال کان اڳ ۾ ئي، سندس ڪرامت ڀريءَ زبان تي ڳالهيون اچي ٿيون وڃن. منهنجو ناقص قلم، هن خاندان جي بزرگيءَ جون ڪهڙيون ڳالهيون لکي."

جهوڪ ميرانپور مان پنهنجي تشنگي مٽائي، هو پنهنجي وطن موٽيو. اُن زماني جي ڳالهہ آهي تہ ڪن منصوبي بازن، ميان سرفراز جا ڪن

(١) "تحفة الڪرام"، ج ٣، ص ١٧٠

وڃي پريا تہ روحل فقير توشاخاني جو سمورو سامان سنياري نہ ڏيئي ويو آهي. هن بي بنياد تهمت کي سندس مخالفن اهڙي رنگ ۾ ميان صاحب کي ٻڌايو، جو هُن حڪم ڏنو تہ سپاهين کي موڪليو وڃي تہ هُو فقير صاحب کي گرفتار ڪري اچن. شاهي حڪم موجب سپاهي پدمات جي پٺ تي وڃي پهتا، جتي روحل فقير جو هاڻي آستانو هو. فقير صاحب کي گرفتاريء جي حڪم کان آگاهہ ڪيائون، جنهن تسليم لاءِ ڪنڌ جهڪائي جواب ڏنو تہ "بابا سيائي هلنداسون." مگر اتفاق اهڙو ٿيو جو ٻئي ڏينهن صبح جو هيءَ خبر آڏرندي پهتي تہ مير بهرام جي شهادت کان پوءِ ميان سرفراز تخت تان دست بردار ٿي چڪو آهي. سرڪاري ماڻهن کي جڏهن هيءَ خبر ٻڌي، تہ هُو فقير صاحب کي پنهنجي حال تي ڇڏي، پوئتي موٽيا.

فقير صاحب جي مرشد بابت هڪ روايت مطابق ڇيو وڃي ٿو تہ فقير صاحب پنهنجي مرشد جي نالي کي ٿي مخفي رکي ڇڏيو هو، جنهنڪري سندس نالو اڄ تائين ڪنهن کي بہ معلوم ٿي نہ سگهيو آهي. جيستائين مسلمان صوفين جي مشرب جو واسطو آهي، سيئي تذڪرا هن حقيقت سان معمور آهن تہ هر صوفي پنهنجي رهبر ۽ رهنما جي نسبت جو خصوصيت سان ذڪر ڪيو آهي، جنهن کي خير ۽ برڪت چاتو ٿي ويو. روحل فقير هڪ مسلمان صوفي هو، اُن ڪري اهڙي لاعلمي حقيقت تي اعتبار ٿي نٿو ڪري سگهجي.

هن ٿي سلسلي جي بي روايت آهي تہ هو هڪ هندو فقير ڏونگرسي مهراج جو فيض يافتہ هو، جو ٿرپارڪر جي طرف ڇڳو ساڌ سنگت وارو ساڌو ٿي گذريو آهي. عين ممڪن آهي تہ فقير صاحب سائس صحبت ڪئي هجي. اڪثر مسلمان صوفين، هندو ساڌن سان صحبت ڪئي آهي ۽ هندو ساڌن مسلمان درويشن سان روح اڪايو آهي. ڏونگرسي هندي زبان جو ڪوي ٿي گذريو آهي، تي سگهي ٿو. تہ فقير صاحب سندس ڪوتا مان استفادہ ڪيو هجيّ. ڏونگرسي مهراج جو هڪ شبد مثال طور ڏيان ٿو:

ڀڄن ويچارو سوري ڀائيو — من موهيلا
ڀنورا من ڀرمائيو — من موهيلا
پهلي ڪمائي جانري پرکيو — پيچهي ڪيسا پڇتائيو
مول گنوايو آنهان مولان — جنم چوراسي منهن جائيو
من موهيلا
من اپنا هاٿ رک لو — چرنين منهن لڳائيو
"ڏونگر" پوري ٻوليا — جسم ڪُٻُڌ نه لي جائيو
من موهيلا

روحل فقير پنهنجي حياتيءَ جو وڏو حصو سير ۽ سياحت ۾ گذاريو. جوڌپور ۽ بيڪانير جي حصن جو هن خوب سير ڪيو. جنهن جاءِ تي پهتو ٿي، آتي سندس روحاني فيض کان سوين ماڻهو پئي سيراب ٿيا. پنهنجي مريدن کي اڪثر جوڳ جي پاکر ڏيندو هو. آن ڪري جوڳي فقير سندس ارادتمندن ۾ داخل آهن. هن سير ۽ سفر جي سلسلي ۾، سندس ملاقات جوڌپور جي راجا بجيه سنگ سان به ٿي، جنهن جو مٿي ذڪر ڪيو اٿم. فقير صاحب ڪجهه وقت جوڌپور ۾ رهي، راجا کي صوفيانه مسلڪ کان واقف ڪرڻ لاءِ، پنهنجي تصنيف 'آگم وارتا' رچي، جنهن جي پڙهڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته هُو هندو ڌرم ۽ ويدانت جي هرنُڪتي کي پوريءَ ريت ڄاڻندو هو. سندس هن روحاني ڪمال کي ڏسي، راجا سندس معتقدن ۾ شامل ٿي ويو. هُن مٿس زور ڀريو ته آتي ئي رهي پوي، مگر هُن مستقل سڪونت اختيار ڪرڻ اڃا پسند نٿي ڪئي.

هاڻي سندس زندگيءَ جي شام اچي ٿي هئي. سنڌ ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت جو خاتمو ٿي چڪو هو. مير فتح علي خان سن ١٧٨٣ع ۾ هالاڻيءَ جي جنگ فتح ڪري، سنڌ جو حاڪم بڻيو. ٻئي سال ميرن ۾ ملڪ جو ورهاڱو ٿيو. خيرپور وارو حصو مير سهراب خان کي مليو. مير سهراب خان کي خبر هئي ته فقير صاحب ڪهڙيءَ ريت مير بهرام جو پاسو کڻي، حق ۽ صداقت جي سرپرستيءَ ۾ پنهنجي ملازمت

کي ترڪ ڪيو هو. ان کان سواءِ هو هاڻي سندس روحاني عظمت جو به قائل ٿي چڪو هو. هن کيس لکي موڪليو ته سندس ملڪ ۾ جتي به هُو پنهنجي رهائش لاءِ جاءِ انتخاب ڪري، آها کيس جاگير طور ڏني ويندي. مير سهراب خان جي هن محبت ڀريءَ دعوت جو فقير صاحب تي وڏو اثر پيو. جاگير جي وٺڻ کان ته فقير صاحب انڪار ڪيو، پر سندس ملڪ ۾ رهڻ قبول ڪيائين. سندس ساٿي، فقير مراد، ميرن جي لاءِ هيئن دعا ڪئي:

باري پروردگار، ڪيا وڻ ڪامل ڪڪاڙين جا،
ٽاريون ٽالپرن جون، ٿيڙيون باغ بهار،
سي مرڪن شال "مراد" چئي، سنڌ صوبي سردار،
جن ڏٺو ڏيهه ڏاتار، مرڪائن خان خوشيءَ سان.

مير صاحب جي هن دعوت کي قبول ڪندي، فقير صاحب خود به چاهيو ٿي ته هاڻي ڪٿي گوشي نشين ٿي، باقي حياتي ياد الاهي ۾ گذاري. چنانچ هو هنگامي دنيا کان ڪناره ڪش ٿي، پنهنجي سڄي اهل ۽ اطفال سميت ڪوٽ ڏيجيءَ جي ڀرسان ڪوٽلي جي ننڍيءَ بستي ۾ وڃي رهيو.

ڪوٽلي ۾ رهائش اختيار ڪرڻ کان پوءِ، سندس معتقد آن بستيءَ ۾ ايندا ويندا رهيا. آتان جي زميندار کي هيءَ ڳالهه پسند نه آئي. دولت ۽ فقر جو تصادم ٿي پيو. فقير جو صلح ڪُل ٿئي ٿو، سو هن وير ۽ وروڌ کي ڪٿي ٿو برداشت ڪري سگهي. روحل فقير نقل مڪاني ضروري سمجهي. مير سهراب سندس بيحد دلجوئي ڪئي، مگر فقير صاحب جو فيصلو آٽل هو. هو پنهنجي سڄي اهل ۽ عيال کي وٺي، خدا جي توڪل ڪري، بنا ڪنهن مقام ۽ منزل جي اڳتي وڌيو. چون ٿا ته جڏهن هو موجوده ڪنڊڙيءَ وٽ آيو، جو آن وقت جهنگ ۽ غيرآباد پٽُ هو، تڏهن سندس چادر جو پلؤ هڪ ننڍڙيءَ ڪنڊيءَ جي وڻ ۾ اٽڪي پيو. فقير صاحب هن معمولي روڪ کي، خدائي امر سمجهي، پنهنجي لڏي لاهڻ جو حڪم ڏنو. جلد ئي جهنگ کي صاف

ڪري، ساديون جهوپڙيون آڏي هڪ ننڍڙي بستيءَ کي آباد ڪيو ويو، جنهن جو نالو "ڪنڊڙي" رکيو ويو، جو نالو فقير صاحب جي رهائش جي واقعي کي ياد ڏيارينده رهي ٿو. درياءَ جي ڀر تي هي آجو گذران، فقير صاحب جي دلي راحت جو سبب بڻيو. روحل فقير هن ننڍڙيءَ بستيءَ جو وڏيءَ حب ۽ پيار سان ذڪر ڪيو آهي:

ڪنڊڙيءَ ۾ ڪلتار ڏٺو سي رانجهو رمزن وارو يار
فِي اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُون مخفي هي اسرار
رمزن رندن جي ڪوڪو پرکي برهه جو باري بار
وحدت واري واٽ وٺج تون وٽي نه آڻج وار
"روحل" رهجان رمز انهيءَ ۾ ٻي سڀ ڪوڙي ڪار.

ڪانن جون جهوپڙيون ۽ ڪکن جون ڇنون، هاڻي حق جي طالبن جون زيارتگاهه بڻجي پيون. ملڪ جي هر حصي کان ارادتمند فقير، پنهنجي روحاني تشنگيءَ کي مٽائڻ لاءِ اچي ٿي گڏ ٿيا. صبح ۽ شام وحدت جو وڻجار ٿي هليو ۽ معرفت جي هٽيءَ جو هوڪو ٿي ٻڌو. بنا ڪنهن مت ۽ ڀيد جي هندو ۽ مسلمان هڪ هنڌ پئي جمع ٿيا. هڪ طالب ڌرمون مل "انور" پنهنجي ستگر جي ساراهه هيئن ٿو ڪري:

ڪنڊڙي ڪنڊڙي ناهه، تحقيق آهي ڪاسي
روحل رام وسي آٿاهين، جنهن لائي سماڌ ابناسي
آهي وڃي ٿيا واسي، "انور" آمر پد نرڀاڻ ۾.

مسلمان ارادتمند فقير درمحمد پنهنجي مرشد جو ذڪر هيئن ٿو ڪري:

ڪنڊڙيءَ جا پير پرور سيروهي تنهنجي سڀ کان سر
اچن سوالي وڃن نه خالي روحل تنهنجي در
ڏجانءِ ڏاڻ خوشيءَ مان وهلو وير تون ور
"درمحمد" مسڪين چئي نظر نماڻي تي ڌر.

جيئن ته دنيا فاني سراءِ آهي ۽ هن مسافرخاني ۾ جو آباد ٿيو، ان کي هتان هڪ ڏينهن ڪوچ ڪرڻو آهي، فقير صاحب جي عمر جو ماڻ به ڀرجي آيو. معمولي بيماريءَ کان پوءِ، سنڌ جو هي آزاد صوفي، پنهنجي

خالق جي حضور ۾ وڃي حاضر ٿيو. روايت آهي ته هُن سن ١٨٠٤ع ڌاري، هن دنيا کان موڪلايو.

روحل فقير ٻه شاديون ڪيون. سندس پوئين گهر واري مراد فقير جي نياڻي هئي. پهرين گهر مان کيس ٻه پٽ ٿيا، هڪ شاهو فقير ۽ ٻيو غلام علي فقير. پوئين گهر مان به کيس ٻه فرزند ٿيا، دريا خان فقير ۽ خدابخش فقير.

روحل فقير پنهنجي دور جو هڪ وڏو صوفي ٿي گذريو آهي. سندس تصنيفات ۾ چار هندي رسالا، من پرٻوڌ، اڊيٽ گرنٿ، سرب گيان ۽ آگم وارتا مشهور آهن. انهن کان سواءِ ٿورا ڀڄن پڻ چيا اٿس.

فقير صاحب جو ڪلام سنڌيءَ ۽ سرائڪيءَ ۾ به موجود آهي، جو ٿورو آهي، پر نهايت مدلل. زبان سادي پر فصيح آهي. هو ان دور ۾ ٿي رهيو، جنهن کي سنڌي ادب ۾ متقدمين جو دور ٿو چئجي. سنڌ جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف جي دور سان سندس قريبي تعلق آهي (١). ان دور جي ساده ٻياني ۽ شگفتگي ضرب المثل آهي. اهوئي سبب آهي، جو فقير صاحب جي ڪلام ۾ به پنهنجي همعصر بزرگن واري سادگي موجود آهي. سندس ڪلام ۾ تصوف جي باريڪ نگاهي موجود آهي ۽ اهو ٻاهرين رنگ ڪرنگ کان آزاد ۽ پاڪ آهي. هو رهبر اعظم جي مبارڪ قول "اَللّٰهُمَّ اَعُوذُبِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ"، (خدايا مان تو کان ان علم کان پناهه گهران ٿو، جنهن کان ڪو نفعو نه پهچي) جو پورو پورو تابع نظر ٿو اچي — جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

ڪهڻي تان هرڪو ڪهي، پر رهڻي اوکي بات،
پڌري ٿيندي ذات، رهڻيءَ مان "روحل" چوي.

جيئن مٿي لکيو اٿم، فقيرصاحب جي ڪلام ۾، اڪثريت ان فڪر ۽ اجتهاد جي آهي، جنهن ۾ هن صوفيءَ جي مسلڪ کي نمايان طور پيش ڪيو آهي. هن توحيد جي اهم مسئلي کي وڏي اهميت ڏني آهي،

---

(١) شاهه ڀٽائيءَ جي تتبع ۾ فرمايو اٿس:
'بيت نه ڀانئجو ماڻهئا، هي وحدت جو واپار.'

جو سندس ڪلام جو جوهر چنجي تہ بہ روا آهي. توحيد جي معنيٰ آهي 'هيڪڙائي'، يعني، خلقڻهار جي هيڪڙائيءَ جي قبوليت. صوفي جيئن تہ پنهنجي ذات جو تعلق فقط خداوند تعاليٰ سان ڪٻديل رکي ٿو، ان ڪري هو توحيد جو دليا ۽ وڏو علمبردار آهي. امام غزالي رحمةاللهعليه، پنهنجي تصنيف "المنقذمن الضلال" ۾ 'القول في طريقةالصوفيه' جي عنوان هيٺ فرمائي ٿو:

"جڏهن مان علوم ڪان فارغ ٿي، صوفيه جي طريقي جي طرف متوجهه ٿيس، تڏهن مون کي معلوم ٿيو تہ سندن طريقو علم ۽ عمل سان تڪميل تي پهچي ٿو. سندن علم جو نتيجو نفس جي متابعت ڪي قطع ڪرڻ، ٻُرن اخلاقن ۽ خبيث صفتن کان پاڪ ٿيڻ آهي. تان جو ان جي ذريعي، قلب کي غيرالله کان صاف ڪيو وڃي ۽ ان کي ذڪر الاهيءَ کان معمور ڪيو وڃي."

فارسي زبان جو مشهور صوفي شاعر، مولانا نورالدين جامي، پنهنجي تصنيف 'لوائح' ۾ هيٺ نڪتي کي ساڳيءَ سان هيئن ٻُڌو پيش ڪري:

اے دل طلب ڪمال درمدرسه چند تڪميل اصول و حڪمت و هندسه چند
هرفڪر ڪه جزذڪرخدا وسوسه هست شربے ز خدا بدار اين وسوسه چند

(اي دل مدرسي ۾ ويهي، ڪماليت جي ڳولا ڪرڻ ڪيستائين؟ اصول، فلسفي ۽ حسابن جي هيءَ تڪميل ڪيستائين؟ اهو فڪر جو خدا جي ذڪر کان سواءِ هجي، سڀ وسوسو آهي. خدا ڪان ڊڄ هي وسوسو ڪيستائين؟)

حضرت جنيد بغدادي، جنهن کي صوفي پنهنجو سردار ڪري مڃين ٿا، فرمائي ٿو تہ: "صوفي پاڻ کان فاني ٿي وڃي ٿو، ۽ خدا سان باقي رهي ٿو." رومي فرمائي ٿو:

زندگي بمقصود بهر بندگي ست ۔ زندگي بے بندگي شرمندگي ست
جز خضوع و بندگي و اضطرار ۔ اندرين حضرت ندارد اعتبار
هر که اندر عشق يابد زندگي کفر باشد پيش او جز بندگي ۔
(زندگيءَ جو مقصد فقط خدا جي بندگي آهي ۔ بندگيءَ کان سواءِ
زندگي شرمندگي آهي، نياز ۽ بندگيءَ ۾ دلي بيتابيءَ کان سواءِ
ٻيءَ ڪنهن به شيءَ کي، ان جي حضور ۾ دخل نہ آهي ۔
جو خدا جي محبت جي اندر زندگي لهي ٿو، اُن وٽ سندس
بندگيءَ کان سواءِ ٻيو سڀ ڪفر آهي ۔)

روحل فقير به اُن قول صادق جي هيٺن شهادت ٿو ڏئي:

چشما آب حياتي دا، دل اندر حوض حضوري،
در دي سودي پيندي عاشق، پريت جنهان دي پوري،
سي جيندياں مُوتوا ٿي ڪر ٻيٽي، پايا سڪ صبوري،
"روحل" رنگ هڪ دي رَتي، سي نُور ملي وچ نُوري ۔

فقير صاحب جنهن ٻيءَ حقيقت کي وضاحت سان بيان ڪيو آهي، اُها آهي 'پاڻ سڃاڻڻ' جي قوت آگاهي ۔ فرمائي ٿو:

جي تون صحيح سڃاڻي پاڻ، اُٿي قيمت سندو قطرو،
کوري کيد قلوب ميان، مدائيءَ جو ماڻ،
پري نهارڻ پيرَ کي، سندو جتن جاڻ،
نت سائين توهي ساڻ، راتيان ڏينهان "روحل" چوي ۔

هاڻي ڏسون ته پاڻ سڃاڻڻ چا آهي؟ رومي فرمائي ٿو:

از خود آگر چون نيء اے بے شعور،
پس نيابد بر چنين علمت غرور ۔

(جيئن ته تون پاڻ کان واقف نہ آهين، ان ڪري توکي پنهنجي
ڄاڻ تي ايڏو هٺ ڪرڻ نہ گهرجي ۔)

صوفين پاڻ سڃاڻڻ منجهان مطلب پاڻهي ۾ خالق جي توصل کي
ورتو آهي ۔ رومي ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

چون بداني تو ڪما هي خويش را علم عالم حاصل آيد مرترا
گرهمي خواهي ڪه باشي حق شناس خويش را بشناس نه از راه قياس
بل ز راهِ ڪشف و تحقيق و يقين عارف خود شوڪه حق داني ست اين.

(جڏهن پنهنجي هستيءَ کي سڃاڻندين، ته تو کي سڄي جهان جو علم حاصل ٿي ويندو. جيڪڏهن تون گهرين ٿو ته خدا کي سڃاڻين ته پاڻ کي سڃاڻ. ٻيو قياس نه وٺ. ڪشف، تحقيق ۽ يقين جي راهه کي وٺي، پاڻ سڃاڻ جو عارف بڻجي وڃ، ڇو ته اهائي حق داني آهي.)

شيخ محي الدين ابن العربي هن حقيقت جي وضاحت هيئن ٿو فرمائي:
اَلْعَبْدُ عَبْدٌ وَ اَنْ ترقّيَ و الربُّ رَبٌّ و اَنْ تَنَزَّلَ
(ٻانهو، ٻانهو آهي، پوءِ هو ڪيتري به ترقي ڪري؛ ربّ ربّ آهي، اگرچ هو ڪيتروئي نزول ڇو نه ڪري.)

مٿئين حقيقت مان صاف ظاهر ٿيندو ته انسان جڏهن پاڻ کي صحيح صورت ۾ عبد تصور ڪري ٿو، تڏهن ئي سندس مقام ۽ منزل جي ترقي ٿئي ٿي. علامه اقبال "عبده" جي تشريح هيئن ٿو ڪري:
عبده آ جانفزا ۽ جانستان عبدهٔ شيشو به سنگ گران
عبدهٔ دنيا آ دنيا عبدهٔ

ترجمو

رنگ سڀ آهيون ۽ هو بي رنگ و بو عبدهٔ کي ابتدا بي انتها
عبدهٔ کي صبح شام آهي نه ڪا

"عبده" جي فهم ۽ ادراڪ جي اعليٰ مقام کي علامه اقبال خوديءَ سان تعبير ٿو ڪري. سنڌ جو صوفي اڳيئي ان کان پوريءَ ريت واقف آهي. روحل فقير فرمائي ٿو:

وڻج وهائڻ ڪاڻ، ڇو وڃين ٻئي هٽِ؟
تو کي پٽ پٽيهر پالهنجو، آٿي وڻج مڙوئي وٽِ!
جنهن ۾ نشو لينهن جو، سا ڪا ڪوٺي پٽِ!

علامہ اقبال انهيءَ قبيل ۾ فرمائي ٿو:

آدمي وٽ ئي نہ پهتين، ڪئن خدا ڳولين پيو!
پاڻ کان پرتي وڃي ۽ آشنا ڳولين پيو!
پؤ وڃي ڪنهن شاخ گل ۾، آب نم سان ڪر گذر،
رنگ بگڙيي لئي وري بادِ صبا ڳولين پيو!
(ترجمو)

صوفيءَ جو خوديءَ بابت ڪهڙو نظريو هئڻ گهرجي، ان لاءِ "روحل" فقير هيئن ٿو فرمائي:

ڄاڻ خودي تان خود ڪون پهچين، نال خودي خود پائين،
بنا ڪيف لطيف نہ لڀندا، سڻ تان سچ آکائين،
"روحل" رانجهن دل وچ وسدا، ڍونڍ نہ سُڃيان جائين.

جيئن تہ صوفين جي پَرِ "صلح ڪُل" ٿئي ٿي، ۽ هو دنيا کي محبت ۽ پيار جو پيغام ڏيندڙ آهن. روحل فقير جي ڪلام ۾ بہ اسان کي اُن حقيقت جو اظهار ملي ٿو:

ڪفر ۽ اسلام ۾ ٿا ڀرين اُبتا ڀيڻر،
هڪ هندو ٻيا مسلمان، ٽيون وچ وڌائون وير.
آنڌن اوندهہ نہ لهي، تن کي سچ چوندو ڪير!
پر "روحل" راهہ پرين جي، جان گهڙي ڏٺوسي گهير،
تہ ربّ مڙني ۾ هيڪڙو، جنهن ۾ ڦند نہ ڦير:
سا ڪاڏي ڪندي پير، جا سُتي ڪعبةالله ۾!

هڪ فارسي شعر هن قبيل ۾ رومي چيو آهي:

ڪفر است در طريقت ماڪينہ داشتن،
آئين ما است سينہ چون آئينہ داشتن.

سچ، روحل فقير هين اڪسير جو ڀنڊار آهي:

سڀ صورت صاحب دي ڄاڻن، دوئي دل نہ لائن،
"روحل" رنگ هڪي دي رَتي، سي سڀڪنهن سيس نماون.

روحل فقير جي ڪلام ۾ صوفيءَ جي لاءِ هڪ مفصل پروگرام موجود آهي. سندس ڪلام ۾ ڪوبه مبالغو يا اهڙي ڳالهه موجود ڪانه آهي، جنهن کي صوفي شطحيات سڏين ٿا. شطحيات منجهان مقصد آهي، آهي ڳالهيون، جي شرع سان تضاد ۾ اچن. جيڪڏهن ڪٿي ڪو اهڙو نڪتو بيان به ڪيو اٿس، ته نهايت احتياط سان فرمائي ٿو ته:

ٽپي ڏيئي پاڻ ۾، پسان جان پيهي،
نڪي ملڪ نڪي خلق، نڪي اسيئي،
اسين به ڳوليون جن کي، سي پڻ اسيئي،
ٻي وائي ويئي، "روحل" هونگ پرين جي هڪڙي.

هڪ سنجيده صوفي آهي، جو پنهنجي مواعظ حسنه سان، دلين کي ڌتاريندو رهي ٿو.

روحل فقير جو ڪلام، جيئن مٿي ٻڌايو اٿم، ڪو زياده نه آهي. مگر هنديءَ ۾ سندس ڪوتا چڱي انداز ۾ آهي. سندس هندي تصنيفات جو مٿي ذڪر ڪيو اٿم. انهن کان سواءِ ڀڄن به اٿس، جن جو رنگ هيٺينءَ ريت آهي:

(ا)

اپنا روپ پڇان، سمجهه مَن دَرسن پيهي.

١- جئسي شنگهه آجاسنگ ڏولي، آپ نه چپني، ڀرمي ڀومي،
جانَتُ هوءِ آجان:

٢- کستوري وسي مرگهه کي مانهين، بَن ٽَن ڍونڍي سونگهي تانهين،
هوءِ رهيا حيران.

٣- جن تمڪو نشچي ڪر جانيا، رمتا رام سڪل گهٽ مانيا
سو ساڌو پروان.

٤- تين لوڪ مين تمرا واسا، ڪاهي ڦرت هوءِ آداسا
جان سڪي ڪو جان!

٥- جت ميري پريت صاحب سنگ لاڳي، "روحل" ڀيت ڀرم کي ڀاڳي
آتم مين غلطان.

(پنهنجيءَ صورت کي سڃاڻ اي دل، سمجهه جو اهوئي سچو ديدار آهي.

جهڙيءَ ريت شينهن ٻڪريءَ جي صحبت ۾ ڦاسي، پاڻ چري نٿو پر عجيب وهم ۾ مبتلا آهي. ڄاڻندي به آڄاڻ بڻجي ويو آهي:

مشڪ هرڻ جي اندر موجود آهي، مگر هو اُن خوشبو کي رڻ پٽن ۾ ڳوليندو ٿو رهي. اهڙي ريت حيران ۽ پريشان آهي.

(پر) جن توکي يقين سان ڄاتو ۽ سڃاتو ته آهو سڀ جاءِ تي وسندڙ رام پنهنجي اندر آهي. اهوئي صادق صوفي آهي.

ٽن لوڪن (١) جي اندر تون وسندو رهين ٿو، پوءِ ڇاجي لاءِ اداس ٿو گذارين! ڪو ڄاڻڻ وارو هن حقيقت کي ڄاڻي سگهي. جڏهن منهنجي محبت ان مرشد سان لڳي، وهم ۽ سنسي جي ڀت مون کان ڀڄي پئي. (تڏهن) مان روحاني دنيا ۾ گم ٿي ويس.)

هن شبد يا ڀڄن جي اندر، فقير صاحب، پاڻ سڃاڻڻ جي تلقين ڪئي آهي، جنهن نظريي بابت مٿي بحث ڪيو ويو آهي ته اهوئي صوفيءَ جي زندگيءَ جو وڏو مقصد آهي. ڪوي ڪبير فرمائي ٿو:

ڪاهي ڪو ڀرمت بانوري اوهه تو تيري پاس هي،
وه وياپڪ تيري مانهين، پهولون مين جئسي باس هي؛
باهر ڪو دوڙي هاٿ نه آوي، مرگهه ترشنا کهيل،
الڪ امورت، امر ابناسي، تو مانهين پرڪاش هي.

---

(١) هندو عقيدي موجب ٽي لوڪ شمار ڪيا ويندا آهن: ١- سرگ لوڪ (بهشت) پاتال لوڪ (دوزخ)، ماترڀون (زمين). ڪي پنڊت هنن جي تقسيم هيٺينءَ ريت ڪن ٿا: ڀور لوڪ (زمين)، سرگ لوڪ (بهشت)، ڀوور لوڪ (خلا). صوفين جو عقيدو وري هيٺينءَ ريت آهي: ماتر لوڪ، پرٿوي لوڪ پر لوڪ.

(اي بيوقوف تون ڇالاءِ وهم ۾ وڪوڙيل آهين، اهو ته تو وٽ آهي! اهو هر شيءِ تي بسيط، تنهنجي اندر اهڙيءَ ريت آهي، جيئن گلن جي اندر خوشبوءِ ٿئي ٿي. تون ٻاهر ڊڪندو رهين ٿو، پر هو توکي هٿ نه ايندو؛ هيءَ ته مرگهه ترشنا جو کيل (زچ ۾ هرڻ جو ڊوڙڻ) آهي، اهو الک، جنهن کي ڪا به صورت نه آهي، هميشه جيئن وارو، ۽ فنا نه ٿيڻ وارو، تنهنجي اندر ئي جلوه گر آهي.)

شيخ فريدالدين عطار فرمائي ٿو:

چشم بڪشا ڪه جلوهٔ ديدار تجلي است از در و ديوار
ڪل شيءِ محيط مي دانم چونڪه مي بينمش نقش و نگار
ثم وجه الله آيدت بنظر وهو معڪم نمايدت ديدار
اين تماشا چه بنگري گوئي ليس في الدار غيره بشمار

(اک کول، جو دوست جو جلوه هر در ۽ ديوار مان نظر اچي رهيو آهي. هو هر ڪنهن شيءِ جي مٿان محيط (وياپڪ) ڄاڻ. سڀ ان جو ئي نقش و نگار ڏسون ٿا. سڀڪنهن طرف توکي الله نظر ايندو، اهو توسان گڏ آهي، ۽ ائين توکي ديدار (درسن) ڏيکاريندو رهي ٿو. اهو تماشو ڇاجي لاءِ ٿو ڏسين؟ چؤ ته تنهنجي اندر انهيءَ کان سواءِ ٻيو ڪو به نه آهي!)

بهرحال، هن ساڳيءَ حقيقت کي ٻئي شيد يا ڀڄن ۾ هيئن ٿو فرمائي:

(٢)

ڪاهي ڦرو بنواس؟

١- شبد ڪي ڪر سمرنا، وچن ڪا ڪر پاس،
ڀو ساگر پار ترن ڪو، جپ ساسون ساس.

٢- ڪي ڦرن مڪي ڪي مانهين، ڪن ڪون گنگا ڪي پياس،
شنگهه بوکها پي ڦرے، ڦر مول نه کهاوے گهاس.

٣- تيرا صاحب تجهه هي مانهين، تم تجو اور آس،
سر دئي صاحب ملي، اچرج اچنبا هاس.
٤- گرتہ "روحل" هم کون مليا، ڪاٿي جم ڪي ڦاس،
دن رين مجهڪو ييهي هي، تيري چرنون ڪي پياس.

(ڇاجي لاءِ ويرانين ۾ ڦرندو رهين ٿو؟ رات ڏينهن خدا جو ذڪر ڪر ۽ اهو ٻول جو ڪري آيو آهين، ان جو خيال ڪر؛ هن دنيا جي وڏي سمنڊ کي پار ڪرڻ لاءِ، هر دم سان ذڪر الاهي ڳنڍيو رهي. ڪي مڪي شريف ۾ ڦرندا رهن ٿا، تہ ڪن کي گنگا جي تيرٿ جي سڪ آهي؛ شينهن توڙي بکيو ڇو نہ هجي، پر هو ڪڏهن بہ گاهہ نہ کائيندو. تنهنجو مالڪ تنهنجي اندر آهي ۽ تون ٻي اميد ڇڏي ڏي: سر ڏي تہ توکي مالڪ ملي، هن تي عجب ۽ حيرت ڇو ٿو ڪرين. "روحل" اسان کي مرشد مليو آهي ۽ اسان موت جي بند کان آزاد ٿي چڪا آهيون؛ رات ڏينهن مون کي تنهنجي قدمن ۾ رهڻ جي آس آهي.)

مرشد جي آمد جو ذڪر، ڪيڏيءَ نہ خوشيءَ سان ٿو ڪري، جنهن جي هرهڪ لفظ مان صداقت ۽ عقيدت جو اظهار ٿو ٿئي:

(٣)

آج موري سنت پڌاريا، سنت پڌاريا، هري جن پيارا!
ٻل ٻل جائون ٻلهارا!

١- آج ميري انگنان مين ڀئي واڌائي، ورتيا منگل چارا،
٢- ڀاؤ ڀڳت ڪي ڪرون رسوئي، آنند ڪرون آهارا.
٣- سيل سنتوک ڪي سيج بڇائون، پائون موک دوارا.
٤- ڪهتا "روحل" سنت هي آيا، پائون درسن ديدارا.

(اڄ مون وٽ مرشد آيو آهي، مرشد آيو آهي، جو خدا جو پيارو آهي، جنهن تان مان هرهر صدقي ٿيان! اڄ منهنجي

اڱڻ ۾ خوشي آئي ۽ خوشي منائجي رهي آهي. سندس طعام سندس وعظ ۽ نصيحت بڻايان ۽ خوشي سندس چادر ٺاهيان. صبر ۽ شڪر جي سيج وڇايان ۽ ان جي رستي ڇٽڪارو حاصل ڪريان. "روحل" چوي ٿو ته مرشد آيو آهي، شال سندس درسن ۽ ديدار حاصل ڪريان.)

ڀڳت ڪبير جي عظمت جو فقير صاحب هيئن ٿو اعتراف ڪري:

(٤)

مون مين سڪل شڪل سون نيارا
مين داس ڪبير ڪهايا.

١- هماري ديس نهين ماتر ڀومي نهين آڪاشا،
نهين هي ڌنڌڪارا.

٢- هماري ديس نهين هي چندر نهين هي سورج،
نهين هي نؤ لک تارا.

٣- هماري ديس نهين هي برهما نهين وشنو،
نهين شيو شڪتي سارا.

٤- ڪهت "روحل" هم روحل بهي ناهين،
ڪبير روپ همارا.

(مان سڀڪجهه آهيان، جنهن کي ڪابه شڪل نه آهي، مان ڪبير جو پاڻ کي ٻانهو چوايان ٿو. منهنجي ديس نه زمين آهي نه آسمان، نه وري اونداهي آهي، منهنجي ديس ۾ نه چنڊ آهي نه سج، نه وري اڻڳڻيا تارا ئي آهن، منهنجي ديس ۾ نه برهما آهي نه وشنو، نه وري طاقت وارو شيو آهي. "روحل" چوي ٿو مان روحل به نه آهيان، اسان جي صورت ڪبير جي صورت آهي.)

روحل فقير جي هڪ مريد، ٿانورداس، شڪارپوريءَ، پنهنجي بياض ۾ لکيو آهي ته هڪ ڀيري، سندس فرزند شاهو فقير، کيس سوال ڪيو ته:

گور پوري ڪو ڪم جانيان ڪُڻُه پُري پڇان
"شاهو" اب عرض ڪري ديئو سرب گيان
گيان بنا گم ڪم پڙي، جب ستگر ڪهه سمجهاه
"شاهو" پر ديا ڪرو، ديئو ترت دِکاه.

(مرشد جي شهر (موقف) کي گهٽ ٿو ڄاڻان، اُن جي سڃاڻپ ڪٿان ڪريان! "شاهو" عرض ڪري ٿو ته کيس سڄوئي علم عطا ڪريو. انهيءَ علم (سمجهه) بنا خبر ڪانه ٿي پوي، جيڪو مرشد ئي ٻڌائي ۽ سمجهائي ٿو. شاهو تي رحم ڪريو ۽ آهو موقف اُن کي جلدي ڏيکاريو.)

روحل فقير سندس جواب مختصر مگر جامع ٿو ڏئي:

ستگر پُري پُرس هي سدا بيپرواهه
"روحل" آو راجا ڀئي، راجن کي پتشاهه
اننگ اڪثر نه ملي نين نين ڀرپور
"روحل" وچن ٻولي، ڪو چڳي هنسا سور
نرڪامي، نرڪروڌي، نرلوڀي، نرموهه
"روحل" آشنا، ترشنا وانڪي نهين دغاباز نهين دروهه.

(مرشد جي شهر (موقف) وارو مرد، سدا بي پرواهه آهي. "روحل" آهو راجا آهي، راجائن جو به راجا آهي. ڪامديو جي اکرن سان هن جو واسطو نه آهي، سندس اکيون سچيءَ محبت سان ڀرپور آهن، "روحل" ڳالهه جو اهو موتي ٿو ڏئي، جنهن کي ڪو هنس ئي چڳي سگهي ٿو. آتي نه ڪاوڙ آهي نه شهوت، نه لوڀ نه موهه، نه وري ڪا آس جي رڃ آهي ۽ نه دغا نه ڊوهه آهي.)

روحل جي "ستگر پوري" به آها آهي، جا مخدوم عبدالرحيم گروهڙي جي "لقاپور" آهي. قلب جي صفائي، اخلاق جي عظمت ۽ محبت جي فراواني، صوفين جا بين الاقوامي اصول آهن.

فقير صاحب جي هڪ شبد ڏيڻ کان پوءِ، مان سندس هندي شاعريءَ جو ذڪر ختم ڪندس(١)، جنهن جي هرنڪتي مان سندس روحاني ڪمال جو اظهار ٿئي ٿو:

اگم پنٿ ڪي مهاباري ڪبهي نه آتري پريم خماري

١- گيان نهين ڌيان جوڳ نهين ساڌن
سمجهن ڪي مت چيتن هاري
ساکي نه شبد، اونگ نهين سوهنگ
بيد ڪتيب سڪل سون نياري

٢- هندو ننه ترڪ، جوڳي نه سنياسي
رهت آڏول نهين بيک ڌاري
سُورا سوئي، جوئي سنمک جهولي
ڀيت گنوا ڪي گيرو ڌاري

٣- انمول پرش مليو گهٽ مانهين
جانڪي پريت لاگي آت پياري
انتر جامي انتر کوليا
من ڪي ممتا سهج سون ماري

٤- دنيا ايهه ڪڇ ناهين، ناهي ڪڇ پايا
ستگور صاحب تون ٻلهاري
"روحل" رين ڳئي دن آيو
ارس پرس سنگ مليو مراري(٢).

(جتي عقل گم ٿيو وڃي ٿو، ان طريقي جي عظمت جي ڪهاڻي گهڻي مٿي آهي؛ ڪڏهن به محبت جو خمار لهي نٿو سگهي.

---

١. سنڌي ادبي بورڊ جي ڪوشش سان ڪنڊڙيءَ وارن جي هندي ڪلام کي جدا شايع ڪيو ويندو.

٢. هندن جي اوتار سري ڪرشن لاءِ چيو ويندو آهي ته هن مُر نالي هڪ ديوتا کي ماريو هو. جو سندس محبت جو رقيب هو، ان ڪري مٿس مراري لقب پيو.

الاهي علم نہ ڌيان سان ملي ٿو نہ جوڳي ٿيڻ سان ملي ٿو؛ هن نصيحت کي ڪي سمجهہ وارا سمجهن ٿا. ان جو شايد؛ نہ آواز آهي نہ ننڊ نہ جاڳ؛ ويد ۽ ڪتاب کان روحاني دنيا نياري آهي. نہ هندو نہ مسلمان نہ جوڳي نہ سنياسيءَ تي مدار آهي، محڪم رهت لباس ۽ صورت تي نہ آهي. بهادر اهو آهي، جو انهن سڀني جي سامهون ميدان ماري، سڀ ڀيد وڃائي، گيڙو جي لباس ۾ ڍڪجي وڃي. مون کي پنهنجي اندر اهو مليو، جنهن جي قيمت ڪٿي نٿي سگهجي. ان جي محبت سڀ کان بيحد پياري بڻجي ويئي آهي. منهنجي اندر رهڻ واري منهنجي اندر کي کوليو؛ دل جي دوئي، پنهنجي ذوق سان ماري ڇڏيائين. دنيا ڪابہ شي نہ آهي، نہ وري ان مان ڪجهہ هٿ آيو؛ مان مرشد تان صدقي وڃان! "روحل" رات ويئي، ڏينهن آيو؛ ان وصال واري مرد جي ذريعي، دوئي کي مارڻ واري جي سنگت حاصل ٿي.

روحل جي هندي ڪلام ۾ جو رس ۽ ڪمال آهي، ان کي ڏسي تعجب ٿو ٿئي تہ سنڌ جي اندر ڪهڙا نہ صاحب ذوق ۽ صاحب دل عالم ٿي گذريا آهن.

روحل سائينءَ جو سرائڪي ڪلام بہ بيحد سنجيده ۽ متين آهي. روحل جي ڪلام ۾ جو سوز و گداز، رس ۽ ڪمال آهي، ان کي ڏسي تعجب ٿو ٿئي تہ سنڌ جي اندر ڪهڙا ڪهڙا نہ صاحب ذوق ۽ صاحبدل رهنما ٿي گذريا آهن، ۽ اڄ:

"ويا آو وينجهار، هير و لعل ونڌين جي."

مون مٿي روحل صوفيءَ جي اولاد جو ذڪر ڪيو آهي، سندس هڪ ارادتمند ڀائي جيوڻ لعل، شڪارپوريءَ، سندس گاديسرن جو ذڪر نهايت شرڌا سان ڪيو آهي، جنهن ۾ ان خاندان جي سڀني شاعرن جو ذڪر اچي ٿو:

روحل رام اوتار، ڪنڊڙي آهي پريم منڊلي.
١- شاهو سائين ڀيد بتايو، غلام علي گلعذار.
درس درياء خان دولهه آهي نظر علي نروار
٢- روحل ڀيو رمزن وارو محمد حسن موچار.
غلام علي ڀيو ڀهڳڻ ڀالڪ صورتوند سردار.
٣- سائين فيض علي فيض وارو جو آهي صاحب دستار.
خاص خليفو سائين سڀاڳو، جنهن کي ڏات ڏني ڏاتار.
٤- جهڙي ڪاشي تهڙي ڪنڊڙي، وٽ نه ڀانيان وار.
"جيوڻ" آکي آهيان بندو، ستگر تو آڌار.

(٢)

مراد فقير

ڪلام جي عظمت کان، مراد فقير جو شمار، سنڌ جي مشهور شاعرن ۾ ٿئي ٿو. مراد فقير، روحل فقير جي قريبي صحبتين مان آهي. هن قريبي رشتي جي خبر اسان کي هن مان پوي ٿي ته مراد فقير، روحل فقير سان سفر ۽ حضر ۾ گڏ ٿي رهيو. کيس خلافت جو منصب حاصل هجي ته ڪهڙو شڪ آهي.

مراد فقير جي والد جو اسم گرامي، منهنجي محترم دوست پروفيسر عطا محمد حاميءَ، شامو فقير ورتو آهي، جو غلط آهي. جيئن اسان مٿي ڏيکاريو آهي، روحل فقير جي والد جو نالو شاهو فقير هو. ڪنڊڙيءَ جي ڪيترن فقيرن کان معلوم ڪيو اٿم، جن ٻڌايو آهي ته فقير مراد جي والد جو نالو محمد حيات هو، جو روحل فقير جي سوٽن مان هو. فقير صاحب به زنگيجو بلوچ هو. مراد فقير ۽ روحل فقير جي عمرين ۾ تقريباً ڏهن سالن کن جو تفاوت هو. جيڪڏهن زباني روايت تي اعتبار ڪجي، ته مراد فقير سن ١٧٤٢ع يا ١٧٤٣ع ۾ تولد ٿيو هو.

ننڍي هوندي فقير صاحب جي تعليم چگي ريت ٿي. هو هندي، فارسي، سرائڪي ۽ سنڌي زبانن جو پوري ريت ڄاڻو هو. سندس جوانيءَ جو عرصو ڪيئن گذريو ۽ ڪهڙي شغل ۾ گذريو، انهن بابت ڪابه معلومات نٿي ملي. فقط هيتري خبر ملي ٿي ته فقير صاحب، ننڍي ئي هوندي روحل فقير جي صحبت ۾ وڃي پهتو. ان وقت جڏهن هو پدمات جي پٽ ۾ ٿي وڃي گوشي نشين ٿيو هو، تڏهن مراد فقير به ساڻس گڏ هو، جيئن فرمائي ٿو:

وَر پسي پدمات جي، بن هٿي هالار،
جي هوون هيڪاندا يار، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

ان کان پوءِ هُو فقير صاحب سان، سندس سير ۽ سفر ۾ شريڪ رهيو. مون کي هن روايت جي ڇڻ ۾ به تامل آهي ته هُو روحل فقير جو چيلو پائي هو. جيتريقدر زباني روايتن جي ڇنڊ ڇاڻ ڪئي ويئي. انهن مان معلوم ٿو ٿئي ته هو روحل فقير جي صحبت ۾ آڇڻ کان پوءِ ڪائنس هڪ دم به ڌار نہ ٿيو آهي. جيڪڏهن سندس ارادتمندي ڪنهن ٻئي صاحب سان هجي ها ته هو ڪڏهن به روحل فقير جي صحبت کي پنهنجي لاءِ آڪسير نہ سمجهي ها. هن کي روحاني مقام جو حاصل ٿيو، سو سڄوئي روحل فقير جي فيض جو اثر هو. هيڏيءَ ڪليل وضاحت کان پوءِ، هن ۾ شڪ ۽ گمان آڻڻ جو ڪو سبب ئي پيدا نٿو ٿئي.

ڪلهوڙن جي زوال پذير، پر آشوب زماني ۾ روحل فقير وانگر مراد فقير به ٽالپرن جو طرفدار هو. ان زماني ۾ جڏهن عبدالنبي، افغانستان جي نامور حاڪم تيمور شاهه کان مدد طلب ڪئي هئي ۽ مدد خان سنڌ ۾ اچي هاڃا ڪئي هئي، تڏهن ان کان مراد فقير متاثر ٿي چيو هو:

ماري 'مدد' کي دور ڪري، چوڙ وڃي يهودي يزيد ميان.

يهودي ۽ يڙيه جنا لفظ، فقير صاحب، انتهائي لغزت سان مدد خان لاءِ لکيا آهن. انهيءَ ۾ کو شڪ نہ آهي تہ هن خونريز انسان جا مظالم ۽ حد کان وڌيل هئا. ميان عبدالنبيءَ جي اخراج کان پوءِ، جڏهن ڪالهرن حڪومت جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ ورتيون، تڏهن مراد فقير کين دعا ڪئي تہ:

تاريون تالپرن جون پرور پوڪايون،
دائر تنين دعا جو آسين پائي ٿا پايون،
سي سڀائين سايون، جن جي مدد "محمد مراد" چئي.

ڪلهوڙن جي پر آشوب دور گذرڻ کان پوءِ، جڏهن ملڪ ۾ سکون اچي ويو، تڏهن پنهنجي رهنما سان گڏجي هو ڪوٽ ڏيجيءَ جي پرسان ڪوٽلي ۾ آڇي رهيو. جتي هن روحل فقير کي پنهنجي نياڻيءَ جو سڱ ڏنو، جنهن سان خدابخش ۽ فقير دريا خان تولد ٿيا.

ان وقت ڏاري ڪوٽلي جي لڳ هڪ سيد شڪرشاهه نالي رهندو هو. هنن خدا وارن فقيرن ڏانهن عام ماڻهن جي رجوع کي ڏسي، هو فقيرن جي رنجائڻ جي پويان اڇي پيو. مگر فقيرن طرفان صبر ۽ شڪر کان سواءِ پيو کوبہ جواب نہ هو. کيس پيو تہ کوبہ وجهہ نہ ملي سگهيو، آخر هن فقير صاحبن جي زمين تي قبضو ڪرڻ گهريو. روحل فقير تہ هن معاملي ۾ خاموش رهيو، پر مراد فقير کي هيءَ ڳالهہ نہ وڻي. هن چاهيو تہ شڪرشاهه کي ان جو بدلو ڏئي. روحل فقير کي ان جي ڪڪ پٽجي ويئي، جنهن مراد فقير کي پاڻ وٺ گهرائي، جوابي قدم کڻڻ کان روڪيو ۽ کيس هدايت ڪيائين تہ "فاني شين جي لاءِ وڙهڻ ڇا جو؟ مرد اهو آهي، جنهن پنهنجي نفس سان وڙهي، ان کي زير ڪيو." فقير صاحب جي هدايت جي مراد فقير پوري پوري تعميل ڪئي، پر ان واقعي جو ايڏو گهرو اثر مٿس پيو، جو هن واقعي کان ٿورا ڏينهن پوءِ بيمار ٿي پيو ۽ ان بيماريءَ ۾ وصال ڪري ويو. هي واقعو سن ۱۷۹۶ع ڏاري ٿيو. کيس ڪوٽلي ۾

دفن ڪيو ويو. فقير صاحب جي وفات کان پوءِ روحل فقير به ڪوٽلي کي ڇڏي وڃي ڪنڊڙيءَ ۾ رهيو.

فقير صاحب پنهنجي دور جو وڏو شاعر ٿي گذريو آهي. هن نه فقط سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي، پر فارسي، هنديءَ ۽ سرائڪيءَ ۾ به سندس ڪلام موجود آهي. فارسيءَ ۾ سندس هڪ ننڍڙو ديوان آهي. هنديءَ ۾ سندس تصنيف جو نالو 'پريم گيان' آهي.

سنڌي شعر ۾ هو پنهنجي پيشرو شاعرن، شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ ۽ سيّد عنايت شاهه رضويءَ جي نقش قدم جو تابع نظر اچي ٿو. سندس ڪلام جو گهڻو حصو سنڌ جي قديم قصن ۽ ڪهاڻين تي ٻڌل ٿو نظر اچي. سندس سنڌي ڪلام جو ذخيرو ڪو ايڏو وڏو نه آهي، مگر روحل فقير جي ڀيٽ ۾ ڪي قدر زياده نظر اچي ٿو. سندس ڪلام ۾ پختگي ۽ رواني آهي. سندس عشقيه شاعري آٿاهه درد سان ڀريل آهي. پتنگن جي پَر جو ذڪر ڪندي شاهه عبداللطيف ڀٽائي، سر يمن ڪلياڻ ۾، فرمايو آهي:

پڇ پتنگن کي، سنديون کامڻ خبرون؛
آڻيو وجهن آگ ۾، جيءُ پنهنجو جي؛
جيري جني جي، لڳا نيزا نينهن جا.

مراد فقير فرمائي ٿو:

سا مَنَ سِک "مراد" چئي، جا پَر پتنگن؛
آچن آجل سامهان، سر جو سانگ نه ڪن؛
جن کي موت مشاهدو. سي رَتي ڪين رهن؛
ساعت سين نه سهن، پاڻ برابر پرَ جي.

صوفين شمع ۽ پتنگ جي، حالت کي حيرت جو مقام سڏيو آهي، جتي حق جي طالب کي پنهنجي هستيءَ جي ڪابه ٻوجهه نٿي پوي. فريدالدين عطار پرواني ۽ شمع جو بيان هيئن ٿو ڪري:

یک شبي پروانگان جمع آمدند
در مضیفي طلب شمع آمدند
جملگي گفتندمي بایه یکي
کو خبر آرد ز مطلوب انڈکي
شد یکي پروانه تا قصري ز دور
در فضاءِ قصر یافت از شمع نور
باز گشت و دفتر خود باز کرد
وصف او بر قدر فهم آغاز کرد
ناقدي کو داشت در مجمع مهي
گفت اورا نیست از شمع آگهي
(هڪ رات پروانا اچي گڏ ٿيا ۽ مجلس ۾ شمع جا گولائو ٿيا. سڀني چيو تہ اسان مان هڪ کي وڃي مطلوب جي خبر آڻڻ کپي. آلهن مان هڪڙي محلات ۾ پري کان شمع جي روشنيءَ کي ڏٺو. هو موٽي ويو ۽ پنهنجي سمجهہ موجب ان حقيقت کي بيان کيائين. آنهن ۾ هڪ ٻڪتچين به هو، جو سندن سردار بہ هو. هن چيو تہ هن کي شمع جي کهڙي خبر!)
شد یکي دیگر گذشت از نور در
خویش را بر شمع زد از دور در
دست درکش کرد با آتش بهم
خویش را گرم کرد با او خوش بهم
چون گرفت آتش ز سرتا پاءِ او
سرخ شد آتشي اعضائي او
ناقه ایشان چو دیده او ژا ز دور
شمع با خود کرده همرنگش ز نور
گفت این پروانه درکار است بس
کس نداند او خبردار ست بس

(انهن سان هڪ ٻيو آن روشنيءَ جي در کان گذريو ۽ در کان اندر ويندي ئي پاڻ کي شمع تي ڦٽو ڪيائين. هو باهه ۾ وڪوڙجي ويو ۽ پاڻ کي وڏي خوشيءَ سان ان ۾ گم ڪري ڇڏيائين. جڏهن باهه ان کي ورتو، تڏهن سندس عضوا باهه ۾ پچي ڳاڙها ٿي ويا. نڪتچين ان کي پري کان ڏسي چيو ته 'شمع پنهنجي نُور سان هن کي همرنگ ڪري ڇڏيو.' چيائين ته اهڙي پتنگي جي گهرج آهي، جنهن جي لاءِ هي معلوم ٿي نه سگهي ته هو باخبر آهي.)

آنڪه شد هم بيخبر هم بي‌اثر ... از ميانِ جمله دارد آو خبر
تانگردي بيخبر از جسم وجان ... ڪي خبريابي زجانان يڪ زمان

(آهو، جو بيخبر ۽ بي‌اثر بڻيو، ۽ سڀني ۾ اهوئي خبردار آهي. جيستائين پنهنجي جسم ۽ جان کان بيخبر نه ٿيو آهين، تيستائين توکي دوست جي خبر ئي ملڻ محال آهي.)

ڀٽائي هن حقيقت جو اظهار هيئن ٿو فرمائي:

پتنگن پَهه ڪيو، مڙئا مٿي مَچ؛
پَسي لَهسَ نه لِچئا، سڙيا مٿي سَچ؛
سندا ڳچين ڳچ، ويچارن وڃائيا.

مراد فقير، ان نظاري جو ذڪر هيئن ٿو ڪري:

جي ٻارين تان ٻار، اندر باهه برهه جي،
مٿي مچ "مراد" چئي، ڪئي پتنگن پچار،
ته جيئري جانب نه مڙي، توڙي حيلا ڪرين هزار؛
دوساڻي درٻار، ٿا مُئا ڪن مشاهدو.

مراد فقير جو بيت، فريدالدين عطار جي ڊگهي نظم جو گويا اختصار آهي، جنهن ۾ هن حقيقت جي راز کي پُرتاثير لفظن ۾ آڻي جمع ڪيو آهي. هن حقيقت کي ٻيءَ تشبيهه سان هيئن ٿو پيش ڪري:

محبت جي ميدان ۾ ڏيڻ ميرُ ثواب،
جو آڏو عجيبن کي آهي هي حجاب،
مرُ تہ ٿين "مراد" چئي، محبوبن جو باب،
جيئن سو گل گلاب ٿي پيش چڪايو پاتشاهہ.

هن مان مطلب آهي تہ جهڙيءَ ريت گلاب جي گلن کي چڪائڻ کان پوءِ عطر کي قرب سلطاني حاصل ٿئي ٿو، اهڙيءَ ريت هڪ اراد تمند کي پنهنجي سر ڪان ۽ گذرڻو پوي ٿو ۽ پوءِ ٿي حقيقي وصال سان مالا-مال ٿئي ٿو. حق ۽ صداقت جي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيڏيون نہ قربانيون ڏيڻون پون ٿيون. جيڪڏهن اسان صوفي حضرات جي تصنيف، شيخ فريدالدين عطار جي تصنيف "تذڪرةالاوليا" ۽ مولانا جاميءَ جي تصنيف "نفحات‌الانس" کي پڙهي ڏسنداسون، تہ اسان کي خبر پوندي تہ صوفين جي زندگيءَ جو شغل ۽ ماحصل ڇا هو؟ اهڙيءَ ريت مراد فقير جي ڪلام ۾ اسان کي راست رويءَ جو اهو سچو پروگرام حاصل ٿئي ٿو، جو صوفين لاءِ طرهٔ امتياز آهي. وحدت‌الوجود جو سادو مثال هيئن ڏئي ٿو ڏئي:

تون آهين تئن پرينءَ سان، جئن پاڻي ۾ ماڪ،
ڦوڙائو فراق، تو تي ڪونهي سُور "مراد" چئي.

فارسي شاعرن، محمود شبستري، مغربي يا بيدل دهلويءَ وانگر، پرشڪوه لفظن جو انبار نظر نٿو اچي، مگر سادي تشبيهہ آهي، جنهن کي ٿوريءَ سمجهہ وارو ماڻهو ۽ پوريءَ ريت سمجهي سگهي ٿو. جيڪڏهن فصاحت مضمون جي بازيگريءَ کي آسانيءَ سان بيان ڪرڻ آهي، تہ مراد فقير جي ڪلام جي فصاحت جو اسان کي قائل ٿيڻو پوي ٿو. هم اوست جي خيال کي ۽ ان ٻي سادگيءَ سان ادا ڪري ٿو.

تن پرين، من پرين، چيت پرين، دل يار،
اندر باهر سپرين، وڃ نہ آهي وار،
اکين منجهہ "مراد" چوي، ٻيو ڪونہ قرين ڏار،
چاڏي ڪريان نهار، تاڏي سچ سان سامهان،

گويا شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو رنگ نظر اچي رھيو آھي:

ڪاڏي ڪاھيان ڪرھو، ڇوڏس ڇٽاڻو.
مٿجھي ڪاڪ ڪچوري، مٿجھي لڏاڻو.
راڻو ئي راڻو، ريءَ راڻي ناھ کو.

اھڙيءَ ريت، اسان کي مراد فقير جي ڪلام ۾ سنڌي شاعريءَ جي ضرب المثل سادگي نظر اچي ٿي. ان سادگيءَ جي نقش جي وضاحت ھيٺين بيت مان ظاھر ظھور نظر اچي ٿي:

چاڪيءَ چيت "مراد" ڪري، ڳھاڻو من گھمائي
ساري سُرت نيرت جا، ڏينھڪ ڏاند وڻھائي
تُنھ تاري ڪيئن من موڻ، سرنھ ضاف پيڙائي
تيھان پوءِ تنون لاءِ، لڳيئن تيل لڪائي جو.

عبادت اِلاھيءَ جي لاءِ من جي گھاٽي ڪي رات ڏينھن گھمائڻو آھي. جھڙيءَ ريت چاڪيءَ جي گھاٽي لاءِ بن ڏاندن جي ضرورت آھي، اھڙيءَ ريت ھڪ مريد کي رياضت ۽ مجاھدي لاءِ سُرت ۽ نيرت جي ضرورت آھي. جُنھ سان دُوئي ۽ شرڪ دور ٿي وڃي ٿو، ۽ دُوئيءَ ۽ شرڪ جي وڃڻ سان خالص محبت اِلاھي ئي وڃي بچي ٿي. ھڪ سادي ملڪي تشبيھ، ڪيڏي نہ معنيٰ خيز بڻجي پيئي آھي. سنڌ جي آرزوءَ پري دغا بہ ايڏي ئي سادي آھي:

ھادي ھدايت جو ڪو پياڙو مون پيار،
مستي جا محبت جي، سا مون ذات ڏيار،
وسرُ ڪيم "مراد" چئي، مر ڪي مون وسار،
سا ڪا نظر نھار، جنھن سان تنھنجي رنگ رچي رھان.

سنڌ ڪلام جي اوصاف جو جيڪڏھن تفصيل سان بيان ڪجو تہ اِھو سنڌ ھر بيت جي تشريح ٿي پوندو. ان ڪري ھن تفصيل کي ڇڏي، مان سنڌ سي حرفيءَ جو ٿورو بيان ڪندس جا پنھنجي

حسن بيان ۽ زبان جي شستگيءَ سبب سنڌي زبان جو هڪ شاهڪار آهي. سي حرفيءَ جي ابتدا حمد سان ڪري ٿو. حمد ۾ سادگيءَ پريل، جنهن ۾ حقيقت جو اظهار آهي:

الف- الله العالمين، سارا هيان سبحان،
جنهن قادر "ڪن" فيڪون" سان جوڙيو سڀ جهان.
خلافت خلق جي ڪائين آدم تي احسان،
تنهن روح وڏو رحمان، سين روحي "مراد" چئي.

هن بيت ۾ انسان جي عظمت جو اقرار آهي. "ڪن" سان دنيا جي آفرينش ٿيڻ کان پوءِ، ابن آدم کي زمين تي خلافت جو اعزاز عطا ٿيو: ان جي اندر جو روح رکيو ويو، سو 'روح ڪل' جو هڪ جزو هو. ان ڪري انسان اشرف المخلوقات جو دعويدار بڻجي ويو. هن شرف جي حاصل ٿيڻ کان پوءِ، فقير مراد 'انسان ڪامل' جو نقش اسان جي سامهون هيئن ٿو پيش ڪري:

ت- تو بهر ڪر تن ڪون ڏينس تزڪ تمام،
پردو ڪيئن پرين ڪون ننگ ناموس ۽ نام،
"من عرف نفسه" پيو ڪچ ڪونه ڪلام،
جو آهي هي اسلام، محمدي "مراد" چئي.

تن آرائيءَ کان دوريءَ اهو حجاب دور ڪرڻو آهي جو ننگ ناموس ۽ نام جي ويچ ۾ خبر ۽ انڪيل آهي. پاڻ کي اهڙيءَ ريت سجاڻ کان پوءِ، خلقڻهار جي سجاڻپ پيدا ٿي پوي ٿي. هي ئي حقيقت اسلام آهي ۽ هي ئي حقيقت محمدي جو مقام آهي، جنهن بابت صوفين جو پختو عقيدو آهي ته هن عالم جي ايجاد جو سبب حضور جي ذات مبارڪ آهي. ڇاڪاڻ ته ان خلافت جو شرف جو آدم کي عطا ٿيو هو، ان جي تڪميل حضور جي ذات بابرڪات ۾ ئي آهي. حضرت خواجه محمد زمان سلطان الاولياء فرمائي ٿو:

عجب جهڙي آ، حقيقت حبيب جي،
نڪي چئبو سو ڏٺي، نڪي مخلوقا،
شفق جي ساڃاءَ، جامع ليل نهار کي.

جهڙيءَ ريت، شفق ڏينهن جي نور ۽ رات جي ظلمات جي وچ ۾ آهي، اهڙيءَ ريت حضور صلعم ڪفر ۽ اسلام جي وچ ۾ ثالث جو مرتبو رکي ٿو. جيڪڏهن جهان جي تخليق جو باعث انسان جي شرف جو اظهار آهي، ته توحيد جو اقرار انسانيت جو معراج آهي ۽ انڪار تخت الثريٰ. ان حالت ۾، مراد فقير جيڪڏهن 'حقيقت محمدي' کي سلامت رهڻ جو سفينو سمجهي ٿو ته ان ۾ حق بجانب آهي. هن محبت جي ڪيف جي جنهن چس چکي آهي، ان جي بابت فقير صاحب جو ارشاد آهي:

خ - خمر مون عشق جي، جنين چکي چس،
ويا سڀئي وسري، روح تنين جي رس،
مٺايا "مراد" چئي، محمودي مجلس،
عام لنگهيائون لس، وڃي محو ٿيا محبوب ۾.

حقيقت صاف آهي، جنهن جي تشريح جي ڪابه ضرورت نه آهي. اهڙي ريت هيءَ سڄي سي حرفي محبت الاهيءَ جو هڪ غيرفاني موقعو آهي، جنهن جي توحيد جو نقش هميشه اجاگر رهندو.

مون پنهنجيءَ تصنيف "تذڪري" ۾، حمل فقير جي ڪلام مان انهن بيتن جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن ۾ سسئيءَ ۽ سندس ساهيڙين جي گفتگو ڏني اٿم. مراد فقير پنهنجي ڪلام ۾ "سوال - جواب" سسئيءَ، جو جدا عنوان رکيو آهي، جنهن ۾ هڪ وڻندڙ حقيقت موجود آهي. حمل فرمائي ٿو:

آتڻ ڇڏي آڄ، آئٽ اولاڻي نڪرو
موڪلائي مون ڪنان روئي ڪريو رڄ
هي هي هوت وٺي ويا، ڪانڌ مئيءَ جو ڪڄ

هاڻي هت "حمل" چئي، ڌار ٽڪڻ ٿيو لڄ
تنهن منهن ڇائي ڇڄ، جا وَرَ ريءَ ويس ڪري گهمي.

ساهيڙيون جواب ڏينس ٿيون:

تڏهن ساهيڙين سڏڪي چيس، ڳوڙها ڳل ڳاڙي
هَي هَي وَڃُ مَ هيڪلي، سسئي تون ساڙي
هاڻي ٽِڪُ "حمل" چوي، پَهَرُ ڪو پاڙي
تہ سڀئي سڀاڙي، تو سان هلون هوت ڏي.

سسئي جواب ٿي ڏي:

چئي صبح تائين سرتيون، ڪهڙي جوش جهلي
سسئيءَ کي ساٿ ويو، سُورن ساڻ سَلي
جا هلڻي آهہ هلي، مون سان هينئرئي هوت ڏي.

"حمل" هن سوال ۽ جواب جي سلسلي ۾ سسئيءَ جي بيقراريءَ جو نقش جنهن ريت ويهي ڪڍيو آهي، اُن مان سندس درد ۽ دل آسائي واضح طور نظر ٿي اچي. مگر مراد فقير جي سوال ۽ جواب جو رنگ ئي ٻيو آهي. ناصح ۽ سسئيءَ جو سوال ۽ جواب آهي. فرمائي ٿو:

تڙ تڙ تَڪ مَ تور، ڪيچ ڪجاڙي کي وڃين
نڪي هاڙهي هوت ويو، نڪي جب، هنگور
موٽي وڃ "مراد" چئي، ڀوري منجهہ ڀنڀور
ناحق ڏيهہ م ڏور، آٿي دل ۾ ديرو دوست جو.

سسئي جواب ٿي ڏئي:

عاشقن اِئين، ڪين سري ريءَ سڄڻين
موٽڻ جا "مراد" تون، ڪيئن ٿو ڏس ڏئين
پيالو پريت جو، جي هٿئون هوت پئين
تان جان ڪو ڏينهن جئين، تان ڪوڪون ڪرين فاف ۾.

فقير "مراد" جو مذاق ئي پنهنجو آهي. سندس سخن جو رخ هڪ پيغام جي حيثيت رکي ٿو. هن سوال ۽ جواب ۾ بہ هن حقيقت تان پردي کڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جا سندس ڪامياب فڪر جو نشان آهي.

سندس سرائڪي ڪلام ۾ سنڌي ڪلام وانگر رَسَ پريو ۽ فيض جو پٻڌار آهي. اهوئي قلبي واردات جو جوش ۽ جذبو آهي. محبت جي سودي جي قيمت، سندس نظر ۾ عاشق جي جان جي قربانيءَ آهي، جنهن جو اظهار هن جا بجا ڪيو آهي. فرمائي ٿو:

سر ڈيوڻ تان ڪهڙا سانگا، صرفي سوڀ نہ ٿيوي،
وچ ميدان محبت ڈي، نت "موتُوا" موت مريوي،
سر سيواهه سجن ٿوڻ صدقي، تن من ڪهول ڪهيوي،
يار "مراد" مائيسي سو، جو جيندي مرڪر جيوي.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو ته:

جي تو طلب ملڻ دي سچڙان، تان سرڪون ٽال نہ جائين،
اول عقلون ڪرين جدائي، پير پيچي توڻ ٻاهين،
چوڑي خيال خام خودي دي، مين ڪوڻ مار منائين،
جو جيندي سنڌي جاءِ نهين، تن ٻوڌان "مراد" اٿائين.

صوفين جي نفيءَ ۽ اثبات جي ڳالهه ڪان علحده، هن ڳالهه جو اعتراف ڪرڻو پوي ٿو ته محبت بجاءِ خود هڪ عجيب حقيقت آهي. پتنگ شمع تي جلڻ لاءِ جيڪر ڪڏهن به تيار نہ ٿئي، مگر ان جي اندر شمع جي اڳ ڪان زياڏه روشنيءَ جي لاءِ جان موجود آهي، جنهن جي مقابلي ۾ آگ ۽ ٽپي ٻوڻ وڏيڪ آسان ٻڌجي پوي ٿو. هيءُ هڪ اهڙو جذبو آهي، جنهن جي قدر ۽ قيمت جي خبر ان کي آهي، جو پنهنجي زندگيءَ ڪان ان جذبي کي زياده اهميت ڏئي ٿو. شاهه پٽائيءَ ۽ نوجوان جت جو واقعو ان جذبي جو هڪ مثال آهي. عرب جي حسن ۽ عشق جي داستانن ۾ اهڙا واقعا اسان کي ڪيترائي ملي سگهن ٿا. "اصمعي"، جو خليفي هارون رشيد جي درباري عالمن ۽ شاعرن مان هڪ هو، هڪ اهڙيءَ اکين ڏٺيءَ ڪهاڻيءَ جو ذڪر ٿو ڪري. هو لکي ٿو ته:

”هڪ ڏينهن مان سير لاءِ گهر کان ٻاهر نڪتس، هڪ پٿر تي لکيل ڏٺم:

آ يامَعْشرالعشاق باالله خَبِّروا
اذا حل عشق بالفتيٰ كيف يصنع

(اي عشاقن جا گروهه، خدا جي واسطي مون کي ٻڌايو ته جيڪڏهن ڪو ڪنهن تي عاشق ٿي پوي ته ڪهڙي تدبير ڪري؟)

”اصمعي“ چوي ٿو ته مون ان جي جواب ۾ لکيو:

يُداري هَواه ثمّ يكتم سرّه
وَيخشع في كُلّ الامور ويخضع

(پنهنجي خواهش ۾ نرمي اڻجي، پوءِ ڳجهه کي لڪائجي؛ سڀڪنهن ڳالهه ۾ نياز ۽ ادب کي ڪم اڻجي.)

”اصمعي“ چوي ٿو ته جڏهن مان ٻئي ڏينهن ويس، تڏهن ڏٺم ته ان شعر جي هيٺان ٻيو شعر لکيل هو:

فكيف يُداري وَالهوي قاتل الفتيٰ
و في كُلّ يوم قلبه يتقطع

(ڪهڙيءَ ريت هو پاڻ کي ڇپائي، ڇو ته عشق جوانن کي قتل ڪرڻ وارو آهي؛ هر روز ان جي دل ٽڪرا ٽڪرا ٿي رهي آهي.)

”اصمعي“ چوي ٿو ته مون ان جي جواب ۾ لکيو:

إذا لم يجد صبراً ليكتمان سرّه
فليس له شيء سوي الموت ينفع

(پوءِ جيڪڏهن هن ڳجهه کي ڇپائيندي صابر ٿي نه سگهي، ته موت کان سواءِ ٻي ڪا به شيءِ فائدي واري ٿي نٿي سگهي.)

”اصمعي“ لکي ٿو ته ٻئي ڏينهن مون وڃي ڏٺو ته هڪ جوان مئو پيو هو! مون کي ڏسي بيحد افسوس ٿيو. منهنجي جواب ۾ هيٺان ٻه شعر اتي لکيل نظر آيا:

"ٻُڌم ۽ مون ان جي تابعداري ڪئي، ۽ مري ويس ... منهنجا سلام اُن شخص کي ڏجو، جنهن مون کي وصال کان محروم رکيو آهي! نعمتن وارن کي نعمتون مبارڪ ٿين، ۽ ويچاري محبت واري کي زهر جو ڍُڪ (صبر)!"

هيءَ تہ مجازي محبت جي حالڪ آهي، پر حقيقي محبت جي جوش ۽ خروش جو ڪو اندازو ئي نٿو لڳائي سگهجي:

خدا رحمت ڪُند اين عاشقانِ پاڪ طنيت را.

محبت الاهي جي جوش کي "مراد" مجازي محبت سان ڀيٽيندي، سڌڙين کي هيئن ٿو خطاب ڪري:

لاف مريندي لڄ نهين آوندي، عاشق نانءُ سڏيندا،
همت هندو دي زن جيتلي، تون ڪاهر نهين ڪريندا.
آو مَرُ پوندي مُردي آتي، تون دل دلبر نهين ڏيندا،
پر يار "مراد" مريسي سوئي، جو جيندي مَرُڪ جيندا.

فارسي شاعريءَ جو شهباز، امير خسرو پڻ اِسان کي ساڳيو مثال ڏئي ٿو:

خسروا، در عشقبازي ڪم زهندو زن مباش
آو برايءَ مرده سوزد، زنده جانِ خويش را.

(خسرو، محبت جي راند ۾ هندو زال کان گهٽ نہ پئہ: هوءَ تہ مردي جي لاءِ پاڻ کي جيئري جلائي ٿي!)

ستي لڪڙيءَ جو رواج اگرچ انسانيت سوز ۽ مذموم طريقو آهي، مگر هندو عورت جي مستعديءَ کي وساري نٿو سگهجي. هوءَ تہ هڪ لاش جي مٿان پاڻ کي آگ ۾ اڇلائيندي ٿي رهي، جنهن جو مقصد آدنا آهي، مگر عشق الاهي، جو هڪ بامقصد فريضو آهي، ان کان پنهنجي اکين کي ٻوٽڻ ڪڏهن بہ محبت جي راهہ ۾ معاف ٿي نٿو سگهي. ان لاءِ تہ اعليٰ عزم جي ضرورت آهي. "مراد" ان جي تلقين هيئن ٿو فرمائي:

آول فرض نماز جنازه، عاشق ادا ڪريندي،
ڏيندي ترڪ تعلق سڀ ڪون، مَرُ تڪبير مريندي،
چشمي عشق حقيقي دي وچ، سَر ڏي وضو سريندي،
سي مشتاق "مراد" پيچي وَت، ڪيهي فرض پريندي.

"مراد" اسان جي سامهون الاهي محبت جي تصوير 'منصور' ۽ 'سرمد' جي رنگ ۾ پيش ڪري رهيو آهي، جو هڪ ايڏو عظيم نقش آهي، جنهن جي متابعت ۽ تقليد ته پري رهي، رڳو ڏسندي ۽ بدن ۾ لرزو طاري ٿي وڃي ٿو. جيڪڏهن "مراد" انهيءَ منزل جو آشنا هو، ته يقيناً هُو پنهنجي دور جي ڪاملن ۾ شمار ٿي ويڳهي ٿو. هو محبت الاهي جو سادو پروگرام هيئن ٿو پيش ڪري:

جي ڪرين رياضت رب" دي، تان ٿون صورت سمجهه صفاتي
اول مال زڪوات ڏيوين، سر ڪر هٽ "لا" دي ڪاتي
روزا رکين غير ڪنون، تان عين ٿيون آثباتي
جو حج حضور شريف آڻاهين، دل وچ ٻائين جهاتي
پڙهين نماز "مراد" مداتي، رهين ذڪر وچ ذاتي،
تان ملڪ الموت ڪنون جند چُٽي، حاصل ٿيوي حياتي.

اسلام جي ڇهن رڪن کي طريقت اندر ڪهڙيءَ نه خوبيءَ سان "مراد" سمايو آهي. نماز، روزي، زڪوات ۽ حج کان سوا، هُو جهاد اڪبر کان به واقف آهي، جو آهي "ذڪر ذاتي." جيڪڏهن اهي شيون محبت الاهي جي طالب کي حاصل ٿي وڃن ته هُو واقعي آبدي حيات جو وارث آهي. اهڙيءَ ريت سندس سرائڪي ڪلام سچوئي بيول ۽ ساز آهي. محبت جي پيچيده راهن کان دور، هو صراط المستقيم جي صاف سطح تي پنهنجي ڪلام سان وٺي وڃي رهيو آهي. هو قرآن حڪيم جي ارشاد عالي، "لِمَ تَقُولُونَ مَالَا تَفْعَلُونَ" (آهو چو تا چئو، جيڪو نٿا ڪريو) کي پوريءَ ريت ڄاڻي ٿو. دنيا جيڪڏهن ابن العربيؒ ۽ امام غزاليؒ جي تصوف جي ياريڪين جي مداح آهي، ته "روحل" ۽ "مراد" به انهيءَ ئي راهه تي گامزن آهن.

ليڪن مٿين بزرگن کي سمجهڻ وارا حاصل ٿي نه سگهيا، پر هنن جي ڪلام جي مٿان بيقدريءَ جو ايترو ته لٽ چڙهي چڪو آهي، جنهن جي لاهڻ لاءِ هڪ مضبوط صيقل جي ضرورت آهي. ڪاش، اهو صيقل ميسر ٿي سگهي!

مراد فقير جو هندي شاعريءَ ۾ وڏو درجو آهي. هن ان زبان ۾ ٿورا شبد، ۽ "پريم گيان" نالي گرنٿ لکيو آهي، جنهن ۾ عشق الاهي جي ذڪر کي نهايت عمدي پيرايي ۾ ڏنو آهي. "پريم گيان" متعلق دلپت صوفيءَ(١) جي راءِ آهي ته

"پريم گيان" ساکيات هيرن جي کان آهي. منجهس هن پريم جي مهما اهڙي ته ڪئي آهي جنهن جي ساراهه ٿي نٿي سگهي. هوبهو سکمنيءَ صاحب(٢) جي سڪ پيئي لهي.

هيءَ هڪ ان درويش صوفيءَ جي راءِ آهي، جو سنڌي زبان جو قادرالڪلام شاعر ٿي گذريو آهي. هن حقيقت کان به انڪار ڪري نٿو سگهجي ته "پريم گيان" تصوف جو هڪ بهترين رسالو آهي، جنهن ۾ پريم جي جوت کي شروع ۾ ستگر جي نگاهه سان جاڳايو ويو آهي. فرمائي ٿو:

گرو ڪرپا تي اپجي گيان
تانتي پائيئي پدنرٻان.
گرو ڪرپا تي ڪال نه کاءِ
جنم، مرن ڪا سنسا جاءِ.

(گرو جي مهربانيءَ سان سمجهه حاصل ٿئي ٿي، ان کان پوءِ ئي نجات جو درجو حاصل ٿئي ٿو. جيڪڏهن گرو جي ڪرپا حاصل ٿئي ته موت ڇاجو؟ جنم ۽ مرڻ جو خيال ئي هليو وڃي.)

---

(١) صوفي دلپترام، حيدرآباد جو مشهور سنت ٿي گذريو آهي. هو به ميرن جي آخري دور ۾ ٿي رهيو.
(٢) گرونانڪ جي هڪ گرنٿ جو نالو "سکمني" آهي.

ڄڻ ڪبير* جو ارشاد ٿي رهيو آهي:

برهه جلنتي ديک ڪر، سائين ڪرپا ڪر آئي،
پريم بوند سي ڇڙڪ ڪر، جلتي ليئي بجهائي.
(محبت جي آگ کي جلندو ڏسي، ستگر مهرباني ڪري آيو،
محبت جي قطرن کي ڇڙڪي، ٻرندڙ آگ کي وسائي ڇڏيائين.)

مراد، محبت جي وصف هيئن ٿو ڏئي:

پريم بنا جڳ ميت نه ڪوئي، پريم بنا من ڀاو نه هوئي.
پريم بنا آگياني انڌا، پريم بنا سڀ جوٺا ڌنڌا.
پريم پرڪاش "مراد" جو هوءِ، سُک آپجي دک رهي نه ڪوءِ.
(محبت بنا جڳ ۾ ڪوبه عزيز ٿي نٿو سگهي؛ محبت کان سواءِ دل جي ورونهن ٿي نٿي سگهي. محبت بنا جاهل انڌو آهي، محبت کان سواءِ ٻيو ڪار ۽ ڪم ڪوڙ آهي. محبت جو جلوو جيڪڏهن "مراد" تي پوي، ته سک ملي ۽ دک جو نالو ئي نه رهي.)

پريم جي حاصل ٿيڻ کان پوءِ مراد جي نظر ۾ طالب جي هيءَ حالت بڻجي پوي ٿي:

سانت چِت، پريم آنند سروپ، سڀ گهٽ ديکي اپنا روپ.
(دل کي سڪون ۽ محبت خوشيءَ جي صورت بڻجي پوي ٿي،
۽ پوءِ هر جاءِ تي کيس پنهنجي ئي صورت نظر اچي ٿي.)

هيءَ آهي "پريم گيان" جي اختصار ڀريل ويا گيان. هنديءَ ۾ سندس چيل شبد به ميٺاج ۽ رس جو مثال پاڻ آهن. انهن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿا:

(١)

سنتو پي ڪي آڪٽ ڪهاڻي،
ڪنهن هڪ ڄاڻڻ هاري ڄاڻي.

---

* ڪبير، افغانن-لوڌين جي حڪومت جي دور ۾ بنارس ۾ ٿي رهيو، هندي زبان جو وڏو شاعر شمار ٿئي ٿو.

۱- لير بنا هڪ نجهر جهرت بن مڪ پيوڻا پاڻي،
پيوت آپئيا، پريم سڪ پايا بن رسنا رس ماڻي.
۲- ڪر بن ڪرڻي آسن بن ڌرڻي بن پڳ پدنر ٻاڻي،
بن سروڻ ڌن سمجهيئي سنيئي اگم آگوچر واڻي.
۳- امورت مين هڪ مورت پرگهٽي بن نيوڻا درساڻي،
سيس بنا نت تانڪو نويئي شيوا سا پرماڻي.
۴- ڪهئيا سننيا ڪوئي پار نه پايا اچرج هي حيراني،
ڪهت "مراد" مٽي جب ممتا جوت ۾ جوت سماڻي.

(اي درويشو، دوست جي ڪهاڻي ڪٿي نٿي سگهجي. اهو ئي ان کي ڄاڻي سگهي ٿو، جو ان جو واقف آهي. پاڻيءَ بنا هڪ نهر آهي، جا وهي رهي آهي، ۽ وات کان سواءِ پاڻي پيئڻو آهي. جنهن ان کي پيتو، ان کي محبت جو سک حاصل ٿي ويو، بن زبان جي هن آن ميٺاج کي ورتو.
جتي هٿن کان سواءِ ڪم ڪرڻو آهي، نه نشست آهي، نه زمين. بنا پيرن جي نجات جو درجو حاصل ڪرڻو آهي، بنا ڪن جي آن خوشيءَ جي آواز کي ٻڌڻو آهي، جا ناممڪن ۽ اڻڏٺل حقيقت آهي.
جنهن جي ڪابه صورت نه آهي، ان مان هڪ صورت ظاهر ٿي، جنهن جو ڪوبه مڪمل روپ نظر نٿو اچي. پنهنجو سر وڃائي ڪو اتي جهڪي، اها ئي خدمت اتي درڪار آهي. جنهن ٻڌايو ۽ ٻڌو، ان کي ان جو ڪوبه سراغ ملي نه سگهيو، ڪيڏي نه هيءَ عجب جهڙي حقيقت آهي "مراد"، جڏهن دوئيءَ جو هيءَ انديشو گذري ٿو وڃي، تڏهن روشني روشنيءَ ۾ سمائجي ٿي وڃي.)

مراد فقير هن نظم يا گيت ۾ تصوف جي هڪ نڪتي کي دقيق فلسفيانه رنگ ۾ پيش ڪيو آهي. دوست جي وصال جي ڪهاڻيءَ کي

اهڙي رنگ ۾ پيش ڪيو اٿس، جنهن کي "ايمان باالغيب" جو مشاهدو چئي سگهجي ٿو. پاڻيءَ بنا نهر، وات کان سواءِ پاڻي پيئڻ ۽ زبان کان سواءِ ميٺاج حاصل ڪرڻ، هي سڀ ناممڪنات ۾ داخل آهن. اهڙيءَ ناممڪن شيءِ کي حاصل ڪرڻ ۾ ڪيڏي ته ڏکيائيءَ جو سامهُن ڪرڻو پوندو. اهو ئي سبب هو، جو انهيءَ کي حاصل ڪرڻ ۾ شوق وارن سر جي قرباني ڏني.

(٢)

آپ مون درسن پايا ري ساڌو، آپ مون درسن پايا!
هيرو آمول هي، تاسون لهر لڳايا.

١- چنچل چت نهچل ڀيو ميرو، لعل آمر ڀئي ڪايا.
٢- ڀئي ڪرپا تب بندن ٽوٽي، ستگور الک لکايا.
٣- آشا ترشنا مٽ گئي من ڪي، ملي منگل مايا.
٤- ڪهت "مراد" مٽي جب ممتا، سهجي سهج سمايا.

(اي درويش، مان 'پاڻ' مان ئي دوست کي ڏٺو آهي.
هيءُ آهو قيمتي هيرو آهي، جنهن سان 'مان' محبت لڳائي آهي.
منهنجو بي آرام روح وڃي سڪون جي اندر پيو آهي، ۽
هي خوش خوش جسم غيرفاني بڻجي ويو آهي.
جڏهن ان جي مهرباني ٿي، تڏهن هي بندشون (دنيا واريون)
ٽٽي پيون. سچي مرشد الک ڏيکاري ڇڏيو.
اميد جي پياس دل کان مٽجي ويئي، ۽ خوشيءَ جي دولت
حاصل ٿي ويئي. "مراد" چوي ٿو ته جڏهن هيءُ دوئيءَ جو
خيال مٽيو، تڏهن خوشيءَ ۾ خوشي سمائيندي رهي.)

هن کان اڳ واري گيت يا شبد ۾ فراق جي تصوير کي چٽيو اٿس، ۽ هن گيت ۾ وري وصال جي خوشيءَ کي بيان ڪيو اٿس. مشهور صوفي شاعر، مغربي عليه الرحمة سچ فرمايو آهي:

گويند ڪ ڪنه ذات او نتوان يافت،
ما يافته ايم، ڪنهش مائيم.

(چون ٿا تہ ذات جو ڳُجھہ معلوم ٿي نٿو سگھي: اسان ان کي لڌو آهي، ۽ اسين ئي ان جو راز آهيون.)

صوفي حضرات وڏيءَ جستجو کان پوءِ ان منزل تي پهچن ٿا، جو انهن جو وصال آهي، ۽ اهائي ڪائنات جي خالق جي ڪامل صفت آهي. حقيقت ۾ هيءُ وحدت‌الوجود جو آخري درجو آهي، پر "مراد" جي قول موجب، اهوئي هن منزل تي پهچي ٿو، جيڪو دوئيءَ جي فڪر کي مٽائي ٿو. جيڪڏهن هو ائين نہ ڪري سگهيو آهي تہ پوءِ محمود شبستري، "گلشن راز" جي مصنف، جي راءِ آهي:

ترا گر نيست احوال و مواجيد مشو ڪافر بناداني ز تقليد

(توکي جيڪڏهن اها حالت ۽ هيڪڙائي ميسر ٿي نہ سگهي، تہ ڪنهن جي اجائي تقليد ڪرڻ سان پاڻ کي بيوقوف بڻجي ڪافر نہ بڻاءِ.)

سچ، محبت جي راهہ ڪا آسان شيءِ نہ آهي. ڪنهن جي مجال آهي، جو بنا ڪنهن حقيقت جي، سراپا جلال سان وصال جي دعوا رکي سگهي!

(٣)

ايسا ستگور گيان بتايا،
ممتا ڀاڳي، ڊوب ترايا.

١- ڪام، ڪروڌ، اهنڪار مٽايا، سيل سنتوک گهر آيا،
'مين' ڪا جب مول گنوايا، رام نام رنگ لايا.
٢- ڀوساگر پار آتاريا، گورپوري پڪڙ چڙهايا،
نرڀو هو يا ڀوءِ نهين وياپي، انحد ناد بجايا.
٣- ستگر شبد گگن ڌُن لاگي، سوين ڌئار درسايا،
حد بي حد نا رهي ڪائي، آوگت الک لکايا.
٤- رنگ نہ روپ نہ صورت مورت، بن نينا ورسايا،
ڪهٽ "مراد" سُنو ڀائي ساڌو، گهٽ مين هي اوگهٽ پايا.

(سچي مرشد مون کي اهڙي سمجهہ عطا ڪئي، جو دوئي ڀڳي ۽ ٻڌندڙ کي تاري ڇڏيائين.

شهوت، ڪاوڙ ۽ وڏائي مٽجي ويئي، صبر ۽ قرار گهر ۾ آيم.
جڏهن هڻڻ جي هستي ڀڄي پئي، تڏهن ذڪر اِلاهيءَ پنهنجو
رنگ لاتو آهي.

سچي مرشد وڏي سمنڊ کان پار ڪري، هٿ وٺي، محبت جي
شهر ۾ پهچائي ڇڏيو. ڪو به خوف نه رهيو، نه وري ڪو
خوف پيدا ٿيندو، هُن وحدت جي ناد کي وڄايو آهي.
سچي مرشد جو اُچار آسماني آواز بڻجي ويو آهي، ۽ ڏهين
دروازي (ترڪوٽي) ۾ ان جو نظارو آهي. حد ۽ لاحد
مٽجي ويئي، ۽ هر حال ۾ الڪ ئي الڪ ٿو نظر اچي.
نه رنگ آهي نه بوءِ، نه صورت آهي نه سورت، اکين
کان سواءِ هن اُها نعمت بخشي. "مراد" چوي ٿو ته:
اي درويشو ٻڌو، مون پنهنجي اندر ۾ ئي ان حقيقت کي
پاتو آهي.)

مٿين نظم ۾، مراد فقير مرشد جي ضرورت تي پنهنجي خصوصي
رنگ ۾ بيان ڪيو آهي. عارف رومي فرمائي ٿو:

قال را بگذار مرد حال شو پيش مردي ڪاملے پامال شو،
صد ڪتاب و صد ورق درنار ڪن خفته دل را يک دمي بيدار ڪن.

(ڳالهين ڪرڻ کي ڇڏ ۽ عمل جو مرد بڻجي وڃ. ڪنهن
ڪامل مرد جي وڃي خدمت ڪر. سؤ ڪتاب ۽ سؤ ورق
جلائي ڇڏ، ننڊ ۾ پيل دل کي هڪڙيءَ گهڙيءَ لاءِ سجاڳ ڪر.)

طريقت جي مرحلي ۾ شيخ طريقت جو رتبو، قطب تاري وانگر
آهي، جو رات جي اونداهيءَ ۾ ڀٽڪيل مسافر کي راهه جي طرف
رهنمائي ڪري ٿو. هيءَ حقيقت خود پنهنجو اعتراف پاڻ ٿي ڪري.
جيڪڏهن شريعت جي علوم جي تربيت لاءِ هڪ ڪامل استاد جي
ضرورت آهي ته طريقت جي راهه لاءِ به هڪ اهڙي ڪامل جي
ضرورت آهي، جو اُن راهه جو پوريءَ ريت واقف هجي. معرفت ۽

حقيقت جي منزلن تي پاڻ تي اعتبار ڪرڻ، مقصد کي گم ڪرڻو آهي.
حافظ فرمائي ٿو:

قطع اين مرحله بي همرهيء خضر مڪن،
ظلمات است و بترس از خطر گمراهي.

(ڪنهن خضر جي همراهيءَ کان سواءِ هن منزل تان نه گذر،
ڇو ته ظلمات (بيخبري) جو پنڌ آهي ۽ واٽ کان ڪُواٽ
وڃڻ جي خوف کان ڊڄندو رهه.)

شيخ طريقت، سلف صالحين جي نگاهه ۾ 'اولي الامر' آهي، ۽
'اولي الامر' ڪڏهن به بي راهه رويءَ جي طرف وٺي نه ويندو.

(٤)

موري پياڪو سنيهو چا ڪهيو،
ڪيون نهين آوت، ڪاهي ڪو بيٺ رهيو.

١- مين تو تمري چيري، ڪاري نه ڪرتا ميري،
پالم بديس جا ڪي ڦيري، سڌ ڪيون نه لهيو.
٢- وينتي ڪرت تو هي، موهن ملادو موهي،
ٻل ٻل جائون تو پي، آڪي مُک دکيو.
٣- هس هس گرهه لگائون، من ڪي مراد پائون،
جب ملي دک ڀنجن، سندر ڪنئيو.

بهرحال، مٿي مراد فقير جي هندي ڪلام جو انتخاب ڏنو
ويو آهي، تنهن مان خبر پوي ٿي ته هو هندي زبان جو قادرالڪلام
شاعر هو. هو فارسي زبان جو به وڏو ڄاڻو هو، ۽ مرحوم حاجي
امام بخش 'خادم' جي بياض ۾ سندس فارسي شعر جو انتخاب
موجود آهي، جنهن جو ڪجهه حصو مون "تذڪري" ۾ ڏنو آهي.
هت ان مان وڌيڪ چيزون ڏيان ٿو، ته جيئن ان انتخاب جي بدولت
اسين سندس فارسي ڪلام جي نوعيت کان چڱيءَ ريت واقف
ٿي سگهون.

غزل

ساقيا ده شراب ناب مرا که بر آرد همه حجاب مرا
گرچه ام الخبائث مي خوانند نيست ازين صواب مرا
بطبيب عشق درد خود گفتم مي خور گفت در جواب مرا
در رهِ عشق به سبک ساري بار سر کرده اضطراب مرا
گر رود سر "مراد" رفتن ده
نيست پروا چنين حساب مرا.

ترجمو:

۱- ساقي، مون کي شراب ڏي، جيئن آهو سڀني پردن کي کڻي وٺي.

۲- جيتوڻيڪ اُن کي 'خرابين جي ماءُ' چيو وڃي ٿو، پر اُن سان منهنجو ڪوبه واسطو نه آهي.

۳- عشق جي طبيب کي مون پنهنجو درد ٻڌايو، هن جواب ڏنو ته خوب شراب پيءُ.

۴- عشق جي واٽ ۾، باوجود تيزيءَ جي، اسان جي مٿان اُن بار پريشاني پيدا ڪري ڇڏي آهي.

۵- "مراد"، جيڪڏهن سر وڃي ٿو ته وڃڻ ڏينس، مون کي ڪنهن به ريت اُن جي پرواهه نه آهي.

غزل.

دلم دريا ست بے پايان ندارد هيچ ساحلها،
منم غواصِ گوهر جان ز صد دُردانه افضلها.

نه اين دريائي از آب است، نه آن دُرها صدف دارد،
ولے دل مخزن آن گنجے بدست آرند اکملها.

ندارد همسری خورشيد تابان باتجلّي او،
که در هر مه بدر آيد نمي بينند احولها.

اگر باور نمی داری "وَفِي اَنْفُسِ" بیا بنگر،
کہ آن سالار دین فرمود در قرآن محفلها.
توئي خود بین اے نادان ز بعدش مانده ء محروم،
وگر نہ در همہ حال آن بتو یاورو شاملها.
چگویم وصف مظهر او برون از حد اوصاف ست،
چہ شد گر تو نمی بینی "مراد" آن دید در دلها.

ترجمو:

۱- منهنجي دل آن اونهي درياءَ وانگر آهي، جنهن کي ڪي بہ ڪنارا نہ آهن. مان روح جي موتيءَ جو ٽوٻو آهيان، جو سَوَن قيمتي موتين کان بہ مهانگو آهي.

۲- هيءُ درياءُ پاڻيءَ وارو نہ آهي، نہ وري انهن موتين کي سڀُون آهن؛ باڪ دل آن خزاني جي کاڻ آهي، جنهن کي ڪي ڪامل ئي هٿ آڻي سگهن ٿا.

۳- انهن جي تجليءَ سان، چمڪندڙ سج بہ مقابلو نٿو ڪري سگهي. هرمهيني چنڊ تہ اچي ٿو، پر ان کي ٽيڏا ڏسي نٿا سگهن.

۴- جيڪڏهن توکي مون تي اعتبار نٿو اچي تہ پنهنجي اندر ۾ ان کي نهار (وَفِي اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ)، جو دين جي سردار قرآن شريف جي مجلسن ۾ ائين ٻڌايو آهي.

۵- تون خود پسند آهين، ان ڪري کائنس پري رهجي ويو آهين، نہ تہ هو هرحال توسان مددگار ۽ شامل آهي.

۶- مان سندس اظهار جي ڪهڙي ساراهہ ڪريان. سندس وصفن جي حد ۽ شمار نہ آهي. "مراد"، جيڪڏهن تون ان کي دل جي اندر نٿو ڏسين تہ ڇا ٿي پيو.

غزل

بدل اگر عاشق شوی، مردانہ شو، مردانہ شو،
شب روز در جولانگی، مردانہ شو، مردانہ شو.

از جام جم همت طلب، مفتون مشو آب عنب،
تاچند باشي تشنه لب، مردانه شو، مردانه شو.
دنيا عروسي پُر غدر، زين زن بود خوف وخطر،
اے ده طلاقش زود تر، مردانه شو، مردانه شو.
پيراهن تن را بدر، دروے نشان يوسف نگر،
جان ديده دل کن بهره ور، مردانه شو، مردانه شو.
طوفان عشق انگيختن، کشتي بدريا مي زدن،
بانوح همزانو شدن، مردانه شو، مردانه شو.
از عالمي بيگانه شو، بايار خود همخانه شو،
از خود "مراد" افسانه شو، مردانه شو، مردانه شو.

ترجمو:

۱- اي دل، جيڪڏهن تون عاشق ٿيڻ گهرين ته همت ڌار.
رات ڏينهن ڊڪ ڊوڙ ۾ آهين، ڪجهه همت ڌار.
۲- جمشيد جي پيالي کان همت وٺ، انگور جي پاڻيءَ (شراب) جو شوقين نه ٿي. ڪيستائين پياسو رهندين، همت ڌار.
۳- دنيا فريب ڀريل ڪنوار آهي، انهيءَ عورت مان خطروئي آهي. جيترو جلد ٿي سگهي، کيس طلاق ڏي، ڪجهه همت ڌار.
۴- جسم جي ڪپڙي کي ڦاڙي ڇڏ، ان ۾ يوسف (دوست) جي نشان کي ڏس. روح، اک ۽ دل کي ان سان ڀرپور ڪر، ڪجهه همت ڌار.
۵- عشق جي طوفان کي اٿارڻ جو مقصد آهي، ٻيڙيءَ کي درياءَ ۾ ڦٽو ڪرڻ. حضرت نوح سان گڏ ٿي، ۽ همت ڌار.
۶- جهان کان بيگانو ٿي، دوست سان گڏ رهه. "مراد"! پنهنجو پاڻ افسانو ٿي، ۽ ڪجهه همت ڌار.

غزل

به نيروئي قدرت چه صنعت گري که کس را نباشد بتو همسري
قلم قدرتت نقش بسته بر آب تو بے مثل صورت جهان آفري

ز پشت آوري نطفئ در شکم تو آن نطفہ را در شکم پروری
که پیش از تولد شدن آن پسر ز خویے بہ پستان تو شیر آوري
چو پرورده شد بچہ با عزّو و ناز نہی در دلش نور دانشوری
بلطف تو چون در بلاغت رسید بروی زمینش دهی سروری
چو از خود دهد رزق رازق "مراد"
تو از بہر روزي چرا غم خوري.

ترجمو:

۱- قدرت جي طاقت جي کيڈي نہ کاريگري آهي، جو کنهن کي بہ طاقت نہ آهي جو تنهنجو مقابلو کري سگهي.
۲- تنهنجي قدرت جي قلر پاڻيء تي نقش کي چتيو آهي. تنهنجي صورت بيمثال آهي، ۽ جهان کي پيدا کندڙ آهين.
۳- پٺ کان نطفي کي پيٽ ۾ آڻين ٿو، ۽ ان نطفي کي وري پيٽ ۾ پالين ٿو.
۴- اُن پار جي پيدا ٿيڻ کان اڳ ۾، ٿڻن ۾ رت مان کير کي پيدا کرين ٿو.
۵- جڏهن پار تمام عزت ۽ ناز سان پلجي وڏو ٿئي ٿو، تڏهن ان جي دل ۾ عقل جي نور کي روشن کري ٿو.
۶- جڏهن هُو تنهنجي مهربانيء سان بلاغت کي پهچي ٿو، تڏهن زمين جي مٿان ان کي سرداري بخشين ٿو.
۷- "مراد"، جڏهن تہ رازق پاڻ ئي رزق پهچائي ٿو، تڏهن تون پنهنجي روزيء لاء چو پيو غم کائين!

غزل

قدر خود را چرا نمي داني،
ذات قدسي، کمال انساني.
خود پرستي مکن کہ خود بيني،
کار کفر است در مسلماني.

اهرمن نفس را مقيّد كن،
كه توئي آصفِ سليماني.

عيب خود را اگر شناس شوي،
خودبخود دم زني "زَمَنْ رَاني."

در يقينت چو شد خدا ثابت،
"لِمَنِ الْمُلك" خود همي‌خواني.

از خضر آب زندگي مَطلب،
كه تو سرچشمهٔ آب حيواني.

گنج عزلت گزين كه‌خواهي‌يافت،
در گدائي "مراد" سلطاني.

ترجمو:

١- پنهنجو قدر چو نٿو ڄاڻين؟ تون پاڪ ذات آهين ۽ انسانيت جو ڪمال آهين.

٢- پاڻ تي غرور نه ڪر، جو اها وڏائي اسلام جي اندر ڪفر شمار ٿئي ٿي.

٣- نفس جي ديو کي قيد ڪر، جو تون حضرت سليمان (نبي) جو آصف (وزير) آهين.

٤- پنهنجي گهٽتائيءَ کان جيڪڏهن واقف ٿئين، تہ خود بخود "مان ڏ ئو" جو نعرو هڻين.

٥- تنهنجي يقين ۾ جڏهن خدا ثابت ٿي ويو، تڏهن "ڪير آهي بادشاهہ" خود بخود پڙهين.

٦- حضرت خضر کان پاڻي نہ گهُر، جو تون پاڻ آبحيات جو چشمو آهين.

٧- "مراد"، گوشي نشينيءَ کي اختيار ڪر تہ فقيريءَ ۾ توکي بادشاهي ملي ويندي.

رباعيات

(١)

آب و آتش، باد و خاک از که زاد
در طبع آن اختلاف چون آفتاد
جوهر اندر جسم آمد از چه سود
باز گشتن او چه بد حاصل "مراد".

(باهه، پاڻي، مٽي، ڪنهن مان پيدا ٿيا آهن؟ انهن جي طبيعت ۾ ڇو اختلاف آهي؟ جسم جي اندر جيڪڏهن جوهر (روح) آيو ته ڪهڙو فائدو، وري ان جي موٽي وڃڻ جو ڪهڙو مطلب؟)

(٢)

از کعبهء عشقبازان رخسار يار به
محراب پاکبازان آبرو نگار به
احرام عارفان همه بستند گرد دل
گشتن "مراد" گرد دل از حج هزار به

(عشق وارن لاءِ ڪعبي کان دوست جو ڳل وڌيڪ آهي. پاڪبازن جي محراب کان، حسين انسان جو ڀروُن وڌيڪ آهي. عارفن دل جي چوڌاري احرام ٻڌو آهي، ۽ "مراد"! دل جو طواف هزار حجن کان بهتر آهي.)

(٣)

دلا! پيرهن تن چاک چاک بايد کرد
بر سر ايام خاک خاک بايد کرد
آن دم آمد که مهمين خواستم از روز وصل
"مراد" ديدهٔ جانان پاک پاک بايد کرد.

(اي دل، بدن جي قميص کي ڦاڙڻ گهرجي. هن زماني جي مٿان ڌوڙ وجهڻ گهرجي. مان هميشه دوست جو وصال

(۵۷)

گهرندو رهيو آهيان، مون کي دوست جي وصال لاءِ اکيون پاڪ ڪرڻ کپن.)

(۴)

عشق در دل چو چشمهٔ آبِ حيات
ميخورد خضر وقت در ظلمات
عشق عيسیٰ دم است روح الامين
بل "مراد" عشق قاضي الحاجات

(دل جي اندر عشق ائين آهي، جيئن آب حيات جو چشمو، جنهن مان خضر ظلمات ۾ ڪجهه پيتو هو. عشق عيسيٰ جو اثر رکندڙ ۽ جبرئيل آهي، بلڪ "مراد"! هي قاضي الحاجات آهي.)

(۵)

کجا شد سکندر، سليمان و جم
و آئينه، انگشتری، جام جم
ازان جمله حشمت نشانے نماند
"مراد" گلے چيں، مخور خار غم

(سڪندر، سليمان ۽ جمشيد ڪٿي آهن؟ انهن جي آرسي، مُنڊي ۽ پيالو ڪٿي آهن؟ سندن دٻدٻي جو ڪوبه نشان نه رهيو. "مراد"! گل چونڊ، ڪنڊن جو غم ڇو ٿو کائين.)

مٿيون انتخاب آهي، جو سندس فارسي ڪلام مان ڏنو اٿم. سندس ڪلام جي هن حصي ۾ به آهوئي بيخوديءَ جو جوش ۽ خروش، ۽ آهوئي حقانيت جو ساز ۽ سوز آهي. انسان جي پيدائش، فطرت جي صنعت جو وڏو ڪمال آهي. گوشت ۽ هڏن جو بيجوڙ مجموعو، پلجي، عقل ۽ حڪمت جي نُور سان مالامال ٿئي ٿو، ۽ زمين تي سروري حاصل ڪري ٿو. هڪ باڪمال صنعتگر جو هن کان وڌيڪ واضح مثال ٻيو ٿي نٿو سگهي، "مراد" سچ ٻڌائي ٿو:

چو پرورده شد بچه باعزّ و ناز
نهي در دلش نور دانشوري
بلطف تو چون در بلاغت رسيد
بروئي زسينش دهي سروري

"مراد" هت به آن "سروري" جو ذڪر ٿو ڪري، جنهن لاءِ ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

قدر خود را چرا نمي داني، ذات قدسي ڪمال انساني.

ڪمال انسان ئي سندس عظيم هٿ جو دليل آهي، جنهن کان متاثر ٿي، سندس رتبو اڪثر مبصر هيئن تا بڌائين:

در يقينت چو شد خدا ثابت، "لمن الملڪ" خود همي خواني.

فقير "مراد" جي فارسي شاعريءَ جو تخيل سندس همعصر بزرگ سرمست سچل سان گهڻي قدر قريب آهيءَ سرمست هن باري ۾ فرمائي ٿو:

دلا! بيني جمال يار جاني، نمودار ست رخ در هرمکاني.
بيامد يار ما در صد مظاهر، ز دريا موجها شد بيکراني.
گهي در عشق گفتا "رب ارني"، گهي خود باز گفتا "لن تراني".

(اي دل! دوست جي جمال کي نهار، جو سندس چهرو هرجاءِ تي موجود آهي.
اسان جو دوست سوَن نظارن ۾ موجود آهي درياءَ مان جڏ ته آڏاهه موجون اٿي رهيون آهن.
ڪڏهن ته عشق ۾ چوي ٿو ته "رب پاڻ ڏيکار"، ڪڏهن ته چوي ته "مان تو کي ڪيئن ڏسي سگهان ٿو.")

"ديوان مراد" ۽ "ديوان آشڪار" مان اسان کي خبر پوي ٿي ته ارڙهين صدي عيسويءَ ۾ سنڌ ۾ جا صوفيانه لهر اٿي، ان جي رهنمائن ۾ ڪيڏي نه يڪسانيت موجود هئي. هيءُ متهنجي موضوع کان گهڻو پري آهي، جو مان ان تي پنهنجي تحقيق هن ورقن ۾ پيش ڪريان. پر هن حقيقت کان انڪار ٿي نٿو سگهي ته هڪ شمع مان

پي شمع روشن ٿيندي رهي آهي، جنهن جي روشنيءَ سڄڻ ۾ هميشه اخلاق ۽ ڪردار جي بلنديءَ کي نمايان ڪيو آهي. "حافظ" سچ فرمايو آهي:

ز انقلابِ زمانه عجب مدار، که چرخ،
ازين فسانه هزاران هزار دارد ياد.

(زماني جي انقلاب کان عجب نه کاءُ جو هيءُ آسمان اهڙن افسانن مان هزارين افسانا پاڻ وٽ ياد ٿو رکي.)

ليکن اڄ اهي حق جون صدائون، تربيتون ۽ محفلون ڪٿي! "تِلْكَ الْاَيَّام نُدَاوِلُها بَيْنَ النَّاسِ" ــ اِهو وقت آهي، جو ماڻهن ۾ ڦيرائيندا رهون ٿا. زماني جيَ هيءَ نايڪسانيت، هردم حيات حاڪم جي لازوال حڪومت جو غيرفاني دليل آهي.

ڪلام جي ترتيب لاءِ هيٺيان نسخا ڪم آندا ويا آهن

(الف) دستخط:

١- مخدومي حاجي امام بخش "خادم" (خ)

٢- ماستر ٿانورداس سرڳواسي (ٿ)

٣- بيراڳي فقير (ب)

٤- غلام علي "مسرور" (غ)

(سندس نامڪمل بياض تان نقل ڪيل)

(ب) ڇپيل:

١- مسٽر بولچند راجپال (سنڌو رسالو)

٢- هريسنگ، بڪ سيلر، سکر.

فقير روحل صوفي

سنڌي ڪلام

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

توحيد جا بيت

(١)

جي تون صحيح سڃاڻين پاڻ، آڻي قيمت سندو قطرو،
ڪوري ڪڍ قلوب مان، مدائيءَ جو ماڻ،
پري نهارڻ (١) پِرَ کي، سندو ڇٽن ڇاڻ،
نِت سائين توهي ساڻ، راتيان ڏينهن (٢) "روحل" چوي.

(٢)

صحيح سڃاڻج سچ، مڙج ۾ ملامت کؤن،
گهڙي پنهنجي گهٽ ۾، پرواڻي جيان پچ،
ماري ڪڍج من مان، ڪوڙائيءَ جو ڪچ،
رنگ پِريان جي رَچ، رات ڏينهان "روحل" چوي.

(٣)

جي لڳو آڻي تان لاءِ، هينئڙو حبيبن سين،
پائي پيچ پريت جا، سپيريان ڏي ساهه،
وحدت ۾ ٿي واه، "روحل" رَتي روح جي.

(٤)

جي لڳو آهين تان لڳ، پِريان سندي پيچري،
من مؤن محبوبن جو، صحيح سڃاڻج سڳ (٣).
ڇڏي جُوٺو جڳ، وڃي "روحل" رچج (٤) رنگ ۾.

---

(١) نهار نه (ج). (٢) رات ڏينهان (ب). (٣) پڳ (ب). (٤) رتج (خ).

(٥)

پڙهيا بيد ڪتيب (١) جا، ٿا ڏين ڏورانهان ڏَسُ،
سي سچ سڃاڻن ڪينڪي، موهيا پَسي مَسُ،
رات ڏينهان "روحل" چوي، رڙهي تنهن کي رَسُ،
پير پريان جو پسُ، نائي ڪنڌ قلوب ۾.

(٦)

پڙهڻ پڙجهڻ پاڻ ۾، وڏو فرق ڦير،
ڪاڏي منهن محبوب جو، ڪاڏي اکر اير،
ساڻ سَهائي سچ (٢) جي، ڇا موافق ٿيندو مير،
جن صحي سڃاتو پير، "روحل" رات نه تن کي.

(٧)

پڙهي پڙڌو جن، سي عاقل عقل جا ڌڻي،
سي "مُوتُوا" ٿي محبت ۾، پلپل پرين پَسن،
تن تسليون تمام ڪيون، محب جن جي من،
"روحل" مٿان تن، لٿا حرف حساب جا.

(٨)

ڪاتب ڪاني ڪانهن جي (٣) ڪاغذ تي مَ ڪاهه،
اکر جي ادراڪ جا، تَهُن ۾ لکين لاهه،
قلم جو قلوب جو، مٿي وحدت واهه،
سپرين ڏي ساهه، "روحل" رَتي روح جي.

(٩)

ڪفر ۽ اسلام ۾، ٿا ڀَرن اُبتا ڀير،
هڪ هندو ٻيا مسلمان، ٽيون وچ وڌائون وير،

---

(١) ڪتاب (خ). (٢) سچ (غ)، سمجهه (ب). (٣) جيان (ب).

آنڌن اوندھ نہ لهي(١)، تن کي سچ چوندو ڪير؟
پر "روحل" راھ پرين جو، جانُ گهڙي ڏٺوسي (٢) گهير،
تہ ربّ مڙني ۾ هيڪڙو، جنهن ۾ ڦند نہ ڦير،
سا ڪاڏي ڪندي پير، جا سُتي ڪعبةاللهه ۾!

(١٠)

نہ مون سڌ نہ سار، اچي عشق اٿاريو اوچتو،
"روحل" چوي روح ۾، تن پرين جي پچار،
سي آکين (٣) آيا سپرين، ياد ڪريندي يار،
ڏريا نيڻن نار، پَسي منهن محبوب جو.

(١١)

نہ مون جَنِ نہ ڪَنِ، اچي عشق اٿاريو اوچتو،
"روحل" چوي روح ۾، محبت محبوبن،
سي ئي سڄڻ آئيا، تات جنين جي تن،
جيءَ جڙِ لڳي جَن، سي سائينءَ ميڙيا سپرين.

(١٢)

جي نہ ڄاتم ڄاڻ، تہ وسين ويڙهي وچ ۾،
عشق جي اهاءَ کي(٤)، اچي پِرَ پَسايو پاڻ،
"روحل" رنگ پَسي ڪري، ڀڳو ممتاماڻ،
سائين سدا ساڻ، مون آڄاڻي(٥) ٿي اڄهيو.

(١٣)

ٻڌان جانُ ٻيهار، تان تون اکين کان ڀي اوڏڙو،
"روحل" وسين روح ۾، وِٿَ نہ ڀانئيان وار،

---

(١) لڌي (خ) (ب) (٢) ڏٺوسون (ب) (خ). (٣) اڳڻ (خ) (غ).
(٤) اهاؤ تي (ب). (٥) مون اڳيان آڻي ٿي اڄهيو (خ).

جئن جو سَڄ صبوح جو(١)، ٿو ڪري باغ بهار،
بيت نہ ڀانئنجو ماڻهؤ! هي وحدت جو ويچار،
دل ۾ ڪيا ديدار، عشق جنين اکين سين.

(١٤)

جن کي عشق اندر ۾، تن کي آڄ نہ بک،
وحدت منجهہ وصال جي، ٿا سدا ماڻين سک،
ڏور تنين کان(٢) ڏک، جي "روحل" رتا روح ۾.

(١٥)

پنهنجون اکيون پاڻ ۾، جوڙي رکيون جَن،
سي سؤ ڀيرا ساعت ۾، ٿا پلپل پرين پَسَن،
تن تحصيلون تمام ڪيون، محب جنين جي مَن،
"روحل" مٿون تَن، لٿا حرف حساب جا.

(١٦)

وڻج وِهائڻ ڪاڻ، ڇو وڃين ٻئي هَٽِ،
توکي پَٽُ پٽيهر پانهنجو، آٿي وڻج مڙوئي وَٽِ،
جنهن ۾ نشو نينهن جو، سا ڪا ڪوٺي پَٽِ،
"روحل" محبت مور نہ مَٽِ، توکي سڪ مان ٿيندو سوجهرو.

پورب جو سڱر

جي ننگ ڇڏي نانگا ٿيا، تن نانگن ڪهڙا ننگ،
گنگا ۽ گرنار جا، تن سامين ڇڏيا سنگ،
نڪي واهن سڱيون، نڪي چورن چنگ،
"روحل" لڳو رنگ، تن لاهوتين لقاءَ جو.

---

(١) جئن سو سنجهہ صبوح جو (ب). (٢) تؤن (غ).

(١٨)

جي تَنَ ۾ تيرٿ ڪن، سي گنگا وڃن نہ گودڙيا،
تن سامين سنديءَ سڪ جا، ٿا دونهان دل(١) دکن،
پير سڃاتو پِرَ جو، لوچي لاهوتين،
لڳو رنگ "روحل" چوي، اندر آديسين،
کوجي کاهوڙين، وڃي اونهي ۾ آسڻ ڪيا.

(١٩)

اونهي ۾ آسڻ ڪري، وڃي ماڳ لَڌائون مٿور
تن تي جا آٺي پهر اڪنڊ ۾، ٿا ڪن تنوارون طُور،
آت "روحل" رات نہ ڏينهن ڪو، نڪو سُس(٢) نہ سُور،
وڃي نٿوري گڏيا نُور، لنگهي پيا لاهوت کان.

(٢٠)

نائي ڪنڌ ڪماه(٣) کان، جن نهاريو ناسوت،
راتيان ڏينهان، "روحل" چوي، اهي ماڻن ٿا ملڪوت،
پير سڃاڻي پِرَ جو، جتا ۾ جبروت،
جوڳي جفائون ڪري، لنگهي پيا لاهوت،
سي آديسي آوڌوت، وڃي نانگا گڏيا ناٿ کي.

(٢١)

نانگا گڏجي ناٿ سان، وري ٻيو پَهڻ پيون،
سا ڳڻيائون ڳالهڙي، جو گُر ڏسُ ڏنون،
"لا حجاب بيني و بينڪ"، وچون سڀ ويون،
تهون پوءِ پيون، وڃي پيوند پيچ پرينءَ سان.

---

(١) درد (خ). (٢) ستُ (خ). (٣) سامي ڪنڌ ڪمان کان (ٿ).

(٢٢)

ڪو پَهڻُ پيو جوڳئين، تن ڪنيون ڪڙائون،
جاترا جوڳ جُهار جي، مور نہ مڃيائون،
سا ڀُون سوجهيائون، جنهن ۾ جوڳ نہ ڀوڳ ڪو.

(٢٣)

ڪو پَهڻُ پيو جوڳئين، پُڙيا تنهين پار،
جت گنگا نہ گومتي، نڪو جوڳ جُهار،
نہ ڪو ذڪر نہ فڪر ڪو، نہ ڪو سڏ تنوار،
نہ ڪا رات نہ ڏينهن ڪو، نہ ڪا جيتَ نہ هار،
لڳو رنگ "روحل" چوي، اَت آديسين آپار،
جنهن جو آرُ نہ پارُ، وڃي تِت ڪيائون تَڪيو.

(٢٤)

برهہ ۽ بيراڳ جي، جن (١) جَڙَ لڳي منجهہ جيءَ،
سڦوجهي سچ (٢) سرير مؤن، تن ۾ ريمن پاتو پيءَ،
مرڻ جيئڻ جو من مؤن، تن سامين لٿو سيءَ،
ناٿ نماڻا ٿي، وڃي "روحل" رَتا رام سين.

(٢٥)

جي رنگَ رَچي رام جي، لاهوتي ٿيا لعل،
سِر ڏنائون سَٽَ ۾، ڪايا، مايا، مال،
ويا تن کان وسري، کوٽا سڀ خيال،
رات ڏينهان، "روحل" چوي، واليءَ سان وصال،
سي نانگا سدا نهال، جن درسن پاتو دوس (٣) جو.

---

(١) جن کي (غ). (٢) جُوءِ سوجهيائون (غ). (٣) دوست (ب).

(٢٦)

ڪَهڻي تان هرڪو ڪَهي، پر رهڻي اوکي بات،
پڌري ٿيندي ذات، رهڻيءَ ماڻ "روحل" چوي.

(٢٧)

نَو نشانيون نُور جون، عَاشقن آهين :
هڪڙي ويهن واٽن تي، ٻيو کائڻ نہ کائين،
ٽيون سر سڀڪنهن اڳيان، ٿا نميو نوائين،
چوٿون ٻڌي ڪنن سان، وري نہ ورجائين،
پنجون پهہ پرينءَ سان، ٿا پَڪو پچائين،
ڇهون ڪُڇن ڪينڪي، ناتو نباهين،
ستون سڪ سڄڻ جي، ٿا لنؤ لنؤ لڳائين،
اٺون ڳالهہ عجيب جي، ٿا واري ورجائين،
نائون ننڊ نيڻن کي، ٿا جودؤن جاڳائين،
تڏهن سيبائين، "روحل" دوساڻي درٻار ۾.

(٢٨)

نڪا سِڪ سمهڻ ۾، نڪو جاڳڻ ۾ جَسُ،
نڪي خير کِلڻ ۾، نڪي روئڻ ۾ رَسُ،
ذاتي ذڪر زباني، اهو بہ اوري ڏس،
من جو مرشد پَسُ، تہ "روحل" ملين روح الله سان.

(٢٩)

ٽُٻي ڏيئي پاڻ ۾، پَسان جان پيهي،
نڪو ملڪ، نڪا خلق، نڪي آسيئي،
آسين ڳوليون جن کي، سي پڻ آسيئي،
ٻي وائي ويئي، "روحل" هونگ پرين جي هڪڙي.

(٣٠)

عاشق الاهي آڀا، جي قضا ڪين ڪرين،
نائي ڪنڌ قلوب تان، نمازون نيتين،
ڏين طوافون تن کي، مڪوئي منجهين،
"روحل" روح سندين، هردم هوندو حج ۾.

متفرقه

(١)

ڪِني ڪوڙهي ڪُوڙي، آٿي نيچ نماڻي،
سڱ سَمي جي سون ڪئي، سڀ جڳ سيباڻي،
جنهن راهه ريجهايو پانهنجو، "روحل" سا راڻي،
سا مَرُ مَرڪي مهاڻي، ڪانڌ جنهين جي ڪڇ ۾.

(٢)

ڪانڌ جنهين جي ڪڇ ۾، سا ٿي سرون سَر،
سمي جي سهاڳ سان، جنهن کي آيو نام نظر،
سا مئيءَ منجهون ماڻهو ٿي، "روحل" چئي آهر،
سا ڇو گهمي گهر گهر، هوت جنهن جو حمايتي.

(٣)

رب ٿيو راضي، تڏهن سالڪ جو سنگ ٿيو،
ڪاملَ جي ڪرم سان، ٿي آٽڪ کان آجي،
رهي نه رتيءَ جيتري، "روحل" محتاجي،
نٿوري نوازي، ڄام سمي ڄاڻي ٻجهي.

(٤)

جي ڀانئين جوڳي ٿيان، ڇڏ جيئڻ هي جنجال،
ڪارڻ قوت قرار جي، هٿئون ڏئين حال،
راتيان ڏينهان روح ۾، خام ڳڻي ٿو خيال،
اڄ سڀاڻي ڪنڌ تي، ڪڙڪي ايندءِ ڪال،
هي مڏيون هي مال، ڪم نه ايندءِ ڪڏهين.

(٥)

سائين سڀاجهو سڀ جو، آهي راهه رفيق،
آڏو آهي عشق جو، بيحد بحر عميق،
توحيدي طريق، "روحل" نه سمجهي عام ٿو.

سرسٹي

(۱)

ڪچيَ جي ڪنن جي، جنين چَري وَسَ،
سي پَڪي پير نہ ڏيندیون، تن کي چارو ڏي چَسَ،
"روحل" چوي تن جي، جيڙي جايون ڪَسَ،
سي ليٽي پوندیون لَسَ، تون مينهون پَسُ P مَتيون.

(۲)

ڪچو جي چارين، پيٽ چٽائي پالهنجي،
لالچ لڳي لوپ جي، ويندیون نہ واڙين،
"روحل" چوي ريج R، مينهون سپ ماڙين،
هنجون سي هارين، ٿوڙي گهٽي ڏينهڙي.

(۳)

جن چان سان چاؤ، سي مينهون پَسَ P مَتيون،
ڪانيون جي ڪچيءَ جون، سي ڪٽين چيڙي جاؤ(۱)،
جڏهن ورندي واهٽندي واؤ، تڏهن جائون پوندن جان R.

(۴)

مانجهي جيرا جن جا، پَڪي ڪيڙا هاڪ،
چارو سو چَرندیون، جو موريو مينهن ماڪ،
"روحل" چوي ريج ڪان، تن جي سَرهيي سُڄي ساڪ
سي ٽڪي ڏين نہ ٽاڪ، اندر آڇا جن جا.

---

(۱) ڪالون جو ڪچي جُون، ڪٽين کيڙي جاو (غ).

(٥)

پَڪو جي چَرن، تن جون مينهون پَسُ مَ ميريون،
اوسر اچي نہ اُن کي، توڻي گاهہ ٻڙن،
"روحل" ريج نہ رنجيون، هُو جي ڦانڪين منجهہ ڦِرن،
سي هڏهين ڪين مڙن، ڏُکائيءَ جي ڏک سان.

(٦)

ڪاڇو ٿا ڪَڇِين، طنابي تِکَ تاب مؤن،
آڻي لام منڍي ۾، ٿا سَؤ سَٺيون سارين،
"روحل" رائر تن جا، نالا پُڪارين،
جا ڪَچي ٿا چاڙهين، سا پَڪي ٿيندي پڌري.

سرائكي كلام

(۱)

دنيا ڍونڍ تے طالب ڪٿے، سڀنا مل ڪر تاڻي،
هڏي اتے هوڏ تنهاندي، وڙهندے عمر وهاڻي،
آنڌيان عشق آلهه دا ڇوڙيا، پئے ولوڙن پاڻي،
"روحل" راهه رباني ٻاجهون، ٻي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي.

(۲)

حج حضور تنهين ڪون لکيا، سچ سڪ جنهين دي،
دل درياهه محبت دے وچ، تانگهن تانگهه تنهين دي،
رهن بي پرواهه هميشه، ڪيا پرواهه ڪنهين دي،
"روحل" رنگ رباني لاڳا، پئي آس منهين دي.

(۳)

ڪايا ميت پريت ڪر، پٿر، اتون محبت ڪلس چڙهائين،
من محراب سدا رک قبلے، جے تون شاهه ريجهائين،
پنج جماعتي پڙهن نمازان، هردم سنجهه صباحين،
"روحل" روح ڪيتا مل سجدا، حج حضور اٿاهين.

(۴)

چٽڪي دل دروني اندر، ٻئي حوض ڪوثر دي،
پٿر ڪر پيتي شوق شرابون، وٽي عشق آمر دي،
جنهن گهر ڪون مين ڍونڍيندي، گهٽي لڌي تنهن گهر دي،
"روحل" رات ڳئي، دن پايا، صورت دلبر دي.

(۵)

عشق چراغ ٿيا جب روشن، ڀني رات انڌيري،
گيا آنجن وچ ٻاءِ اکين دے، آلٽي کاڌي ڦيري،

جت ديکان آت آپا-درسي، سڀ گهٽ صورت ميري،
"روحل" رات گئے، دن پايا، نا ڪو وير نہ ويري.

(٦)

چشما آب حياتي دا، دل اندر حوض حضوري،
سر دے سودے پيندے عاشق، پريت جنهان دي پئوري،
سے جينديان "موتوا" ٿي ڪر ٻيٺے، پايا سک صبوري،
"روحل" رنگ هڪ دے رتے، سے نئور ملے وچ نئوري.

(٧)

ڄاڻ خودي تان خود ڪو پهچين، نال خودي خود پائين،
آهہ دوئي وچ ديدار سجن دا، جئن درپن وچ ڇائين،
بنا ڪيف لطيف نہ لڀندا، سڻ تان سچ آکائين،
"روحل" رانجهن دل وچ وسدا، ڍونڍ نہ سڃيان جائين.

(٨)

ايهہ سنسار ٺڳان ٺڳ بازي، اکين نال ڏٺوسے،
ڏيک تماشا محب ملڻ دا، اهو فڪر پيوسے،
چشمان آب حياتي دا، دل اندر ڳول لڌوسے،
دستون ساقي ٿيا عنايت، پئر ڪر جام پيتوسے،
"روحل" وچ رندان دي مجلس، نوشهہ ڳول لڌوسے

(٩)

تون درياهہ سڀر، مين مڇلي، تون سنگ سدا سهيلي،
تيڏے عشق بنا جڳ جيوڻ، ڏکي عمر ڏهيلي،
جس ڪون نهين لڳا نوشه دا، وتے راڄ ڳهيلي،
"روحل" راز صنم دا، جنهن تے سا ماڻي سيج (١) سهيلي.

---

(١) سهج (ک).

(۱۰)

ڪو جو ڪامن ڪيتو، دلبر بار برهه بچايو،
چُپ چُپاتي سُتے ڪون، گهين دستون پڪڙ جڳايو،
دل اندر ديدار ڪيتوسے، وڇڙيا ڦيرے ملايو،
"روحل" ريجهه رهيا رنگ تيڏے، اکين عين وِکايو.

(۱۱)

ڏِتا ساقي شوق شرابون، پُر ڪر جام پيالا،
گردش دور فلڪ دا سارا، مِٽ گيا ڏک ڪشالا،
عشق خمار چڙهيا من ميڏے، سدا مگهن متوالا،
"روحل" رنگ رانجهن دا چوکا، ڇوڙ کيڙا منهن ڪالا.

(۱۲)

ديدار دَروني اندر، ٻاءِ ڏٺي جب جهاتي،
ٽُٽا تاڙا، ڪلف ڪفر دا، ٿيا ذڪر گهٽ ذاتي،
اکڙيان، اکين رنگ لڳوسے، کليا باغ جناتي،
"روحل" عشق پيالا پيتا، ڪنون وصال حياتي.

(۱۳)

خانه زاد ٻانهي جنهن در دے، تنهن ستي ڪيها ماڻان،
نال سائين دے ڪيهڙا ليکا، جنهندا پيٽا تاڻان،
عشق جنهن دل اندر آڪے، لؤن لؤن وچ سماڻان،
"روحل" آپ تنهن ڪو ڏتا (۱)، جنهن هٿ جيءُ وڪاڻان.

(۱۴)

آتِ سُندر، ٻهه رنگي مورت، من ميڏے وچ آٽڪي،
لڳا عشق، وسر گئي ڪايا، مِٽ گئي ممتا مٽڪي،

---

(۱) ڏٺا (ک).

جنهن دي سڪ سوئي شه پايا، لٽڪ تهين دي لٽڪي،
"روحل" پريت لڳي تنهن دي، ڇوٽي دل ڇٽڪي.

(١٥)

چپ چپاتي ويڙهي دے وچ ميڏا نوشه آيا،
نه مين سرمو سينڌ ڪنڌائي، نه مين چندن لايا،
لؤن لؤن دے وچ جهوڪ جنهين دي، ٿي راضي رنگ لڳايا،
مين مت هيڻ نماڻي دا، چا سائين ڀاڻ وسايا،
"روحل" راهه فقيري دا، ڪنهن ڀاڳ پرايت پايا.

(١٦)

اهو رانجهن، اهو ماهي، اهو هير آکاڻي،
جيوين پاڻي وچون(١) ٿيوے پالا، نهين پالا اهو پاڻي،
سڀ گهٽ دے وچ تونهين وسندا، لالن لامڪاني،
ٻهه رنگي گهر نا مين کيلي، ديک دوئي شڪ نه آڻي،
"روحل" راهه الڪ دا اوکا، گيان عينڪ گهت ڄاڻي.

(١٧)

نه نيهي لا ٻهن جماعتان، نا استاد سڏاون،
دل درياهه محبت دے وچ، رات ڏينهان تڙڦاون،
جنهن دا درد تنهين دے در تے، نت اتے آپ ڪهاون،
سڀ صورت صاحب دي ڄاڻن، دوئي دل نه لاون،
"روحل" رنگ هڪي دے رتے، سے سڀڪنهن سيس نماون.

(١٨)

جي نيهي وچ سڄڻ دے، رات ڏينهان رنگ رتے،
ڪنون شوق شراب حقيقي، پي پي پيالي منگهه متے،
دوزخ بهشت انهان تؤن نيارے، نهين سيتل نهين تتے،
"روحل" رات ڳئي، دن پايا، گهول انڌارے گهتے.

---

(١) بچ (گ).

جنهن ڪون نينهن لڳا، گهر اندر، سا ڪيون ٻاهر وَتے،
جنهن ڪون تار برهه دي لڳي، چرخي تند نه گهتے،
جا ڏيئي ڳل ٻانهن سُتي شَهه سيتے، سا ڪيون آتڻ (۱) ڪتے،
"روحل" رنگ تنهان دا ڳوڙها، جے عشق رڱڻ رنگ رَتے.

(۲۰)

جَڏان تو ايهه جيءُ پَئي ڪر ماڻيا، تَڏان تو راهه سڃاتي،
وچ دَروني جهوڪ رانجهن دي، کول قُفل (۲) پاءِ جهاتي،
دل اندر ديدار سڄڻ دا، چشما آبحياتي،
"روحل" پُر ڪر پيءُ پيالا، ذات ملي وڃ (۳) ذاتي.

(۲۱)

جنهان رمز رباني لڳي، سي ئي صاحب آلبيلے،
وحدت وچ وصال تنهاندا، ڪرن نال سڄڻ هر ويلے،
دوئي دا داغ لٿا تنهن دل تؤن، نت رات ڏينهان دے ميلے،
"روحل" رات هجر دي هٽي، مليا يار سويلے.

(۲۲)

سهڻي صورت ويکڻ ڪارڻ، عشق لڳا من ميرا،
سڪ سڄڻ دي آڪر لايا، دل دي اندر ديرا،
پنج مورتي محڪم ڪيتي، گيان گهٽيءَ وچ گهيرا،
"روحل" رات ڳئي دن پايا، مِٽ ڳيا سڀ انڌيرا.

(۲۳)

ذات ملي وڃ ذاتي ماهي نال، تڏان سڀا بن آئي،
انگ لکيا ڪاتب روز ازل دے، ڪِس ڪون خبر نه ڪائي،
نال رانجهن دے، حق آساڏا، تڏان تو محبت لائي،
"روحل" رمز رباني لڳي، ڀاڳ پراپت پائي.

---

(۱) چرخا (گ). (۲) ڪلف (گ). ۳ وچ (گ).

(٢٤)

ڪايا ڪوٽ، دِسين دروازے، دل دلبر دا ديرا،
لؤن لؤن دے وچ ٿي خوشحالي، ڪيتا نوشه ڦيرا،
ڪنوڙے سٽ گهتين دوزخ وچ، ٿيسي سچ نبيرا،
"روحل" رات ڳئي دن پايا، مٽ ڳيا سڀ انڌيرا.

(٢٥)

بيخبري دي نيند وچون، آ دستؤن پڪڙ ڪے دوست جڳايا،
وچ انڌارے ٿي روشنائي، دلبر آ ڪے درس وکايا،
ذڪر فڪر دے جهڳڙے لٿے، سيج اتے چڙهه نوشه آيا،
ڏے ڳل ٻانهه پيارے سٽے، سهج ڪنون چا انگ لڳايا،
هجر وصال ڪنون جند ڇٽي، "روحل" وچون روح الله پايا.

سي حرفي

الف۔ اللہ کر یاد سدا، نت وحدت وچ گذارین،
جیوڑ دے ہین چار ڈھاڑے، خام خیال نہ گھارین،
ایہہ دنیا ڈوتیي منہ جگ موہیا، چیت چلین مت ہارین،
"روحل" راہہ فقیري دے وچ، غفلت منڑوں وسارین۔

بي۔ بدبان تون کرین سدائین، فرصت کرین نہ کائي،
مین وچ لمل نہ لیکن کوئي، نکا کران کمائي،
تیڈے راج قران البیلي، وتان پانھن لوڈائي،
"روحل" راز خصم دا جنھن تي، جگ سھاکن سائي۔

تي۔ تن گھول گھتین دلبر توں، سینا مول نہ تنگین،
جام شراب رندان دے ہتوں، پریم پیالا منگین،
چنڑي جند جواب سوالون، ٹنڑے جھیڑے جنگین،
"روحل" راہہ زہاني دے وچ، ڈیندیان سر نہ سنگین۔

ٹي۔ ثابت کر الترياسي، جي تون عاشق تیوین،
شوق شراب رندان دي مجلس، ہلہل دے وچ پیوین،
لھي ہول حساب حشر دا، قیر سوا ول جیوین،
"روحل" رات پرم دي پنجے، نیھي نانہ سڈیوین۔

جیم۔ جھان دنیا دا طالب، چوڑ تنھین دي یاري،
حرص، ہوا، تکبر کون، تکے مارین کیہ کاري،
جنھان عشق اللہ دا چایا، تنھان تیڈي تاري،
"روحل" ٹي قربان تنھان توں، جنھا ممتا ماري۔

حي- حضور همیشہ هردم، پلے ترے ڈونڈیندے،
کامل مرشد پاجهون آندے، ناحق سڈ کریندے،
وچ آندارے بنا روشنائي، ناحق هٹ مریندے،
"روحل" خصم جنهاندا جهولي، سکي سے ئي جالیندیے.

خي- خالق دا خیال جنهان کون، میني لگیے نہ مایا،
سے عاشق وحدت وچ وڑوندے، وسري سندر کایا،
جي وٹ نینهن نماٹے کیتے، رات کٹي دن پایا،
"روحل" رتن امولک میلیا، پاک پراپت پایا.

د- دماسان دل دے اندر، نریئي (۱) چوٹ چلاوین،
پنج مواسي کایا دے وچ، محکم مار هٹاوین،
هوکا قیر حقانی والا، نتگري سک وساوین،
پیچے "روحل" در دوستان دے، درسن پیکیا پاوین.

ذال- ذرا کچ تو ین ناهین، جهڑ جهنگ تیڈیان جهوکان،
هیکان دے گهر حلوے میرے، هیکان دے گهر سوکان،
سپ گهٹ دے وچ تونهین وسدا، سپ مین تیڈیان نوکان،
"روحل" کون توں آپ پلاوین، پریم نمالا موکان.

ري- رانجهن دي سک جنهان کو هردم رهے همیشان،
سهٹي سچ نہ پاوے تنهان کو، کیتے پریم پریشان،
سے عاشق صادق نڑوڑن نیهي، هکے رهن نہ خویشان،
"روحل" در دلبر دي پیکیا، پایا خیر درویشان.

زي- زاري وچ رهین همیشہ، توڑي ملے دلاسا،
ایهہ جگ بازیگر دي بازي، رکین، نا پرواسا،
ڈاڈے نال شراکت کیهي، کین تولا، کن ماسا،
"روحل" ئي هٹ رضا تے راضي، پائین سک سواسا.

---

(۱) انریؤ (ک).

سین۔ سچ دا صحیح سچائي، کیہري وچ ہیرا،
لؤن لؤن دے وچ جھوک جنھین دي، دل دے اندر دیرا،
سر سرواہ کرین چا صدقي، کیا لاگے ھٹ تیرا،
"روحل" رات پرم دي پنجي، میٹیا سب انڈیرا۔

شین۔ شتاب عمر وھائي، پیچھے کیا کریسین،
جوبن دے وچ کنڈ نہ پایو، پلي ھتھ ملیسین،
نال سھیلیاں آتھ دے وچ، کیھا منھن گھین ویسین،
"روحل" خصم جنھین دي جھولي، سک سائي جھلیسین۔

صاد۔ صبوري کر دل کوجین، جیت سجن دا واسا،
ڈے سر بار برھ دا چائین، بول نہ موڑین پاسا،
چندن ورکا(۱) کلیاوچ ویڑھے، کنھن کون ڈرین آداسا،
"روحل" رتن امولک میلیا، پایا نھین نواسا۔

ضاد۔ ضرورت ملیا لوڑین، کوڑي چاڑ نہ چول،
کایا کوٹي کلف(۲) کفر دا، عشق کنجي گھر کول،
لؤن لؤن دے وچ جھوک جنھین دي ڈے پٹکے گھر کول،
"روحل" روح رتن ھے تیڈا، گیان کنڈي گھت تول۔

طي۔ طالب مطلوب ملن دا، کر گھن ساجھر سعیا،
دل تیڈے وچ دلبر وسندا، مرشد راہ بتایا،
جنھن دے درد دیوانے کیتے، سو شہ اللہ ملایا،
"روحل" روز ازل دا لکیا، چندر جھولي وچ پایا۔

ظي۔ ظاھر باطن سب سائین، بیشک شرک نہ آئین،
رک یقین ارادا سچا، جي چائین سک ماٹین،
کوڑے ھرگز جاء نہ لھسین، سچیان سائین ساٹین،
"روحل" راہ الک دا اوکا، گیان عینک گھت چائین۔

---

(۱) چندن ورک (گ)۔ (۲) قفل (خ)۔

عين- عنايت ڪيتي ساقي، ڏتس، پريم پيالا،
پيوڻ نال شراب طهورا، اندر ٿيا اُجيالا،
لؤن لؤن دے وچ ٿي خوشحالي، مٽيا ڏک ڪشالا،
"روحل" رنگ رباني رَتا، سدا مگن متوالا.

غين- ڪڍين چا غير وچون، تان اهو عين سڏيوين،
ڪايا نقطي سڀ جڳ موهيا، ويک مطيع نه ٿيوين،
آمر پيالا مرشد والا، سر گهڻے رک پيوين،
"روحل" وچ رندان دي مجلس، عاشق نانءُ سڏيوين.

في- فڪر ڇوڙيا جنهان، سے ئي فقير سڏيوَن،
هر دم رنگ رباني رَتے، دُکي مُول نه ٿيوَن،
نت نيهي ميخاني دے وچ، آمر پيالا پيوَن،
"روحل" رنگ تنهان دا ڪوڙها، "مٿوتوا" ٿي ڦرجيوَن.

قاف- قيوما ڪرم ڪُننده، اسان تيڏے تارے،
عقل فڪر دي چوپڙ رچيا، چوپاسا جڳ سارے،
حڪم رضائين تيڏيان چلن، رعيت ڪون ويچارے؟
"روحل" بازي تنهان جيتي، ڄاڻ سمجهه جنهان هارے.

گاف- گيان جنهان دے اندر، اڀريا سورج سارا،
ڀني رات ڀرم دي تنهان، مٽيا سڀ انڌارا،
چوڏهين طبقين ٿي روشنائي، کليا گُل هزارا،
"روحل" تي رب راضي ٿيا، پايا نينهن نظارا.

لام- لگن دل اندر لڳي، ڏٺي صورت ساري،
پريم پيالا مرشد ڏتا، چڙهي عشق خماري،
جنهن دي سڪ سوئي شهه پايا، من دي ممتا ماري،
مليا دوست مٽي دلگيري، "روحل" ملڪ تمهاري.

ميم- محمد پيدا ڪيتو، ڪارڻ روپ ظهورا،
ذاتي روح تنهين وچ گهتيو، وائي انحد تورا.

گگن منڊل وچ ٻيٺي چوکي، چڪي شراب طهورا،
"روحل" پُر ڪر پيءُ پيالا، مرشد مليا پورا.

نون- نيا هو رنگ تنهان، جے عشق الله دے رتے،
ڪنون شراب حقيقي، پي پيالي منگهه متے،
مليا دوست لٿي دلگيري، ڪون وڇوڙے گهتے،
"روحل" جنهن تے نوشهه راضي، سا ڪيون چرخا ڪتے.

واو- وصال وڇوڙے دا هُڻ، دوکا مول نه آڻي،
چوڏهين طبقين هڪو سورج، سڀ گهت جوت سماڻي،
جيوين جل ۾ ڦري البيلي، جت ديکے تت پاڻي،
"روحل" رمز رلدا دي مشڪل، ڪنهن هڪ ورلے ڄاڻي.

هي- همراز هميشه دلبر، پريم لڌا وچ پيرا،
عشق چراغ ڪيتي روشنائي، مٽيا سڀ انڌيرا،
لئون لئون دے وچ ٿي خوشحالي، مليا محرم ميرا،
"روحل" ريجهه رهيا رنگ تيڏے، ڪرے عبادت ڪيرا.

لا- لقاءُ ڏيکڻ دے طالب، هردم رهن حضوري،
هڪ پل پاسي مول نه ٿيون، پريت جنهان دي پوري،
مٽيا درد لٿي دلگيري، پائي سانت صبوري،
"روحل" ٿي قربان تنهان تؤن، جي نور مليا وچ نوري.

الف- اول آخر سوئي، ذاتي ذڪر فقيران،
در دلبر دے آپ ڪهاون، بنا ڪاتي تڪبيران،
سر دے سودے عشق ڳڌوني، اهو پرچا پيران،
"روحل" رُوءِ تنهادے ڏٺيان، تن طاقت من ڌيران.

ي- ياري ڪر عشق ڏ توئي، ڪيتا عين ڪرامت،
ويکون شاهه ڦرون متوالي، لٿي من ملامت،
آنڌے ڪون ول اکيان ٿيان، مليا ايمان سلامت،
"روحل" ڪون هُڻ مٽا لڳيا، تيرا نانءُ نعمت.

سي حرفي

(٢)

الف- الله دے نالے ٻاجهون ڪوڙي اور ڪمائي،
دنيا ڏوتي سڀ جڳ موهيا، تيڪون سمجهه نه آئي،
نال رذالي لاتئه ياري، ڌاريئه ڄاڻ نه ڪائي،
جنهن اهين رن ڪنون منهن موڙيا، "روحل" راهه حقيقي پائي.

بي- بازي واه بڻائي صاحب، طالب طلسم والي،
ڪوئي سمجهے پرش حقيقت، ساري آلتي چالي،
حال حقيقت حاصل ڪر گهن، جوٺي قيل مقالي،
سر دے سودے ٻاجهون "روحل"، لڳدي مشڪل لالي.

تي- تات طلب رک هردم دل ۾، طالب دلبر والي،
باطن هويا برحال جنهيندا، ڄاڻي نه اٽڪل ظاهر والي،
هر رنگ دے وچ ويکے ظاهر، قدرت قادر والي،
راز حقيقي ويکين "روحل"، کولين کڙڪي اندر والي.

ثي- ثابت ٻولي دلبر والي، باقي ڪوڙ ڪهاڻي،
هرجا وسدا حسن حقيقي، ڄاڻ اهوئي ڄاڻي،
رمز حقيقت والي ظاهر، هڪو ڦوٽا پاڻي،
حال اهو جے پاوين "روحل"، منزل اعلي ماڻي.

جيم- جڏهانڪر سر تي چايم، بار محبت والا،
حال عجائب سر تے آيا، هردم حيرت والا،
هرجا راڳ ربوبي ڳاوے، مطرب وحدت والا،
سڀ دي همت ناهين "روحل"، ڄاڻے همت والا.

هي۔ حقیقت حق دي هر جا، کڈان جلال تے کڈان جمال هویا،
هر رنگ دے وچ وسدا اوهي، گرچ بیچون بیمثال هویا،
آهندا درجا آکان کهڑا، جو حال حقیقت نال هویا،
محنت والیان نون آسان، "روحل"، جنهن کیتا اونهال هویا۔

خي۔ خمر حقیقت پي کے طالب، خیال خودي دا کاوین،
بار برهم دا سر تے چاوین، غیر نہ اندر لاوین،
"الانسان سري و آناسیره"، گیت محبت گاوین،
سر دا سودا کر کے "روحل"، وچ میدان معرفت جاوین۔

دال۔ دماسے دردان والے، سر عشاقان وڄدے،
ستولي آتي مشکن چڑهندے، ساجن ڈیک نہ رڄدے،
ویر وروڈ نہ چاڑن هرگز، صاحب صولت ستڄدے،
"روحل" ڈیک بندیان تون ظاهر، قرب والي اوکڄدے۔

ذال۔ ذکر فکر دے نال رهین، ایهہ دنیا ڈوني چاڑین،
جگ نون جوڑے رول گهتیندے، وحدت ویسهہ آڑین،
هر گهٹ جلوا دلبر والا، جي تون جوت پچاڑین،
"روحل" راهہ حقیقت پاکے، رتبہ اعلیٰ ماڑین۔

ري۔ رمز رسوبي چاڑن والے، ذکر کماون ذاتي،
دم دم ویکن دلبر سیتے، پاکے اندر جهاتي،
چٹ کٹي مام مجازي ساري، رهي نا صفت صفاتي،
"روحل" ڈونهین رتبے آهندے، چا نفي چا اثباتي۔

زي۔ زباني کلمان پڑهدے، مول نہ معنی چاڑن،
جنهان کلمان دل دا پڑهیا، سیچ سکان دي ماڑن،
"لا یحتاج" گذارن هردم، وائي اور نہ واڑن،
وحدت دے وڄارے ٹکے، "روحل" سر سچاڑن۔

سین۔ سچاڑن سر سچ دا، اوکا بار اڈاوڑ،
وحدت والي وادي اندر، مشکل ہیرا پاوڑ،

سر دا سودا ڪر گهن اول، پيچي راهه پڇاوڻ،
"روحل" سڀ دي حاجت ناهين، ڪيميا قلب ڪماوڻ.

شين- شهه رڳ ڪنون ڀي ڪولون وسندا، دُوئي گهتيندي دُوري،
سيس نوا ڪے اندر ويکين، ظاهر پريمي پُوري،
هر گهٽ دے وچ رنگ اُنهيندا، ناري هے يا نُوري،
"روحل" جيون ساکي ٻاجهون، حق دي ڳالهه اڌوري.

ص- صاحب دي ياد ڪرين، ايهه ساهه اُتے ويساهه نهين،
محبت والي راهه ڪنون ٻي، روشن ڪوئي راهه نهين،
بار ملامت سر تے چاوين، لوڪ رُسے پرواهه نهين،
"روحل" دامن عشق دا پڪڙين، اُس جيها شهنشاهه نهين.

ض- ضرورت تيڪون ڪهڙي، ٻئتا ڪوڙ ڪماوين،
نال ٻُران دے صحبت تيڏي، انگ ڀيوت لڳاوين،
آمل حياتي قدر نه ڄاڻين، ناحق ويل وڃاوين،
"روحل" نانءُ الله دے ٻاجهون، ڪوئي خير نه پاوين.

ط- طالب ترڪ ڪرين جي، طمعي تال تمامي،
هفت ولايت تيڏے خادم، ٻڌجن صاف سلامي،
تون صاحب دا، صاحب تيڏا، رمز نه ڄاڻي عامي،
"روحل" موت نه مارے تيڪون، جي هوئين عرش مقامي.

ظ- ظهورا ظاهر هرجا، قدسي ذات دا سارا،
موجا موج تلاطم اندر، پريم گنگا دي ڌارا،
ڪر گهن حاصل حال حقيقت، ول عمر نه آسي يارا،
"روحل" اکيان کول تے ويکين، ڪٿي سڪندر، دارا.

ع- عجائب رمز رباني، حال حقيقت والا،
جنهن ڄاتا ڄاڻ محبت دا، مگن ڦرن متوالا،
عشق خمار دے وچ گهاري، ڪيا گرمي تي ڪيا پالا،
"روحل" گُم اگم مين هويا، وسر ڳئے ڪشت ڪشالا.

ع۔ غنا دے صاحب صوفي، نظر تنهان دي عين عنايت،
کيفي کيميا قلب کماون، هردم چاهن عشق سلامت،
غ۔ بي طهورا آب حياتي، ماڻن نيهي نينهن نهايت،
هر حالت دے وچ رهندے راضي، شامت آے يا راحت۔

ف۔ فقر کنون سب حاصل هووے، بي معني ايه دلگيري،
دنيا آتے دين گنوائين، کوڑي شيخي ويري،
ساد سڏاکے مايا ميڙين، کشف کرامت ميري،
"روحل" راهه حقيقت هٿ کر، باقي جاڻ زهيري۔

ک۔ کتابين پڑهه کے خود کون، سمجهين عالم دانا،
کنز قدوري کافيه آسان، مشکل محبت معني،
علم عقل کنون جو وڏ ڪٽے طالب، او فرد فريد فرزانا،
"روحل" رمز محبت والي، سچ کو چاڻے مرد يگانا۔

قاف۔ قدر فقر دا چاڻے اوئي، جو رمز رندي دا حاصل،
موهه کنون جو پاسے هويا، فارس اهوئي کامل،
کاسي کپڙي اوديا اندر، رهندا هردم شامل،
"روحل" ساد سنگت دے باجهون، مڪتي من دي مشکل۔

لام۔ لڙن لڙن دے وچ جهوڪ جنهان دي، آون ياد سدائيي،
ظاهر باطن ذکر تنهان دا، اور نه وٹدي وائي،
"فاذکروني اذکرکم" دي، مرد بات بتائي،
"روحل" ميليا يار يگانا، انگ انگ راحت پائي۔

ميم۔ موج محمدي اندر پاتر، سارا سير الاهي،
رحمت عالم بڻکے آيا، ڈيندا جگ گواهي،
عرشون منزل بالا تنهن دي، جيت اور نه پهت راهي،
"روحل" اشرف عالم اندر، بيشڪ ميڈا ماهي۔

نون۔ نوبت وجدي عشقان والي، پير آتانهين کو پاوے،
بار برهه دا اوکا ڈاڍا، سر ڈے کے سورهيه چاوے،

موهه اهنڪار ڪنون ڪرپاسا، ڪام ڪروڌ ڪون ڍاوے،
"روحل" مرڻا اڳے جوئي مردے، ول موت نہ
آنهان نون آوے.

واو- ويکين جنسار حقيقت والا، ماهي هرجا حاضر،
گگن-منڊل دي گردش اندر، نقش آنهيندا ظاهر،
گل قل جوت جمال دے شيدا، ذڪر ذاتي وچ ذاڪر،
"روحل" شڪ نہ آڻين ڪوئي، اهو اندر ٻاهر.

هي- هدايت حق دي ٻاجهون، جوڙ نہ ڪوئي جوڙين،
چوراسي لک پڃري دا، سنسا سارا ٽوڙين،
نرمل نوري طوطي دا، حال حقيقت ووڙين،
"روحل" رمز رباني ٻاجهون، اور طريقا ڇوڙين.

لا- لؤن لؤن دے رچ لات لطيفي، اور نہ ڪوئي ٻولي،
پريم-ساگر دي چڙهدي لهدي رهندي هردم ڇولي،
رتن امولڪ مل ڳيا مينون، ڀر ڳني خالي جهولي،
"روحل" آنند هويا حاصل، پريم دي لڳ ڳئي هولي.

يي- يقين دي متزل ڄاڻين، عشق حقيقت، عشق طريقت،
عشق بنا ايهه عمر آجائي، عشق هي عالم، عشق هي دولت،
ڄاڻ اهين ڪنون منهن نا موڙين، عشق هي مذهب،
عشق هي ملت،
"روحل" قول اهو نا فاسد، عشق عبادت، عشق هي طاقت.

کافیون

(١)

سڄڻ مون پاڻ پرکيو، رهيو اندر روح،
رهيو اندر روح، سنئيان، سنجهه صبوح.
١- اچو ڪنديس آن جا، تاري مٿان تئوه ...
٢- منهنجو من مٺي پيو، ڇڏي کارا کوهه ...
٣- وڻ ٽڻ وائي هڪڙي، پريان جي پاٻوهه ...
٤- سينگار يندیس سنگ جان، ڏيئي روغن روح ...
٥- "روحل" رتو رنگ ۾، ويٺو ڪري ورونهه ...

(٢)

پوءِ پروڙيم پنڌ، وو، جيجان جو ڪيئڙن جو.

١- نڪي ڊاهي هليا،
نڪي جوڙيائون هنڌ، وو...
٢- نڪي وڄائن مرليون،
نڪي چوريائون چنگ، وو...
٣- نڪي ڌوتيائون ڌوتيون،
نڪي ڌوتائون لنگ، وو...
٤- نانگا نڪتا ننگ مؤن،
تن نانگن ڪهڙو ننگ، وو...
٥- لڳو لاهوتين جو،
"روحل" توکي رنگ، وو...

(٣)

سانول تنهنجي سڪ، ڏاڍي شهر ڀنڀور ۾!

١- ڳجهيون ڳالهيون شهر ڀنڀور جون،
لوڪون ڪر لڪ لڪ...

٢- راتيان ڏينهان روح ۾،
چولي ڪيو چِڪَ چِڪَ...
٣- سر ڏئي سڙڪي سي پين،
وَٽيءَ ۾ پِڪَ پِڪَ...
٤- "روحل" روح الله سان،
وڃي ٿيو هِڪُ هِڪُ...

(٤)

ڏونگر ڇا ڪندو، جبل ڇا ڪندو،
جڏهن پئي آهيان حبيبن هنج ۾.
١- بحاليءَ جي مڪان ۾، راس ڪونه رهندو—
سچو امر الله جو، واٽ وٺي هلبو.
٢- جاني هن جهان ۾، وت رَتُ روئندو—
حيلا ڪيم هزار، وريو ڪونه ورندو.
٣- "روحل" روءُ نه ايڏو، هل پيرين پنڌ ڪندو—
پلصراط جي واٽ، لحظي ۾ لنگهندو.

(٥)

ڪنڊڙيءَ ۾ ڪلتار ڏٺوسي، رانجهو رمزن وارو يار.
١- "وفي انفسڪم افلا تبصرون"، مخفي هي اسرار...
٢- رمز رندن جي ڪوڪو پر کي، برهه جو باري بار...
٣- وحدت واري واٽ وٺج تون، وِ ٿِي نه آڻج وار...
٤- "روحل" رهجان رمز اِنهيءَ ۾، ٻي سڀ ڪوڙي ڪار...

(٦)

ماهي ميڏا مير ٿي آيا، سَنڌ سَنڌ وچ مل جيءَ جڳايا.
١- ڏيو مبارڪ مل مل سَنيان، گود حبيب دي آن ڪے پئيان.
وه ميڏا مير، هندي ٿيئان، ديکيا درس، بهت سڪ پايا.

۲- انگن آيا پريتم پيارا، باجي نوبت نينهن نقارا،
لؤن لؤن وسدا مليا ڇٽڪارا، سڻ سڻ ڌڻ پريت گيت گايا.
۲- مين آياڻي نينهن ڪيا چاڻان، نال نماڻي دے ڪر نا ماڻان،
"روحل" دے تون ساهه سيبيڻان، مين ٻانهڙي ڪون چا ڳل لايا.

(۷)

نينهن لڳا من پيارے دا،
پيارے دا، ڪلنگي وارے دا.

۱- ٻنهان لوڪان نون موت مريندا،
عاشق قتل نظارے دا...
۲- چنڊ کڙيا سارا عالم ويکے،
مين ويکان رخ پيارے دا...
۳- هر ذم جهان وچ کل رهيا هے،
هڪوئي گل هزارے دا...
۴- "روحل" رين هجر دي ڳئي،
ڍونڍ لڌا گهر سارے دا...

(۸)

لڳڙا ٻاڻ ماهي دا من وچ، هو حيراني کڙيان.
۱- خوني دو چشمان يار ميڏے ديان،
زور دو ناليان لڙيان...
۲- دردمندا دے مارڻ ڪيتے،
فوجان حسن ديا چڙهيان...
۳- "مين" دا ڪوٽ ڪڍتے اٽڪن،
ٻهن جگر وچ وڙيان...
۴- "روحل" روپ رانجهن ديان رمزان،
پا ڪر پيچ اٿائين آڙيان...

(٩)

يار طبيبا، وے ميان، دوست طبيبا، وے ميان،
تيڏي ڳالهيان مول نہ ڀاوين.

١- سُول هے ميڪون يار سجن دا،
نبضان نون هٿ نا لاوين، يار طبيبا...

٢- اڳڻ عجيبان دے ويندے،
هيٺا حال سڻاوين، يار طبيبا...

٣- ٻُڪيا ڦڪيان ٻے ڪون ڏيوين،
مين ڪون محب ملاوين، يار طبيبا...

٤- ڦڪيان تيڏيان فرق نا ڪريندیان،
ناحق هرج نہ لاوين، يار طبيبا...

٥- آکے "روحل"، رب حسينن دے،
درسن پاڪ وکاوين، يار طبيبا...

(١٠)

ايهہ دل ڍولڻ سائين، جند وڇوڙا سهندا ناهين،
اکيان سڪندي ويکڻ ڪيتہ، کول گهونگهٽ چا سائين.

١- تو ٻن دل هے درماندي،
سيج سُتے نيڻان ننڊ نهين آوندي،
کڙ رستے اتے پُڇان پانڌي،
ٻولے ٻولے ڪانگ اڏائين.

٢- ڪنهن سڀاڳي سڏ سڻايا،
جان جاڳان تان جاني آيا،
اکيان ويک ماهي ڳل لايا،
شادي مين ڪڍ هڻ ڍول وڄائين.

۳- عشق سوداگر اِهہ ڪم ڪيتا،
سر دا سودا رانجهن نيتا،
"روحل" آءُ مليا من ميتا،
ڏے ڳل ٻانهن سدا سُک پائين.

(۱۱)

سُهيلڙي عاشق ٿيوان، ميڏي دانا وے،
عشق الله دا مشڪل پوندا.
۱- عشق الله دا اوکا آڻانگا،
نهين رکدا سر دا سانگا،
خون جگر دا پيوان —
عشق الله دا مشڪل پوندا.
۲- جوڳ جڳت وچ آهن جاڳا،
سُرت دي سُئي، ڌيان دا ڌاڳا،
گيان دي گودڙي سيوان —
عشق الله دا مشڪل پوندا.
۳- "روحل" آکے مست موالي،
درد وندان دي هے، اِهائي چالي،
جيئندي مر ڪر جيوان —
عشق الله دا مشڪل پوندا.

(۱۲)

سئنيان ڙي مين اِيءُ نہ ڄاتا ڄاڻ، وسندا دل وچ.
۱- مين متوالي ٻاهر ڍونڍيندي،
جهنگل روهہ پئي ووڙيندي،
شهر رانجهن دے ڪاڻ- وسندا دل وچ.
۲- لؤن لؤن وچ هے جهوڪ جنهيندي،
ڳالهہ نهين هے چوڻ آکيندي،
اوميڏا تے، مين آهندي هاڻ- وسندا دل وچ.

٣- پانچ سکي مل منگل ڳايا،
"روحل" رات ڳئي دن پايا،
ڇوڙيا ممتا ماڻ وسندا دل وچ.

(١٣)

اکئين پريم پيالا پيتا، ڪا جا سکيان چالي.

١- جت ويکان اتے موهني مورت، ماهي ميڏے والي...
٢- لؤن لؤن وچ هے جهوڪ جنهيندي، جاءِ نهين ڪا خالي...
٣- جنهن دل اندر ديدار نه ڪيتا، کاڌا نانگڻ ڪالي...
٤- "روحل" رنگ رباني رتڙا، درجا پاتا عالي...

(١٤)

لوڪ آکے "روحل" بوليندا،
ڪوئي آکے هے ذات زنگيجا،
نهين "روحل"، نهين ذات زنگيجا،
اي ڪنو سر الاهي هے.

١- ڪفر اسلام ڏونهان تؤن نيارا،
جيوين جل دے اندر ڏيکن تارا،
دل دريا وچ کيڏ اساڏا،
جيوين پاڻي وچ ماهي هے.

٢- ڪيئي ڪوڙا ڪيئي سچا سڏيندے،
رمز رندي دي نهين سمجهيندے،
او ڪيا ڄاڻن حال اساڏا،
جنهن دل داغ سياهي هے.

٣- ڪامل مرشد راهه بتايا،
"روحل" وچون روح الله پايا،
آخر ذات ملي وچ ذاتين،
ڏيندا عشق اوگاهي هے،

(۱۵)

ماهي وسندا دل دے نیڑے،
گھول گھتان تنھن تون کیڑے،
۱- ساڈي ہیت سُھاون جائیین،
جت وسندا رانجھن نیڑے،
نیت ویکان سنجھ صباحین،
طعنے ڈیندے ڈُکي پیڑے۔
۲- میڈي دل وچ تیڈیان جھوکان،
ڈَر دي، لُک نہ سگھان مین لوکان،
لگڑیان عشق تیڈیان دي نوکان،
تَنھن بن مُول نہ پاون ویڑھے۔
۳- سیج آتي چڑھے نوشھ آیا،
سھج کنون چا انگ لگایا،
جنھن دي آھیم سو شھ پایا،
لگي محبت کون بگیڑے
۴- دلبر دل دي کیڑکي کولي،
لک چوراسي دي سمجھي ہولي،
"روحل" چنڈ ہیا وچ جھولي،
لُٹے میالیان دے جوڑے جھیڑے۔

(۱۶)

سنیان مین نون ایوین پاوے،
چڑھ عرش کرسي تے درسن دکاوے۔
۱- تن من دا مین کُران وچاٹان،
سیج ہیئا چڑھ آوے...
۲- ہانچ سکي میل منگل گاوے،
ھیر ماھي دا در پاوے...
۳- "روحل" روح دا ملیا ماھي،
کیڑ ان دي کوڑي دعاوے...

فقير مراد صوفي

سنڈي ڪلام

معرفت

(١)

سا مَنَ (١) سک (٢) "مراد" چوي، جا پَر پتنگن،
آچن آجَلَ سامهان، سِرَ جو سانگ نہ ڪن،
جن کي موت مشاهدو، سي رَتِيِ ڪين رهن،
ساعت سين نہ سهن، پاڻ برابر پِرَ جي.

(٢)

جي اچين تان اچ، آٿِي اڄ "مراد" مشاهدو،
پَئِي پروانن جانُ، رنگ پريان جي رَچ،
پَسي موٽ مَ مَچُ، آٿِي سِرَ جي ساٽي سُپرين.

(٣)

جي ٻارين تان ٻار، اندر باهہ برهہ جي،
مٿي مَچَ، "مراد" چئي، ڪئي پتنگن پچار،
تہ جيئري جانب نہ مِڙي، توڻي حيلا ڪرين هزار،
دوساڻيءَ درٻار، ٿا مُوا ڪن مشاهدو.

(٤)

جي اچين تان آءُ، آٿِي اڄ "مراد" مشاهدو،
پئہ تون پروانن جانُ، مٿي عشق اُهاءُ،
ترس مَ پَسي تاءُ، آٿِي سِرَ جي ساٽي سُپرين.

(٥)

محبت جي ميدان ۾، ڏيڻ سر ثواب،
جو آڏو عجيبن کي، آهي هئڻ جو حجاب،

---

(١) سامين (غ). (٢) سڪ (غ).

مَرُ تہ ٿئين، "مراد" چوي، محبوبن جو باب،
جئن سو گُل گلاب، ٿي (١) پيش چُڪايو پاتشاهہ.

(٦)

جي تون عاشق آهئين، وڃي سور وِهاءِ،
سدا سڀڪ پرين جي، اندر روح رِهاءِ،
اکين منجهہ، "مراد" چئي، ڪر جانب جي جاءِ،
پل پل ۾ پيو پاءِ، سڦرمون سپرين جو.

(٧)

جي تون سچي ساهہ، آهي سڀڪ پرين جي،
تہ مڦڙج ۾ ملامت کون، هيءَ رهبر آٿي راهہ،
ٻُڌي ٻوڙو ٿيءُ تون، ڪنين وجهہ ڪپاهہ،
ڪُڇ ڪنهين سان ڪينڪي، جا وٺي سا واهہ،
صبر ريءَ صلاح، ٻي ڪانهي مڦور "مراد" چئي.

(٨)

جي تو سڀڪ پرين جي، تہ ناحق ڏور ۾ ڏور،
"هُوَ الاوّل، هُوَ الآخر"، جئن سو نيٺين نڦور،
"هُوَ الظّاهر، هُوَ الباطن"، هردم آهہ حضور،
ٻيا سڀ فند فتور، ماري ڪڍ، "مراد" چئي.

(٩)

مڦئن جي مَتِ، "مراد" چئي، هنئين آڻ ۾ هڏ،
ڀانڊو ڀڃ ڀرم جو، هي ٺڪر ٺوڪي ڇڏ،
تہ ڪنڀر ڪچئين گڏ، توکي ٻيهر ٻاري ڪينڪي.

(١٠)

مڦئن جي مَتِ، "مراد" چئي، تون هنئين هڏ ۾ آڻ،

---

(١) تئن (غ).

سو ٺڪر ٺوڪي ڇڏ تون، جنهن ڀانڊي ڀيڙو ڀاڻ،
ته ڪنڀر ڪچئين ساڻ، توکي ٻيهر ٻاري ڪينڪي.

(١١)

هڪ وار نه ڏٺئي يار، ٿو وايون ڪرين وصال جون،
ڪيئي نه قطري جيترو دل اندر ديدار،
لافون اڳيون لوڪ جي، ٿو هڻين لک هزار،
"لعنت الله علي الڪاذبين، هيءَ ڪوڙن سين ڪار،
جي پڄئي ته پار(١)، نه ته مٺي ماٺ، "مراد" چئي.

(١٢)

جئن سو سهس سمنڊ ۾، لهرين (٢) لک هزار،
تئن وحدت جي درياهه مان، ٿيو پيدا سڀ سنسار،
ڄمڻ مرڻ "مراد" چئي، پس پاڻيءَ جو پار،
ٻيو ڪونهي ڌڻي ڌار، آهي سڀ گهٽ نور نسهرو.

(١٣)

ڪهڻي ڪهي سڀڪو، پر رهڻي ڪين رهن،
ذات نه پرجهن پانهنجي، ٿا ٻڌيو بات بڪن،
سي من ميرا "مراد" چوي، لڪيا ڪين لڪن،
توڙي ڪوڙين مڪر ڪن، ته به پارين آهن پڌرا.

(١٤)

جن کي عشق جاڳائيو(٣)، سي نيڻين ننڊون ڪئن ڪن،
پي پيالا پر ٿيا، هٿئون حبيبن،
صورت سڀرين جي آٺ ئي پهر پسن،
"مراد" مرادون تن، پر گڏجي پوريون ٿيون.

---

(١) جي ٻولين ته پاڙ (ب). (٢) لهريون (غ). (٣) جڳائيو (ب).

(١٥)

جن کي منجهه معراج، آهي حَج "مراد" حضور جو،
سي مَڪّي جا محتاج، ڪامل ٿين ڪينڪي.

(١٦)

وحدت جن وجود، آهي ڪعبو تن جو ڪوڏيو،
سي ڪنهن کي ڪَنِ سجود، جي پاڻ "مراد" مَڪّو ٿيا.

(١٧)

دنيا ڪارڻ دين کي، ٿو وِرسيا وسارين،
کَٽِي بازي بانورا، هٿين ٿو هارين،
ماري مَن "مراد" چئي، جي وحدت ڏي وارين،
تہ هوند جاڏي نهارين، تاڏي سَڄڻ پَسين سامهان.

(١٨)

تنِ پرين، منِ پرين، چِتِ پرين، دل يار،
آندر ٻاهر سُپرين، وِٽ نہ آهي وار،
اکين منجهہ "مراد" چوي، ٻيو ڪونہ قريبين ڌار،
جاڏي ڪريان نهار، تاڏي سَڄڻَ پَسان سامهان.

(١٩)

تون آهين تئن پرينءَ سان، جئن پاڻي ۾ ماڪَ،
ڦوڙائو، فراق، توتي ڪونهي مُور "مراد" چئي.

(٢٠)

تون آهين تئن پرينءَ سان، جئن پاڻي ۾ پارو،
هيءَ پَسُ مَ پَسارو، جو آهي مڙو(١) محب، "مراد" چئي.

---

(١) مڙئي (غ).

(٢١)

آئن پَهرن مان پَهر، ۽ پاءَ پَهر کان ڀي ڪم،
گهَڙي تان گهڻو ٿئي، جي دُرس کڻي هڪ دَم،
ته هوند لَهنين گوندر غم، محشر جا "مراد" چئي.

(٢٢)

آکر پڙهي سڀڪو، نُقطو پڙهي نه ڪو،
ورق جو وصال جو، ساري سِکي نه ڪو،
معنيٰ ڪارڻ "مراد" چئي، هٿ هڻندو پو(١).
وائي تنهن کي وو، جنهن دوست نه ڏٺو دل ۾.

(٢٣)

ڪَنز، قدوري، قافيه، توڙي پڙهين نحو صرف،
توهه مٿلن کان "مراد" چئي، اِيندءِ ڪين الف،
جنهن کي هادي ڏنو حرف، تنهن کي علم سڀ عيان ٿيو.

(٢٤)

حاجي مَڪّي هليا، ۽ ٿا عاشق عرش وڃن،
هُو سَير(٢) پَسي سَرها ٿيا، هُو ٿا حج حضور پڙهن،
هن تَنَ مَنَ منجهه طواف ڪيو، هُو ٿا ڀورا ڀيت پَسن،
سي انڌا ساڻ سَڄن، ڪئن موافق ٿين "مراد" چئي.

(٢٥)

هڪ عابد باغ بهشت لئه، ٿا ياد عبادت ڪَن،
ٻيا طالب طريقن ۾، مُوڙها پَسُ منجهن،
ڪي قلبي، روحي، خفي، اخفا، سرّيَ نا سمجهن،
پر آءٌ قرباني تن، جن هي پردا ڦاڙي ڇڏيا.

---

(١) پوءِ (غ) (٢) سڄ (ب).

(٢٦)

"لا" کي لاٿو جن، ۽ ثابت ڪيو اثبات کي،
سي عاشق اولي ۾ آيا، ٿا نيت نماز پڙهن،
سي ذاتي ذات کي ويجها ٿيا(١)، ٿا سنمک سجدو ڪن،
سي هردم پرين پسن، جي "موتوا" ٿيا "مراد" چئي.

(٢٧)

هادي! هدايت جو، ڪو پيالو مون پيار،
مستي جا محبت جي، سا مون ڏات ڏيار،
وسرُ ڪيم "مراد" چئي، مَ ڪي مون وسار،
سا ڪا نظر نهار، جنهن سان تنهنجي رنگ رچي رهان.

(٢٨)

ڪلمو پڙهي سڀڪو، پر پُرجهڻ پري ٿيو،
پڙهي جن پُرجهيو، تن ڪينو ڪين ڪيو،
"آنا احمد"، "مراد" چوي، وحدت منجهه ويو،
وڃي تيت پيو، جت حق حقيقت هيڪڙي.

(٢٩)

ڪٺمو قلوب ۾، سي هردم حق پسن،
وڃي وحدت ۾ پيا، پرتا سان پرين،
ري الله اکين ۾، ٻيو قطرو ڪين سهن،
"مراد" مرادون تن، پر پسي پوريون ٿيون.

(٣٠)

چڙهي چيتن رنگ، لُنءَ لُنءَ ۾ لالي،
خاوند ريءَ خالي، سُئيءَ پاهو نه ڏسان.

(٣١)

هئڻ ساڻ الله، عيش نه عيشن جهڙو،
ڇاجي روءِ زمين جي، شاهي ڪري شاهه،
پر تنهن کان بهتر آهه، هڪدم هئڻ هوت سان.

---

(١) ذوالوجهين (ب).

سر سهڻي

(١)

جنهن کي عشق اٿاريو، سا سانگو ڪري نہ ساهہ،
موٽڻ تنهن کي ميهڻو(١)، ٻسي دور درياهہ،
جهلي رهي نہ جهول ۾، ڏي لهرين مٿي لاهہ،
ساهڙ جي صلاح، وڃي ملي مُنڌ، "مراد" چئي.

(٢)

مئي مٿي مهراڻ جو، نہ ڪو آر نہ پارُ،
لهرين ليکو ناهہ ڪو، اونهو جت اجهار،
آڻ تاريءَ کي تار ۾، جئن تارين تئن تار،
منهنجي ساڻ ميهار، ڪج ملاقات "مراد" چئي.

(٣)

تون تارين تان تار، هيءَ آڻ تاري مهراڻ ۾،
لکين لهريون لس وهن، اوڀارون اوتار،
جت ڪپر ڪُنُ ڪڙڪا ڪري، ٻيو آڏي ٻجهي ٻار،
اتِ(٢) پرين لنگهائج پار، ڪج مون مُهت "مراد" چئي.

(٤)

سڀرُ سائر هيڪڙو، لهرين لک هزار،
"تون" جي هن تار مون، پلهي ويهہ پچار،
مرجيو "مراد" ٿي، پيهي ويهہ پاتار،
تان نائي نيڻ نهار، تہ منجهيئي موتي لهين.

---

(١) مهڻو (غ) (٢) هُتِ (ب).

(٥)

نہ آوِرار نہ پار(١)، نڪو ساهڙ سِيرَ ۾،
ڇاڪي ڇوليءَ ۾ گهڙين، آٿِي مَنِ ميهار،
توهي(٢) ۾ تڪرار، آهي مُنڌا "مراد" چئي.

(٦)

تو هِي (٣) منجهہ مهراڻ، تو ۾ ماڳ ميهار جو،
دلبر آٿِي دل ۾، ڇو پاڻيءَ وجهين پاڻ،
ويٺي ڪر قريب سان، اندر روح رهاڻ،
تو ساهڙ توئي ساڻ، آهي سڀڪنهن مهل "مراد" چئي.

(٧)

جنهن سِبائِي ساڻ، سيٺهہ ڪنئين سچ جي،
لهر نہ لوڏي(٤) تن کي، جا گهوري گهُري پاڻ،
محبت جو مهراڻ، ٿو تاري اڻ تاريءَ کي.

(٨)

جن کي سيٺهہ سچ چي، سي تڙهي تات نہ ڪن،
ڪڍن نہ ڪاڻِ ڪنڀار جي، ڀيلي تي نہ ڀُلن،
رکي روح رضا تي، ٿا طالب تار تَرن،
سي محبتي مِڙن، وڃي محب ساڻ "مراد" چئي.

(٩)

ڀيلي تي مَ ڀُلاءِ، جو ڪَچي مان ڪين ٿئي،
توهہ تنهنجو تَرهو، ٿو لهريون لَسَ لنگهاءِ،
ڪهڙو ڀَوءُ ڀَرِيُنِ جو، جن ٻيڙي ٻاجهہ سنداءِ،
اچي پرين پاڻ پَساءِ، ڪر مون تي مُهت "مراد" چئي.

(١٠)

تَرج ڪيم تَرسُ، محبت جي مهرياڻ(٥) ۾،
پڇائيندي(٦) پَرَ کي، خوف مَ ڀانئج خَسُ،

---

(١) نہ آو آر نہ پار (ب). (٢) تونهين (غ). (٣) تونهين (غ).
(٤) اوڏي (غ). (٥) مهراڻ (غ). (٦) پهچائيندي (ب).

ويٺي ماڻ "مراد" چئي، روز رهاڻيون(١) رَسُ،
تون پاڻ پُرجهي پَسُ، جو آٿي ساهون ساهڙ اوڏڙو.

(١١)

مري جيئن تان مَنگُ، پيالو پريت جو،
نهوڙيندءِ نڪڙيان، آٿي نينهن نهنگُ،
تاڻي نيندءِ تار ۾، وجهي وحدت وِنگُ،
تون ڏيندي سِر ۾ سنگ، ته پَسين محب "مراد" چئي.

(١٢)

جڏهن سُئائين سانڀر، تڏهن سانڀر ٿي مِٺيءَ کي،
وَٽؤن ور آٿي ڪري، وڃي پئي وِيرين ور،
جا گهِڙي ڪَرِ ڪُنن ۾، تنهن جي قادر لهج ڪَرَ،
سا نيئي مِيڙ ميهرَ، منجهون مهر "مراد" چئي.

---

(١) ڏهاڙي (ب).

بيت سوال - جواب سسئيءَ جا

سوال :

تَڙ تَڙ تڪ مَ تور، ۽ ڪيچ ڪڄاڙي کي وڃين؟
نڪي هاڙهي هوت ويوءِ، نڪي حَب، هنگور،
موٽي وڃ "مراد" چئي، ڀوري! منجهه ڀنڀور،
ناحق ڏيهه مَ ڏور، آٿي دل ۾ ديرو دوست جو.

جواب :

عاشقن ائين، ڪين سَري ري سڄڻين (١)،
موٽڻ جا "مراد" چئي، تون ڪئن ٿو ڏَسَ ڏئين،
پيالو پريت جو، جي هٿئون هوت پئين،
ته جانڪو ڏينهن جئين، تان ڪوڪون ڪرين قاف ۾.

سوال :

قاف ڪڄاڙي ڪاڻ، ٿي ڪوڪون ڪرين قرب (٢) لئه.
جن پرين لئه پنڌ ڪرين، سي تان توهي (٣) ساڻ،
موٽي وڃ "مراد" چئي، اوڪي مُنڌ آڄاڻ،
پيهي نهارج پاڻ، آٿي دل ۾ ديرو دوست جو.

جواب :

چي دوس پنهنجي دل ۾، سڄڻ ڏٺو جَن،
ويهڻ تِنن کي وهڻ ٿيو، نڪي سُک سمهن،
موٽن ڪئن "مراد" سي، محب جِنن جي مَن،
هڪ تات نه آٿي تن، ٻيو اڪنڊين آڏو ورين.

سوال :

اڪنڊين آڏو ورين؟ سنئون ڏنوسون ڏَسَ،
محبتن "مراد" چئي، شل گهوري لڳي مَ ڪَسُ،

---

(١) سڄڻان (ب). (٢) ڪوڪون ڪرين ڪانڌ لئه (ب). (٣) توهين (خ).

دلبر اٿي دل ۾، رڙهي تنهن کي رَسُ،
ته جڳ پڻ چيئي (١) جَسُ، هوت ٻه گڏجئي هُتهين.

جواب:

جَسُ تنين کي لِکيو، جي جودون جهد ڪن،
گهڙي لڌائون گهٽ ۾، سندو پير پرين،
وَهه پيا وحدت جي، ٻيون ڏنائون ٻن،
تن سک نه سالڪن، ويا هي-هي ڪندا حق ڏي.

سوال:

هي-هي هِنئين ۾ ڪجي، تون ٻاهر بات مَ بَڪُ،
"الانسان سِرّي وَ آناسِرّه"، ساري پڙهه سبق،
"نحن اقرب اليه من حبل الوريد، واري پس ورق،
ته هاري! توکي حق، هوت ٻه گڏجي هُتهين.

جواب:

جي هُتهين هوت ٿيوم، تان ڀي ڏاڍي ڪنهن ڏُک مڙي،
"الست بربڪم"، "قالوا" ڪن پيوم،
"ڪل شيءِ قدير"، سڻي سک ويوم،
تهان پوءِ ٿيوم، پسڻ پارُ پرينءَ جو.

سوال:

جي پسين پار پرين جو، تان رڙهج مٿي راهه،
دلبر آٿي دل ۾، ڪاڏي ڪندينءَ ڪاهه،
"ڪُلّ شيءِ محيط" سڻج هيءَ صلاح،
ساجن شامل ساهه، آٿي محب "مراد" چئي.

جواب:

ساجن تؤن سؤ وار، سر صدقو ڪريان ساهه سان،
تن ۾ اٿم تنهن جي، اٿئي پهر پچار،

---

(١) رهيئي (ب).

جي پاڻ نہ هلين پر ڏي، تہ ويندين هڏ مَ وار،
توڙي حيلا ڪرين هزار، تان ڀي پير پوئاهون نہ کڻان.

سوال:

پڌر کڻ مَ پير، هل هيئين سين هوت ڏي،
تو هي منجهہ "مراد" چئي، سپيريان جو سير،
سي سڀ سڄڻ تنهنجا، جي ڏجهڻ ڀانيئي ڏير،
وچون لاهي وير، هل تہ پسين هوت کي.

جواب:

جن پروڙيو پاڻ ۾، وريو تن وصال،
ويا تنين کان وسري، ڪايا، مايا ڪال،
محو ٿيا محبوب سان، ڪڇن قيل نہ قال،
سي ڪيئڙا نينهن نهال، محبتي "مراد" چئي.

سوال:

وڃي وهاڻي، تو سمهندي صبح (١) ٿيو،
"موتوا قبل انتموتوا"، ڄاتئي نہ ڄاڻي،
پاڻ نہ ماريئہ پر لئہ، ٿي واتون واکاڻي،
حيف وڃايئي هوت ريءَ، جوڀن جواڻي،
هاڙهياڻي هاڻي، پرينءَ منجهہ پروڙ ڪي.

جواب:

آءٌ چئي چونديس ڪيترو، ڳالهہ مڙيائي هڪ،
جنهن کي سچي سڪ، سا پسندي پرينءَ کي.

---

(١) صبوح (ب)

بيت سسئي

(باب وصال)

(١)

وٺي ڪونہ ويوءِ، آهي هوت تنهنجيءَ هنج ۾،
ڇاکي ڏورين ڏونگرين، ساڻي هوت سندوءِ،
تو ۾ محب "مراد" چئي، نڪي(١) ڪين لِڪوءِ،
پَسُ متان پرين پوءِ، آٿِي پاڻئون پرين اوڏڙو.

(٢)

هينئڙي هوت ٿيوءِ، تون ڪيچ ڪُڄاڙي کي وڃين،
توسان محب "مراد" چئي، سڄڻ آهہ سندوءِ،
وندر ڪين ويوءِ، کڻي وَرُ نهارج وَٽِ ۾.

(٣)

وندر سي وڃن، جنين وَرَ وڃائيا،
منهنجا محب "مراد" چئي، مونهين وَٽ وَسَنِ،
جي پل پل پرين پسن، سي ڇو ڏورنِ ڏونگرين.

(٤)

سڌڪيون ڇو سُورَ، ٻُڌائين ٻين کي،
اوکي اورج مامَ سان، محبتن مذڪور،
ماندي ٿي مَ "مراد" چئي، ڏيهہ نہ آٿِي ڏُور،
آهن(٢) هوت حضور، پر جي پيهي پاڻ نهارئين.

---

(١) لڪي (ب). (٢) آهي (خ).

بيت سسئي

(تاڪيد طلب)

(١)

سرتيون سڪي ساهه، پڻ عينَ اداسي اَنَ ري،
پَسڻ خاطر پِر جي، روز نهاريان راهه،
وٺي محب "مراد" چئي، ويا آرياڻي ارواح،
آڻين شال الله، ته ڏسيو لاهيان ڏکڙا.

(٢)

حجت حبيبن سان، ڪاڻياريون ڪئن ڪن،
جن حق نه رکيو هوت جو، سي ڇو دعوا دم هڻن،
ڪهڙو منهن "مراد" چئي، وٺي ڪيچ وڃن،
شل آوَ ڳڻَ ڳَڻَ نه ڪن، پوي ٻاجهه ٻروچ کي.

(٣)

آٿي سنبهه سسئي، پير پنهونءَ جو پَسُ،
تان ڪي ڏورج ڏونگرين، جان ڪي لڳئي وَسُ،
موٽج ڪيم "مراد" چئي، ڇڏي گونگن (١) گَسُ،
مَنَ ڪو ڏيئي ڏَسُ، سُونهون انهيءَ ساٿ جو.

(٤)

وَڻ وَڻ هيٺ نه ويهه، مرندينءَ ڪين "مراد" چئي،
توڪل جا تنبو آڏي (٢) ڇُلي ڇپر پيهه،
ڏونگر تنهنجو ڏيهه، لوچ ته لهين پِرَ کي.

---

(١) گنگين (ب). (٢) ڏي (ب).

مومل راڻو

(١)

تون سوڍو آهين سو، نہ تو جهڙا ٻيا جهان ۾،
ٻيا جي راڻا، راڄيا، تِرُ برابر تو نہ،
تنهنجو مَٽُ "مراد" چئي، آءٌ ڪامل ڪريان ڪونہ،
سَرُسَ ٿيان کون سونَ، جي اچي پارسَ پاسو تون ڏئين.

(٢)

تون راڻو تون راڄيو، تون راوَن(١) جو راءُ،
ڪامل قرباني ڪريان، کڻي سوڍا سڀ مٿاءُ،
تنهنجو مَٽُ "مراد" چئي، آءٌ لهان ڪانڌ ڪِٿاءُ(٢)،
عاقلَ اڳن آءُ، تہ سرتين سُکائون ڏيان.

(٣)

سرتين سکائون، تولئہ مڃيون مينڌرا،
آءُ تان اُنهن کي ڏيون، ويتر واڌايون،
عاقلَ آرڏايون، اچي منهنجون ميٽ "مراد" چئي.

(٤)

جئن سو ساهہ سرير ۾، تئن سوڍو ساماڻو،
ڍَٽ پَٽ وائي هڪڙي، سڀ راڻو ئي راڻو،
پر جي مون جئن ڄاڻو، تہ پَسو محب "مراد" چئي.

---

(١) رائن (خ) (٢) ڪواءِ (ب).

عمر مارئي

(١)

عمر ماڻُ مَ ڪر، پسي دَور دَماڪ،
تو ڀليرا ڀونءِ ۾، خان کَپي ٿيا خاڪ،
ڪندءِ موت مٿي ٿي(١)، هاڃي سندي هاڪ،
ڀانئج ڪيم مذاق، کڻي باندي موک "مراد" چئي.

(٢)

عمر ڪر مَ ماڻُ، پسي ڪوٽ ڪچهريون،
هي سُکَ سانگي سومرا، ڪين هلندءِ ساڻ،
هت وايون ويندءِ وسري، جت پاڪ پڇندءِ پاڻ،
نہ تا نيئي ميڙ آماڻ، ماروئڙن "مراد" چئي.

(٣)

عمر ماڻُ مَ ڪر، پسي ڪوٽ ڪچهريون،
هوندءِ ڪين هميشہ، هيءَ دنيا دولت در(٢)،
مٿانهين "مراد" چئي، کڻج نيڪ نظر،
"ڪُل يُوم بَسَر"، هي سڻج قول ڪنن سين.

(٤)

هن منهنجي حال جي، سڌ نہ آهي سومري،
"وَنحن اَقرب اِليه"، واحد ڪَيَم وصال،
پسي نُور نسوهرو، ٿيڙا نين نهال،
ڀلي ڪيڙو ڀال، گڏيا محب "مراد" چئي.

---

(١) تو (ب). (٢) زر (غ).

بيت ڏوريءَ جا

(۱)

ڪيني ڪوجهيي، ڪوڙي ڏوري نماڻي،
هٿون وڃي جنهن جي، ڪو ٻيڙي نا ٻاڻي،
سا منجهن منجهه "مراد" چئي، ٿي مرڪي مهاڻي،
جيلهان سمي سيباڻي، تيلهان سونهي منجهه سرتئين.

(۲)

ڪيني ڪوجهي، ڪوڙي، ڏوري نماڻي،
ٿي آڻي ڇڏ مڇيءَ جي، جنهن مؤن ڪالهه ڪيڪي هاڻي،
اڄ سمي چام سهاڪ سان، ڪئي راڻين جي راڻي،
سا مرمرڪي مهاڻي، جنهن سپ معافيءَ ۾ "مراد" چئي.

(۳)

مرمرڪي محلاتن ۾، ڏوري ڏوراني،
جنهن جي جهوليءَ چنڊ جهلي ٻيو، سمو سلطاني،
تنهن معافيءَ ۾ "مراد" ڪيا، ٽيا سمي جا ثاني،
جي هٿا ڏيهه سدا ڏاني، تن جو ڏيهه اڇي ڏاني ٿيو.

(۴)

ڏوريءَ، سان ليٽن، ڏيئي رمزون راڦ ريجهائيو،
سمي جي سهاڪ سان، ٿي جهولي جهڙوڪن،
تنهن ستڪي مهريءَ مصري، لاڏي ملاحن،
سپ معافيءَ ۾ "مراد" ڪيا، ڪئي چام تماچي تن،
سي مرڪوڙ ڪينجهر ۾ ڪن، جن ڏڻ لڳا حرف حساب جا.

(۵)

هو جي هٿا ۾ ڪٽ، سي راڻي ڪئي ڪٽ چاڙهيا،
ريءَ ٻٽ ٻهرن ڪينڪي، ٻيو پير نه ڏين ٻٽ،
پيئن ستَ "مراد" شراب جا، جن ڪالهه ستي هٿا ستَ،
سي اڄ ويهي ٻاسي وَتَ، وڻن وَتَ سمي سلطان جي.

ليلا چنيسر

(١)

هيئن ليلان ڀانيو هو نہ، تہ مڪر ڪؤنروءَ مَن ۾،
نہ تہ هارَ مٿؤن هَڏِ هيڪڙي وارُ ڏئي تنهن تو نہ،
سا نماڻي "مراد" چئي، ڇاڪون پَسي ڇو نہ،
جنهن جو ڪامل توريءَ ڪونہ، تنهن کي دَستون ڇڏ مَ، داسڙا!

(٢)

ويچاريءَ ويساهہ، آيو ڪؤنروءَ جي ڪُوڙن تي،
نہ تہ مَٽي ڪئن مَٽئي تي، محب پنهنجو ماهہ،
سا نماڻي "مراد" چئي، ڏئي ڪهڙي ڏاهہ(١)،
جنهن کي ڪنڌي ڪانہ ڪا، والي توريءَ واهہ،
تنهن کي لڳ الله، دَستون ڇڏ مَ، داسڙا!

(٣)

جو تو هاري ڀانيو هارُ، سو تان مٽيو مُور مَڪَر جو،
هن ڪؤنرو ڌُتيون ڪيتريون، ليلان لَکَ هزار،
موهي منصوبي سان، نَرُ وٺي وئي نار،
انهيءَ مهل "مراد" چئي، ويلو آئي وار،
نہ تہ موٽي ڄام(٢) ڄمار، دست نہ اينده داسڙو.

---

(١) ڏيهہ وڏائي واهہ (ب). (٢ ڄم (خ)، (م).

بيت گهاتو جا

(١)

ڪوڏيا ڪُنَ ڪلاچ جا، عاشق جي اچن،
سي عشق-ڪڇونءَ جي واٽ مان، موٽي ڪين وڃن،
جن کي موت مشاهدو، سي ڇو نہ "مراد" مرن،
آءٌ قرباني مٿان تن، جن جيئري جيءُ نہ واريو.

(٢)

عاشقَ ڪُنَ ڪلاچ ۾، اچي جي پيا،
سي عشق-ڪڇونءَ جي وات مؤن، موٽي ڪين ويا،
مشاهدا "مراد" چئي، تن مري منجهہ ڪيا،
سي جانڪيتا جيا، جن جيئري جيءُ نہ واريو.

(٣)

عاشقَ ڪاهون ڪاهہ، ٿا اچن ڪُنَ ڪلاچ تي،
ڪاتُ ڪڇونءَ جي وات ۾، ٿو لاهي ڪنڌ ڪلاهہ،
پيئي رَت رڳن جي، مهٽيو کائي ماهہ،
سي هُتِ سانگو ڪن نہ ساهہ، جن کي موت "مراد" مشاهدو.

بيت سامونڊي

(١)

جنين جي جهاز کي، ساڄا سڙهه سڱکان،
ڏَس ڏهاڙي ڏيهه جا، معلم ڏي مهندان،
سي کٽي آيا خير سان، سفر صاب پيان،
ستڙ ساويرا ڍڪيا، بندر بار سندان،
سَڀي سُنگ مٿان، ٿيڙا معاف "مراد" چئي.

(٢)

جنين جي جهاز کي، سدا لڳي سُواءُ،
ڏَس ڏهاڙي ڏيهه جا، ڏي معلم تن مهنداءُ،
ستڙ ساويرا ڍڪيا، نِڳيا نا کوجاءُ،
تن جي مال مٿاءُ، ٿيا معافي سُنگ "مراد" چئي.

بيت پرڀاتي

(١)

آءُ ڏَڏُ، ڏَڏان ئي ڏَڏُ، ڏڏ نہ ڏڏَن جيهڙو،
سڻي آيس سڏ، ڏاترا تنهنجيءَ ڏات جو.

(٢)

ڏاترا تنهنجيءَ ڏات جو، نڪي آرُ نہ پارُ،
جَهِڙُءِ ڪونہ جهان ۾، ٻيو ڏاتارين ڏاتار،
دان مڱان ديدار، ڪر سائل سرفراز تون.

(٣)

سائل سڻي آئيو، سَڀَرُ سِرّ سندوءِ،
ڪڏهن ڪونہ ٻڦڌوءِ، تہ ڪو هتون موٽيو منگتو.

(۴)

سڀر تنهنجي سِرَ ۾، نہ ڪا اَڄ نہ بک،
اچن جي آس ڪري، ڏُور تنين تون ڏک،
لهن سدائي سُک، هت مڱڻهار "مراد" چئي.

(۵)

نہ مون ڪڦلهي ڪِينرو، ڪِيرت ڄاڻان ڪانہ،
تون آجهو آٻوجهن جو، مهر پويئي مانَ،
مون تي ڪر "مراد" چئي، عنايت احسان،
جو تون سدا سلطانَ، ٿو نالائق نوازين.

(٦)

مون جيهو ڏڏ ڏيهہ ۾، تو جيهو ڏاتار،
جان چڪاسيم چوڌار، تان ٻيو ڪونهي مڱور "مراد" چئي.

(٧)

آءٌ اوڳڻ ڳڻيان ڪيترا، جي بيحد کون بيان،
پر جانُ نالو تو رحمان، تانُ مون ڪونهي وهم "مراد" چئي.

(٨)

آءٌ ڳڻي ڳڻيندس ڪيترا، عيبن آنت نه ڪوءِ،
پر صمد نانءُ سندوءِ، تان مون ڪونهي وهم "مراد" چئي.

(٩)

اوڳڻ عيبَ آپار، ليکڻ ليکو ناهه ڪو،
پر جانُ سندوءِ نانءُ ستار، تان مون ڪونهي وهم "مراد" چئي.

بيت پورب جا

(١)

نانگا چڏ نہ ننگ، ٿو لائين رکَ لڳن کي،
توکي چُوسَ چُوسڻَ جي، رامَ نہ لڳڙہ رنگ،
مايا ساڻ "مراد" چئي، ڪُوڙو ڪيو(١) ڪُسنگ،
ڌوئي ڌُوڙ نِسنگ، ويئي لڄا نڪري.

(٢)

جوکي تو نہ جڳاءِ، جو ٿو ڪَنَ چيرائين ڪاپڙي،
سامي سانت صبر جي، مَنَ ۾ مُندرا پاءِ،
سِڪ سڱي ڪر سڄڻا، ويٺو وير وڄاءِ،
سيلهي سيل، پريت پٿر، اندر الک جڳاءِ،
لڳين رک لقاءِ جي، لاهوتي تون لاءِ،
روح ۾ رام ريجهاءِ، چڏ ٻاهريان مڪر "مراد" چئي.

(٣)

جيت نانگا نينهن لائين، نِت 'نانهن" بنان ٻيو نانهين ڪي،
ڪُوڙها ڳالهيون ڪُجهہ جون، ڪاٿي ناڳائين،
جي پُرجهڻ کان پريَ ٿيون، سي واتون نا وائين،
سي روح ۾ رام ريجهائين، جن جي مالها ماٺ "مراد" چئي.

(٤)

گيان گنگا، دل دوارڪا، ڪايا ڪاسي جن،
سي پورب ۽ پڇم جا، ڇاڪون پنڌ پڇن،
ماري مَن "مراد" چئي، ٿا ريءَ تَن تيرٿ ڪن،
سي نِت نانگا ناٿ پسن، جن کي گڏيو گُر گرنار ۾.

---

(١) ڪپڙہ (ب).

(٥)

ترڪ ڏنائون تن کي، ماد ڪيائون من،
سي بابو بديهي ٿيا، ويئڙا منجهه وطن،
لامڪان "مراد" چئي، ڪيا آسڻ آڌو تن،
سي نيت نانگا ناٿ پسن، جي واحد وحدت ۾ ٿيا.

(٦)

جي رنگ رتا رام جي، تن ڪالهه ڇڏي ڪاسي،
ويئي تن کون وسري، چيتون چوراسي،
لنگهي پيا لاهوت کون، اوڌو ابناسي،
تن جوڳين جاٽون پنيون، جي هئا پيءُ جا پياسي،
لامڪان "مراد" چئي، ٿيا وحدت جا واسي،
سي سنمک سناسي، وڃي نانگا گڏيا ناٿ کي.

(٧)

سڦک نه ڏئي سرتيون، ويراڳين ويراڳ،
لوچي لامڪان ۾، ملڪوتين ڪيو ماڳ،
جيئري مرڻ "مراد" چئي، لاهوتين جو لاڳ،
ڏيئي ڏيل ڏهاڳ، وڃي سامي سهاڳي ٿيا.

(٨)

سڦکن جو سرتيون، سامين چکيو ساءُ،
هردم هلن هئو ۾، چيت جنين جي جاءُ،
منجهه ئي منجهه "مراد" چئي، ڪيو لاهوتين لقاءُ،
تون پڻ تنين کاءُ، وڃي سڪ ته سڦک پرائيين.

(٩)

سامي سي چئجن، جن کي سڪ سرير ۾،
سي لاهوتي لال ٿيا، جي هئو ۾ هئو هلن،

ماري مَنُ "مراد" چئي، ٿا نانگا ناٿ پَسن،
تون پڻ وٽؤن تن، وڃي سِک تہ سُک پِرائيين.

(١٠)

جن لاٿا نِيرَ ننگ جا، تن ڪيهو ننگ نانگن،
لنگهي ڪيا لاهوت کون، آسڻ آڌوتن،
روح رتائون رام سان، ٻيون وڌائون ٻَن،
منجهہ ئي منجهہ "مراد" چئي، ٿا جوڳي جاٽون ڪن،
تون پڻ وٽؤن تن، وڃي سِک تہ سُک پِرائيين.

(١١)

نانگي کي ناسوت، کڻي پير پَسايو پِرَ جو،
تنهن کاهوڙي کرو پيو، ڏس منجهون ملڪوت،
سڃاتائين سپرين، جاءِ وڃي جبروت،
لنگهيو جن لاهوت، تان ٿيو هئو ۾ محوُ "مراد" چئي.

(١٢)

گهر چورن جي گهَل، ۽ ٻاهر سانگ ڪرين ساڌن جا،
مڪر جي "مراد" چئي، ڌوڙ مَ منهن کي مَل،
تَسيو ڏيئي تَنَ کي، جهيڙي جهَٽي جهَل،
پاڻ پنهنجو پَل، تہ ٿئين سنگت جوڳو سڄڻين.

بيت متفرقه

(١)

چاڪي چيتُ "مراد" ڪري، گهاڻو مَنَ گهُماءِ،
ساري سُرت نِرت جا، ڏينهڪ ڏاند وهاءِ،
تُهه تاري ڪڍ تَنَ مؤن، سِرهه صاف پيڙاءِ،
تهان پوءِ تون لاءِ، لڳين تيل لقاءَ جو.

(٢)

ڪر ڪبوتر روح کي، دل پڃري پارينس،
سِرهه صاف سُرت جي، چُوڻي چيت وارينس،
پاڻي پاڪ پريت جو، پلپل پيارينس،
هُو ۾ محو "مراد" ڪري، ٻي وائي وسارينس،
سا ڪا بازي سيکارينس، جنهن سان وڃي وحدت ۾ پوي.

(٣)

نِڪر "نانهن" ڪلهي ڪري، وڃا سڀ وڃاءِ،
رياضت جا روح ۾، فڪر ڪر فناءِ،
حال هلي حيرت سين، تون منهن مهندا پاءِ،
عدم منجهان "مراد" چئي، ڪنهن کي رسي نه ڪاءِ،
هت ٻئي جي جُڙي نه جاءِ، ٿو پاڻ سڃاڻي پاڻ کي.

(٤)

نِڪر "نانهن" ڪلهي ڪري، ڇڏ تعيّن تات،
هليو وڃ حيرت ۾، جتي ڏينهن نه رات،
عدم منجهه "مراد" چئي، جهت ڪانهي جهات،
نفي نڪو اثبات، ٿو پاڻ سڃاڻي پاڻ کي.

(٥)

تنهن کي سَل مَ سور، جنهن کي سڌ نہ آهي سٿور جي،
جنهن کي گهاءُ نہ آهي گهٽ ۾، ڀڄ تنهن کان ڏور،
جي وهم پريان جي وڍيا، رهج تن حضور،
هيءُ آٿي محبت مٿور، "موتوا" ٿي "مراد" چئي.

(٦)

هِتون لوڀي من! لڏي، وڃي پاڙي ويهہ پرين جي،
پکا پکن سامهون، اوڏا ويهہ اڏي،
موٽي ڇيڪ ڇڏي، توکي شال ڇڏيندا ڪينڪي.

(٧)

هِن تَن ۾ من! مَ ويهہ، جو آهي چوڪس چلهہ چورن جي،
ٺڳيندءِ ٺڳيءَ سان، آٿي ٺڳ ٺڳن جو ڏيهہ،
انهيءَ مهل "مراد" چئي، وڃي پکهي پِرَ جي پيهہ،
سندءِ سو ساڻيهہ، جنهن ۾ وار ونگوئي نہ ٿئي.

(٨)

رهزن نفس نفيءَ سان، توڻي ڪوڙين ڪارون ڪن،
توءِ گڻ ڏسي اوگڻ ڪري، ڏئي ڏهاڙيون ڏک تن،
تنهن کي مار "مراد" چئي، جيئرو ڇڏ مَ ڇَن،
سا ٻيلهہ کڻي وجهہ ٻَن، جنهن مؤن جيءُ جوکو ٿئي.

(٩)

توکي معلوم سڀڪي، منهنجو حال حبيبَ،
چئي چونديس ڪيترا، اوڳڻ آءٌ عجيبَ،
پنهنجو قرب ڪريج تون، مون سان ڪرم قريبَ،
جو تو ريءَ تَنَ طبيبَ، ٻيو ڪونهي مور "مراد" چئي.

(١٠)

اديون مون گهر عيد ٿي، آيم اڄ عجيبَ،
ٿي سَرهائي ساهه کي، لڌي ڪَرَ قريبَ،
پَسي حال حبيبَ، ڪيو مون تي مهت "مراد" چئي.

(١١)

اوڏي ٿيان نه آرٽِ، ڪاڻ ڪوريءَ جي نه ڪڍان،
هڪ پڇن بڇارن کي، ٻيو هر هر وڃن هَٽِ،
مَٽينديون "مراد" چئي، کُوٽِ جنهين جي گهَٽِ،
وَرَ منهنجي وَٽِ، ڪمي ناهه ڪَپَڙَ جي.

(١١)

پهرين ماءُ جي پيٽ ۾، جڏهن هُئڙين نُطفو نِير،
پاري تنهن پيدا ڪيئين، وجهيَ ساهه سرير،
توهون مهند "مراد" ڪيو، تنهن رَت رڳن مون کير،
جو اهڙي سُک سُڌير، سو ڪيئن ڇڏيندءِ قوت ري!

(١٢)

جانُ ڪر منهنجي جيءَ کي، لڳي عشق لپاٽَ،
تان ڪر هَڏ حرام ٿي، نيڻين ننڊ نِپاٽَ،
صبُر سِڪ وڃائيو، ويٺي پَسان واٽَ،
اکين اَڄ اَساٽَ، اچِي وَٽِي ڏيج وصال جِي.

(١٣)

ويچارا وِرسيا، ويهي ڏيئي وٽ،
مهندان مُڙليڌر جي، پاڻ هڻن ٿا پَٽ،
موٽي مهاڏيوَ ڏي، ڪن سوالي سٽ،
سو گهَڙي نه پسن گهَٽ، جنهن ۾ محب "مراد" چوي.

(١٤)

جتي سوئي ڄاڻ، جنهن جي جويون ڏين شاهدي،
تنهن سَتَ ڀَريي سورهيه جي، ويهي ڪن واکاڻ،
سائين جنهين ساڻ، تنهن کي مهت "مراد" چوي.

(١٦)

جئن آٺ، ناڪيري نڪ ۾، ۽ جت هٿ مهار،
آٿي، ويهي ۽ هلي، سر تي کڻي بار،
جو جيڏهن تاڻي تنهن کي، تڏنهن ترت تيار،
تئن وس وڃي پيو يار، منهنجو من "مراد" چوي.

(١٧)

جيلهائي هٿ ڪري هاري، تيلهان ڪُني ٿي ڪاري،
ڄر ڄراڻيو ڄندڙو، سڀ عمر ساري،
ڏهاڙي ڏوين جي ٿي، مارَ جهلين ماوي،
مري ٿي "مراد" چئي، سکي قراري،
ڇو ڏاگهه چڙهين ڏاري، ڀڄ ته ڇٽين باهه کان.

(١٨)

طوطا توکي ڪهڙو، اندر قيد قرار،
آءُ آڏام "مراد" چئي، هت مارينده منجهار،
هيڪر هندستان جا، جي پَسين باغ بهار،
ته موٽي سڀ ڄمار، پير نه ڏئين پڃري.

(١٩)

سو(١) ساءُ مَٽايو سڄڻا! ڪو جو واڻون واءُ،
ياري(٢) يارن کان وئي، مٽي مٽَ نه ڪاءُ،
پُٽَ نه وڻي پيءُ کي، ٻيو ڀائن ڇڏيو ڀاءُ،
سُوجهي سڀڪنهين جو، جانُ لڌوسين ترڀاءُ،
ته هڪ ڌڻي! تو ڌاراءُ، ٻي ڪانهي ماڙ "مراد" چئي.

(٢٠)

منهنجا مٺا چِتَ وٺڻا، دل جا دغا بازَ،
جن کي عادت عداوت جي، ٻي هڏ نه ڄاڻڻ هاجَ،

---

(١) پسو (ب). (٢) سو ياري (ب).

پرپٽ گوز گلا جا، منهن ٿي ڪڻ ميٺاجَ،
جن جا اهڙا ڪُوڙا ڪاجَ، تن کي مٿُور نہ پَس "مراد" چئي.

(٢١)

ٻَن حلوا هالار جا، ور پَکن جي پَتَ،
جي سڄڻ هونِ سنگت، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

(٢٢)

ور پُسي پدمات جي، ٻن حلوا هالارَ،
جي هونِ هيڪاندا يارَ، تہ ڏکيا ڏينهن نہ ساريان.

(٢٣)

ويا هَنجهہ هَلي، آيا ڪانءَ ڪٿُنبن تي،
مورن جي، "مراد" چئي، مُرن جاءِ جهلي،
چيٻن سان چَلي، ٿي، مَينا مقالون ڪري!

(٢٤)

باري پروردگار ڪيا، وڻ ڪامل ڪڪاڙين جا،
ٽاريون ٽالپرن جون، ٿيڙيون باغ بهار،
سي مَرڪن شال "مراد" چئي، سنڌ صوبي سردار،
جن کي ڏنو ڏيهہ ڏاتار، مر کائن خانَ خوشيءَ سان.

(٢٥)

ٽاريون ٽالپرن جون، پرور پوکايون،
دائم تنين دعا-جو، اسين پاڻي ٿا پايون،
سي سدائي سايون، جن جي مدد محمد "مراد" چئي.

سي حرفي

الف ـ آللهُ العالمين، ساراهيان سُبحان،
جنهن قادر "ڪُنَ فَيَڪُونَ" سان جوڙيو سڀ جهان،
خلافت خلق جي، ڪيائين آدم تي احسان،
تنهن ۾ وڌو روح رحمان، "مِنْ رُوحِي"، مراد چئي.

ب ـ بدعات ڇڏ تون، خودي خام خيال،
سچو ٿي صاحب سان، آٿئي وقت وصال،
وَنءُ وَهي وحدت ۾، جتي جوت جمال،
"دَعْ نَفْسَڪَ وَ تَعالُ"، ته پَسين محب "مراد" چئي.

ت ـ توبهه ڪر تن کون، ڏينس ترڪ تمام،
پردو ڪَڍُ پرينءَ کون، ننگِ ناموس ۽ نام،
"مَن عَرفَ نَفْسَهُ"، ٻيو ڪٽجج، ڪين ڪلام،
جو آهي اِسلام، محمدي "مراد" چئي.

ث ـ ثابت ڪر سچ کي، ڪوڙُ نه ايندءِ ڪم،
ڪايا، مايا، مال ڌن، دام نه هوندءِ دم،
تِرُ نه نيندين تنهن مؤن، جو جوڙي ڪيڙءِ جم،
پوءِ غافل کائيندين غم، نه ته ساجهر سمجهه "مراد" چئي.

ج ـ جدائي ڇڏ تون، وٺ پرين جو پير،
هٿ نه ايندءِ ايهڙي، پوءِ ورونهن وير،
صبح سين ۾ سمهه تون، ٿي هيڪاندو هير،
سُڙي وڃ سوير، تو منجهه حضور "مراد" چئي.

ح ـ حياتيءَ ڏينهڙا، تون پرينءَ گڏ گذار،
ماري من "مراد" چئي، وحدت ڏي وِک وار،
دلبرُ آٿي دل ۾، دائم ڪر ديدار،
کڻي نين نهار، آهن سڀ جاءِ سپرين.

خ - خمر مؤن عشق جي، جنين چکي چَس،
ويا سڀيئي وسري، روح تنين جي رَس،
مٺايا "مراد" چئي، محمودي مجلس،
عام لنگهيائون لس، محوُ ٿيا محبوب سان.

د - دلاسو دل کي، ڏنو پاڻ پرين،
وائي ساڻ وصال جي، جيءُ جياريو جن،
"نحنُ اقربُ اليه" آءٌ قرباني تن،
ٻيو سڀ ڏيئي ٻن، آءٌ تان ڪريون "مراد" مشاهدو.

ذ - ذڪر ڪر ذات جو، ٻيا وهم سڀ وسار،
راتو ڏينهان روح ۾، پرتئون ڪج پچار،
"فاذْ ڪُرُوني اذْ ڪُرْ ڪُمْ"، سڄڻ لهندو سار،
جي اهڙا سيڻ ستار، تن کي مور م ڇڏ "مراد" چئي.

ر - رياضت ربّ جي، آهي فرض فنا،
آٿي موت مشاهدو، عاشق ٿئين ته آ،
"مُوتُوا، قَبْلَ اَنْتموتوا"، آئج آمر بجا،
پوءِ هردم ذوق بقا، ويٺو ماڻ "مراد" چئي.

ز - زڪوات ڪڍيج تون، ڪري نفس نفي،
آٿي وقت وصال جو، اچي عاشق ٿي،
سڀ گڻ لائق سپرين، ڪندو توهه تڪي،
پوءِ جانڪي تون جي، ڪونهي موت "مراد" چئي.

س - سيني ۾ تنهنجي، دل بيت المعمور،
"ڪل شيءِ محيط"، آهي نسورو نڌور،
ويٺو پڙهه پريت سان، هردم حج حضور،
تون ڏور "مراد" م ڏور، آٿي ساهئون اوڏا سپرين.

ش - شراب وٺيج تون، صاف هٿئون ساقي،
ٻي طهورا تِڪ ڏئي، مؤن من مشتاقي،
نئين عمر "مراد" چئي، بخشيندءِ باقي،
مرشد ملاقي، ڪندءِ پهرئين جام ڀرڻ سين.

ص- صبر جو رک تون، روزو اندر روحَ،
هوا، حرص، "مراد" چئي، کڏ کڻي وجهه کوهه،
آئي پهر پرينءَ سان، ويٺو ڪر ورُوهه،
پوءِ هردم سنجهه صبوحَ، عيدون ڪج عجيب سين.

ض- ضرور "مراد" ڪج، وحدت سين واپار،
منجهون حوض حضور جي، ويٺو وضو سار،
منهن محراب پرينءَ جو، نِت نمازَ گذار،
تهان پوءِ ٻيهار، توتي ڪونهي حرف حساب جو.

ط- طلبَ ڪر تَڪيو، وحدت ۾ ٿي ويهه،
ريءِ حقيقت حق جي، ٻيا سڀ مڪر ميهه،
"لَمْ يَلِدْ"، "مراد" چئي، پسج پنهنجو ڏيهه،
سندءِ سو ساڻيهه، جت ناهي ٻيو 'نانهن' ري.

ظ- ظاهر ٻيو ذات ريءَ، قطرو آهي ڪين،
سڀ حقيقت حق جي، ٻولي ٻولج ٻي نه،
"هُوَ الاَوّل، هُوَ الاخر"، سچي ساک سندين،
سو دنيا سو دين، جي تون پُرجهين مام "مراد" چئي.

ع- عدم مان سپريم، جانُ واصل ٿيا وجود،
ته مَلڪن آمر مڃيو، سڀني ڪيو سُجود،
پَسي منهن "مراد" چئي، ماڻيائون مقصود،
جي هئا ماڳ اُنهيءَ موجود، وڏا طالع تن جا.

غ- غين نه ڀانئج غير، هي عين آهوئي آهه،
نقطا جي نفيءَ جا، سي "لا" سوڌائي لاهه،
ثابت ڪر اثبات کي، روح سڃاڻج راهه،
ڏِس مَ ڏِيا باهه، هي سڀ سَهائِي سج جي.

ف- فنا في الله ٿي، پهرين ماڻج پاڻ،
پري ڀانءِ م پير کي، ساجن توهي ساڻ،
"فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا"، "مراد" چئي، ثابت ڪر سڃاڻ،
مُول مڙين مهراڻ، نه ته لهرين ليکو ناهه ڪو.

ق- قلوب المومنين، آهي عرش الله،
مٿي تخت "مراد" چئي، ٻاڻ ويٺو پادشاهه،
وڃي پهتو پر کي، روح سڃاڻي راهه،
پر هي سانڍ برابر ساهه، ڳالهه پريان جي ڳنجهه جي.
ڪ- ڪڙو هڻ قلب کي، لاهه ڪثافت ڪس،
اوجر ڏيئي آرسي، منهن پريان جو پس،
"والظاهر والباطن"، ٻيو سڀ ڏورون ڏس،
هي عام "مراد" م پس، جو ٻي ڪانهي ليک لطيف ري.
ل- لطف ڪيو سڄڻا، ٻاجهون ٻاجهايا،
نماڻيءَ جي نجهري، اچي پرينءَ پير پايا،
سون ورهين جا ڏکڙا، لحظي ۾ لاهيا،
سي شل موٽي م آيا، جي ويا وڇوڙي ڏينهڙا.
م- مڙوئي سڀرين، آءٌ ڪهڙو ڪريان بيان،
عقل اُت اوڏو نه ٿئي، ذڪر ناهي زبان،
"آلا نسان سرّي"، سڀوئي سبحان،
جامع ڪلّ جهان، آهه حقيقت حقّ جي.
ن- نهايت نانهن ڪا، چوان ڪڄاڙو آن،
ٻي نمود "مراد" چئي، جنهن جو جسم نه جان،
سو پرجهڻ کان پري ٿيو، لاسيهو لامڪان،
هت ماڳ نه آهي مان، ريءَ هدايت حق جي.
و- وصال پرين جو، ڪوڙين مان ڪي ڪن،
وايون تن وساريون، واتون ڪين ڪڇن،
وڃي وحدت ۾ پيا، محب جنين جي من،
سي سونهان ڪين منجهن، جن جو مهدي محب "مراد" چئي.
هه- هدايت ربّ جي، ٿيءُ رهبر سان رهبر،
پسي ڪين پرينءَ ري، "ما زاغة البصر"،
يار سڃاتو يار کي، ساڻ يقين نظر،
جئن سو شير شڪر، تئن پرين ميٺا ٿيا ٻاڻ ۾.

لا- لقاءُ پرين جو، پلپل ۾ پيو پَسُ،
جاڏي ڪاڏي سپرين، خالي ڪونهي خَسُ،
"عَرَفْتُ رَبِّي رَبِّي"، راهه تنهين کي رَسُ،
تون پاڻ "مراد" ۾ پَسُ، جو آهي نُور نسوهرو.

ع- "اَلَسْتُ بِرَبِّڪُمْ"، جڏهن سجدو روح ڪيو،
سڃاتائين سپرين، وحدت منجهه ويو،
ٻنا محب "مراد" چئي، پَسي ڪين پيو،
وڃي تيتِ پيو، جت نُور نهايت ناهه ڪا.

ي- يقين ڪريج تون، ٻيو ناهه ذرو ريءَ ذات،
اڄ "مراد" مشاهدو، ڏاتر ڏني ڏات،
آئي ڏينهن الست جو، ويهي وڃاءِ نه رات،
ڪلمو جنين وات، هوندا سي ايمان سين.

عشقيه

فقير صاحب "عشقيه" جي اندر درد، فڪر، فڪر، لفي ۽ اثبات جو ذڪر نهايت سادي نموني ۽ ڪيو آهي، ۽ ان جي اندر معنيٰ وڏي آهي. طالب انهن منزلن تان گذرڻ کان پوءِ ئي وحدت جي ملڪ ۾ واسو ڪري ٿو. هن ننڍڙي رسالي کي "مراد" سائينءَ پنهنجن طالبن جي رهبريءَ لاءِ لکيو هو.

— ٻيرا گي

عشقيه

ذڪر ذاتي سان رهن جي، مئوران ڪين مُنجهن،
آئي پهر اندر ۾، ٿا نينهن نظارو ڪن،
"فاذڪرُوني اذڪرُڪُم" آهي ريت چڱن،
دلبر جن جي من ۾، سي ٻاهر ڪين ڏسن،
ري مشاهدي محبوب جي، هردم موت مڱن،
جي ويا واديءَ وحدت جي، سي موٽي ڪين لڀن،
وحدت جي واديءَ جي، ڏکي واٽ ڏسن،
سانگو ڇڏي سر جو، ٻڌن سر ڪفن،
ڏسي ٽاڪ ٽڪر کي، ڪڏهين ڪين ڪنبن،
سوريءَ ڏيندي سر کي، سالڪ ٿا وهسن.

پهرين منزل

(درد)

پهرين منزل تن جي، گهاٽي درد چون،
بانڪا بيپرواهه ٿي، وڏي هيج هلن،
جت حاجت ناهه هلڻ جي، سر ڀر آت رڙهن،
تنگ تاريڪي جاءِ جي، ڏسي ڪين ڀلن،
ٻولي ٻولين ڪينڪي، توڙي سئور سهن،
اندر اورن پاڻ سان، ٻاهر ڪين سلن،
سختيون ڏونگر جون ڏسي، طالب نا ترسن،
اکيون ڀريل آب سان، پر ڳوڙها ڪين ڇنڊن،
همت ساڻ "مراد" چوي، سي چاڙها سخت چڙهن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ٻي

(فڪر)

لنگهي منزل درد جي جڏهن طالب تيز ٿيا،
سامهڻن پنهنجي فڪر جا، تن رستا سؤ ڏٺا،
هلندي پنهنجي راهه تي، ڀلا ڪين ڀُليا،
سي صاحب سرت سمجهه جا، پنهنجي واٽ ويا،
جهاٽي اُنهيءَ جهنگ کي، وحدت تي وڌيا،
ونگيون واٽون عقل جون، اوڏانهن ڪين وريا،
"يَمْشِي فِي الطَّرِيْقِ التَّصَوُّف"، انهن پَهَه ڪيا،
پردا سمجهه صلاح جا، تن ڊاهي سڀ ڇڏيا،
دوئيءَ جي درياهه کان، پتڻ پار ٽپيا،
ڪينو ڪين اندر مان، تن ڪوري سڀ ڪڍيا،
ڪڍي ڪام ڪروڌ کي، وڃن خوش کيا،
اوندهه جي اجهراٽين کان، مٿي نينهن نيا،
اوجهڙ کان آجا ٿي، مَرڪن مرد ميا،
"طالب الدنيا مخنث"، سي ڄاڻن حال هڪيا،
"طالب العقبيٰ مؤنث"، پرتي پنڌ پيا،
"طالب المولا مذڪر"، ڳڻن ڳاڻ ڳڻيا،
فائق اُنهيءَ فڪر سان، روحي رمز رسيا:
محبتي "مراد" چئي، سدا قلب ڪڙهن،
موجون محبت جون، سي ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ٽين

(فقر)

ڇڏي منزل فڪر جي، نئورين ڪئي نظر،
ڏٺو ڏاهن فقر جو، سامهڻن پاڪ پڌر،
کنيو سامن سِرَ تي، ڪيڏو سٺج سفر،
واڍوڙيا واٽن تي، ڪن گينور ٿا گذر،

ٻڌڪَ بلائون پاڻ سان، نِتُ سورن جو سمر،
راتيون ڪاٽين رڃ ۾، ٻڌي پيٽ پٿر،
ڏکي انهيءَ حال ۾، ڪيا سي خوشتر،
نامرادي نجهرو، جن جو آٺئي پهر اکر،
هاري آب اکين کان، ڪن اندر کي اوجر،
راتيان ڏينهان سِرَ تي، محبت جو مگرُ،
ظاهر نماڻا خلق ۾، پر باطن ۾ بحر،
ڪڙو لاهي قلب جو، تن آجو ڪيو اندر،
ڏِسي ڪين ڏَڪن سي، آوارو اثر،
ڪڍي ڇڏيو بت مان، ڏاهن سڀ ڏمر،
راضي رياضت ۾ رهن، ڄاڻن ڪين هنر*،
وڙهي آماري نفس سان، ڪٽن ٿا خيبر،
تن کي اوڏو ڪينڪي، آهي خوف خطر:
سي فائق فقر کان لنگهي، ٿا اڪتي پنڌ پون،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل چوٿين

(نفي)

منزل ماڳ نفيءَ تي، وڃي ڪئي لاهوتين،
هٽي نعرو "لا" جو، سي پاڻون پاڻ وڃن،
نالو انهيءَ ملڪ جو، ٿا نيهي "نانهن" چون،
ڏاها انهيءَ ڏيهه جو، ڏاڍو ڏَس ڏين،
جي ويا انهيءَ ڏيهه ڏي، سي موٽي ڪين ورن،
ڇڏي جار جُسي جو، روحي رمز رسن،
"لاَ اِلٰه" جي لار سان، روز رهاڻيون ڪن،
وڃي پيا ڪُٽن ڪِينَ جي ڪُٽا ڪين ڪڇن،

---

* هنر کان هت مطلب فريب ۽ ٺڳي آهي. (مرتب)

دانهه اُن درياهه ۾، راتو ڏينهن رمن،
تارون سي اُن تار جا، رهيا موج مگن،
"لا خوفٌ عليهم" کي ٻڌي، لٿا ڀو سندن،
آجهاڳي عميق کي، جهاڳي چوٽ چڙهن،
اُن ولايت واسئا، جت نڪو سڏ سڻن،
مٿلڪ اهو آ ماٺ جو، جنهن کي سڪو تيا سمجهن،
هوڏون هستيءَ جون ڀڃي، پنهنجو پاڻ پسن؛
ڀولي، ڀرم ۽ ڀيد جو، بت ڀڳو آڌو تين،
ڪيني، ڪام، ڪروڌ جي، رتي ناهه وٽن،
جن نفي ڪيو پاڻ کي، ڀلا ڀاڳ سندن؛
محبتي "مراد" چوي، سي مري ٿا جين،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل پنجين

(اثبات)

ڇڏي ملڪ نفيءَ جو، ويا طالب اثباتي،
هرجا ديرو دوست جو، تن جهاتي جانُ پاتي،
ماري آمّاري نفس کي، ٿيا بالا براتي،
"إلاّ الله" جي اور سان، ڪيائون حاصل حياتي،
هرجا موج محبت واري، لات لطيفي لاتي،
چوڌر ايڪا ايڪ نظر ۾، وئي دوئي درجاتي،
منزل حق حقيقت واري، ڪوڙي صفت صفاتي،
ذات ملي وڃي ذات جي اندر، هرجا هوڪو ذاتي،
ظاهر حقيقت وارو، ڪنهن حقيقت ڄاتي،
ماٺ جي اندر منزل تن جي، قرب جي ڪنڌ تي ڪاتي،
سڏ پڙاڏو وسريو تن کان، ڇيهه لڳو تن ڇاتي،
چولي اندر تن جي لاتي، هردم پريم چُواتي،

ساهه جي اندر سانڍيو، سانڍين سونهون ساٿي،
عروج نزول کان اڳتي آهي، عجب عشقاق اوقاتي،
ڪشف ڪرامت ڄاڻن ڪاٿي، مرد آهي مصلحاتي،
مٿونن ۾ سي موجون ماڻن، چارئي پهر چُپاتي؛
ليکي الک اندر ۾، سدا ٿا وهسن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

منزل ڇهين

(وحدت)

مڱلڪ نفي اثبات کان اڳتي، وادي وحدت آئي،
جت "همه" جو هوڪو هردم، ٻي نه ٻُڌجي وائي،
مذهب ملت اوري آن کان، منزل جنهن هيءَ پائي،
شاهد ۽ مشهود آتي هڪ، ٻي نه ڪيرت ڪائي،
صاحب واري رمزاها سڀ، "روحل" مون سمجهائي؛
موج "مراد" هي حاصل جن کي، مانجهي هو مَرڪن،
موجون محبت جون سي، ماڻيو ٿا ماڻن.

(ه، ١٠)

سرائكي كلام

بیت

(۱)

رندان روز الست کنون کرچایا نینھن ٹھنگان،
جوت جمال حسن دے وچ ہوندے آ ہتنگان،
سے موت کنون کیون مڑن، جنھان دے خاطر نال ختنگان،
ہر جي منگین "مراد" شاھداں تان وجي ملین مست ملنگان.

(۲)

میخانے شہ مستانے باجھون، سڈڑیا سھل نہ آوے،
خراباتیان دي مجلس دے وچ، صوفي کیون سماوے،
جو سر رک تلي تے آوے، تنھن کون جام جگاوے،
ہر گوہ میدان اٹاھین، جو کڈے سو کاوے.

(۳)

سر ڈیوں تان کھڑا سانگاں، صرفے سوپ نہ ٹیوے،
وچ میدان محبت دے، نت "مو توا" موت مریوے،
سر سرواہ سجن توں صدقے، تن من کھول گھتیوے،
یار "مراد" ماٹیسي سو، جو جیندیاں مر کر جیوے.

(۴)

جي لک کروڑ کرین قرباني، تان مویا مٹول نہ جیوے،
ہر وندي جام مغان دے ہتوں، ھکواري گھن ہوے(۱)،
تہ عزرائیل نہ آویں نیڑے، نت جنگان جنگ جیوے،
"مراد" مغان دي مجلس دے وچ، کتنین موت نہ سٹیوے.

---

(۱) ہر جي رندان والا جام مغان دے ہتوں ھکواري گھن ہوے (خ).
(۲) تہ عزرائیل نہ آس نیڑے آوے نت جگان جگ جیوے. (خ).

(۵)

ٹيا ايمان سلامت تان جان زلف زنار ٻڈوسے،
لٹے فقل کفر دے سپے، کنجي عشق کيتوسے،
دستون ساقي ٹيا عنايت، شوق شراب پيتوسے،
"مراد" مغان دي مجلس دے وچ، نوشه کول لڈوسے.

(۶)

پير مغان ميخانے دے وچ، رندي جام پلايا،
دستون ساقي ٹيا عنايت، رات گئي ڈن پايا،
آب حيات کنون ده چندان، آها سرس سوايا،
"مراد" مغان دي مجلس دے وچ، نوشه الله ملايا.

(۷)

چوڑ مشيت کيتس ميخانے، ٹوڑ زنار کفر دے،
رندي جام مغان پر ڈتا، ساقي حوض کوثر دے،
چني جند جواب سوالون، لٹے هول حشر دے،
ٹيا شفيع "مراد" محمد، ولٹے ورق هجر دے.

(۸)

جنهن ڈينهن نٹور محمد کون، مين صدقون سجدا کيتا،
تنهن ڈينهن غير سيو چا ساڑيم، ڈے کر برهم هليتا،
نٹور خمارون ٹيا اکٹين، جنهان مست پيالا پيتا،
مين "مراد" تنهن ڈينهن چا، دست دامن وچ سيتا.

(۹)

عشق شراب ڈتوسے ساقي، پي کر مست ٹيوسے،
دل کعبے وچ بت کفر دے، "لا" دے نال لڑيوسے،
ارکت دين محمد دي وچ وحدت وچ ٹيوسے،
مالک رضوان دي محتاجي کنون "مراد" چٹوسے.

(۱۰)

جنھن ڈینھن پیر مغان دے ھتون، شوق شراب پیتوسے،
تنھن ڈینھن یار یقین ٹیا، سب دل دا شک لتوسے،
چوڈھن طبق ٹیوسے روشن، اکبر حج کیتوسے،
ہر ٹیا دیدار "مراد" جڈھانکر ھے سر عرض رکیوسے۔

(۱۱)

پٹر کر قدح کلال ڈتوسے، روشن جام الستي،
ہیوٹ نال وصال ٹیوسے، چٹ پئي دل دي خستي،
رھون ھوشیار ھمیشہ، توڑے مست ڈرون وچ مستي،
ڈے سر یار "مراد" کڈوسے، سودا دست بدستي۔

(۱۲)

جي تو طلب ملن دي سچڑا، تان سر کون نال نہ چائین،
اول عقلوں کرین جدائي، پیر پیچے تون پائین،
چوڑے خام خیال خودي دے، مٹن کون مار سٹائین،
جو جیندیان سندي جاء نھین، ہین مویان "مراد" اٹائین۔

(۱۳)

کیتي عین عنایت ساقي، ڈتس جام پٹرائا،
ہیوٹ نال شراب طھورا، دل تون غیر سڑاٹا،
لٹے ھول حساب حشر دے، یار ملیا من پاٹا،
سچ وچائے "مراد" ستا سک، ڈے سر ھیٹ وھاٹا۔

(۱۴)

تن مکا، من مدینہ دل کعبا کر چائي،
رب رسول ڈونھین وچ ہیئے، نال یقین سچائي،
"من عرف" نبي فرمایا، بیشک شک نہ آئي،
جو حج حضور "مراد" اٹاھین، ہي سب کوڑ کھائي۔

(١٥)

مسلمان مسجد ويندے، هندو پوجيندے پٿر پاڻي،
آوه مڪيا، آوه مٿرا ويندے، آيوين عمر وهاڻي،
اے دل عظيم عرش الله دا، جنهن وچ جوت سماڻي،
تن من نال ڪرين تت سجدا، بيشڪ شرڪ نه آڻي،
جو حج حضور "مراد" اِٿاهين، ٻي سڀ ڪوڙ ڪهاڻي.

(١٦)

ڪيا مقصود مسيت وڃڻ دا، جے تون نفس نه مارين،
من دي ميل نه ڌووين من تؤن، ول ول وضو سنوارين،
منهن ڪعبے ڏے، سرت سيلاني، سهج نماز گذارين،
لوڪ ريائي ڪرے ڪمائي، عمر آجائي هارين،
پر سڀي فرض "مراد" ٿيون، جے دليون دوست نه وسارين.

(١٧)

جے مقصود ملڻ دا هووے، ڪر گهڻ ساجهر سعيا،
وچ ميدان محبت دے، نت رکين قدم سوايا،
اے سودا سر ڏيوڻ ٻاجهون، محض نه پلے پايا،
پر جيندے مرڻ "مراد" سجايا، پيڇے مرڻ آجايا.

(١٨)

عاشق نام سڏاوڻ سوکا، پر عشق اڻانگا لاوڻ،
لافان لک مريندے، پر هے مشڪل توڙ نڀاوڻ،
ڪم ڪنهان وريامان دا، سر رک تلي تے آوڻ،
پلپل يار پيارے هٿون، ول ول آپ ڪٿاوڻ،
ڪٿي مرغي وانگون در تے، رات ڏينهان تڙڦاوڻ،
هردم ٻاهه برهه دي وچ، مکڻ شيخ پچاوڻ،
دل اندر ديدار تنهان ڪون، ٻاهر پير نه پاوڻ،
ڪامل عشق "مراد" تنهان دا، ٻيا سڀ ڪوڙ ڪماوڻ.

(۱۹)

نیھي نیھي سیکو آکیے، پر سیھل نہ نیھي ٹیوں،
پھلي نینھن نشاٹي ایھا، جیندیاں مر کر جیوں،
دستون ساقي آب حیاتي، پلول دے وچ پیوں،
تڈان "مراد" مناسب تنھن کوں، نیھي نام سڈیوں۔

(۲۰)

جے نیھي وچ نینھن سجن دے، ھین رنگ ربانی رتے،
رندي جام مغان دے ھتوں، ہي متوالے متے،
ہي بروا ھي تے شاکر، کامل عشق کمتے،
زلف زنجیر "مراد" تنھاں کوں، بیچ پیچان وچ گھتے۔

(۲۱)

نیھي دے دل اندر دونھاں، کت کوں دونھاں دکاوے،
نیھي رنگ ربانی رتا، انگ پیوت نہ لاوے،
نیھي نیت رضا وچ راضي، سھج ہي سر چاوے(۱)،
نیھي ھمیشہ "مراد" سجن کوں، ویک سیو سک ساوے۔

(۲۲)

اول فرض نماز جنازے، عاشق آدا کریندے،
ڈیندے ترک تعلق سیکوں، سر تکبیر سریندے،
چشمے عشق حقیقي دے وچ، سر ڈے وضو سریندے،
سے مشتاق "مراد" ایچے وت، کیھي قرض پریندے۔

(۲۳)

عاشق چشمے عشق وچوں، سر ڈے وضو سنوارن،
ترک کرن تدبیراں سیئي، سر تکبیراں مارن،
دل بیت اللہ دے وچ ھردم، نال نماز گذارن،
عشق امام "مراد" جنھاں دا، سے کیوین وقت وسارن۔

---

(۱) سھج لہ ہي سر چاوے (خ)۔

(۲۴)

مٿڪ مهتاب سجن دا قبلا، زلف غلاف سنوارے،
هين ابرو محراب عجائب، چشمان نور نظارے،
عشق امام، "مراد" جماعتي، نت نماز گذارے،
سڀے فرض قبول ٿياسے، ڏٺے يار پيارے.

(۲۵)

سهج مسيت، صبوري، سنتر، سيل، سنتوڪ منارے،
مٿڪ محراب، تے سنوات مصلا، سکمن وضو سنوارے،
مير سکر منبر تے چڙهه ڪر، "انخد" بانگ، پٿڪارے،
عشق امام، "مراد" جماعتي، نت نماز گذارے،
سجدے سهڻو نه پوے ڪڏهان، نڪو وقت وسارے،
سڀے فرض قبول ٿياسے، ڏٺے يار پيارے.

(۲۶)

زاهد زور رکے ظاهر تے، باطن ڪنون بيگانا،
پارسائين دے پردے جنهن ڪون، سمجهي نا نادانا،
ڏينهن دا انڌا مٿول نه ڏيکے، دوست وسے هم خانا،
پير مغان دے مجلس باجهون، هار کيا حيوانا،
"موتو" مورک مٿول نه ٿيوے، ڪنان ڏونهين جهانا،
يار "مراد" مليا ميخانے، شڪرانا صد شڪرانا.

(۲۷)

واعظ ڪري بيان نصيحت، ظاهر وچ زمانے،
محشر دے مذڪور ڪنون، ڪوئي هول پيا حيوانے،
"ضعطوا" فرقان نه سمجهي، غرق ٿيا غمخانے،
يار "مراد" مليا ميخانے، شڪرانے تے شڪرانے.

(۲۸)

سڀڪوئي عاشق نوشه دا، ڪيا دانے ڪيا ديوانے،
هڪ ٻيٺے پڙهن مسيتيان وچ، ٻے مست رهن ميخانے،
ڪے ڪعبے ڪون ڏيوَن سجدے، ڪے وڃن بتخانے،
سوئي وستي دے وچ وسندا، سوئي وسے ويرانے،
جهرجهنگ يار "مراد" مليوسے، شڪرانے تي شڪرانے.

(۲۹)

جے ڪرين رياضت ربّ دي، تان تون صورت سمجهه صفاتي،
اول مال زڪوات ڏيوين، سر ڪر هٿ "لا" دي ڪاٽي،
روزا رکين غير ڪنون، تان عين ٿيوَن اثباتي.
جو حج حضور شريف اٿاهين، دل وچ پائين جهاتي،
پڙهين نماز "مراد" مدامي، رهين ذڪر وچ ذاتي،
تان ملڪ الموت ڪنون جند ڇٽے، حاصل ٿيوے حياتي.

(۳۰)

شربت موت پيالا ساقي، سڀ ڪنهون ڪون ڏيسي،
شاهه گدا سنڀال نيسي سڀڪون، هڪو ڪونه ڇڙيسي،
پر جنهن ساهه سنڀال سجن ڪون ڏتا، تنهن ڪون ڪون مريسي،
يار "مراد" جنهان دي جهولي، سا نت ذوق مٽيسي.

(۳۱)

شربت موت، پيالا ساقي، ڏيسن سڀ ڪناهان،
شاهه گدا نه ڇٽسي ڪوئي، ڪرن توڙي لک دانهان،
پر جيڪو جيينديان مر ڪر جيوے، مين قربان تناهان،
يار "مراد" پيو تنهن جهولي، ڏے ٻئي ڳل بانهان.

(۳۲)

شربت موت، پيالا عاشق، پيندي نت نماڻے،
ساهه سنڀال ڏتوسي تنهنڪون، جنهندے دست وڪاڻے،
هر دم نال وصال ڪريندے، ڳهلا لوڪ ڪيا ڄاڻے،
يار "مراد" جنهان دي جهولي، ربّ پي سے ئي پاڻے.

(٣٣)

گردش دور فلڪ دا هنر، ڪوئي علاج نہ ڄاڻے،
توڙي لک طبيب مڙن، سڀ افلاطون سياڻے،
تان بي شهہ سليمان، سڪندر جيهے، صاحب ڇوڙ سڏاڻے،
فلڪي مار فلڪ دے نيتے، نانگے کئے نماڻے،
پر يار "مراد" ڏيون جند جيندیان، ڇوڙ نڪمے ماڻے.

(٣٤)

همت ڏيک هندو دے زن دي، ڪيها ڪم ڪريندي،
جو ٻولے سو پالے اپنا، پيڇا پير نہ ڏيندي،
سيج وانگر چڙهہ ٻهے چڪيا آتے، مرڻ قبول ڪريندي،
ستر جهولي رک صدقے ٿيندي، جيندئين جان جليندي،
وچ ميدان محبت والے "مراد" ويندي گوءِ مريندي.

(٣٥)

لاف ماريندے لڄ نهين آوندي، عاشق نانءُ سڏيندا،
همت هندودي زن جلتي، تون ڪاهر نهين ڪريندا،
آو مر پوندي مڙدے آتے، تون دل دلبر نهين ڏيندا،
پر يار "مراد" مريسي سوئي، جو جيندئين مر ڪر جيندا.

(٣٦)

جے دل ويندي وحدت ڏے، عادت وڃن نہ ڏيندي،
ٻچ هزار، هزاران خطري، رهزن راهہ مريندي،
غول بيابان وانگر کڙي، کيے سڄے سڏيندي،
هادي حق "مراد" جنهين دا، سا دل وچ ديدار ڪريندي.

(٣٧)

يار يقين جنهان دا هويا، سے آٽڪي رهن نہ عادت،
روح دي راهہ روان ٿي، وڃ سالڪ پوے وچ وحدت،
آلٽے آپ "اناالحق" هوئے، ڪنهن دي ڪرن عبادت،
محض "مراد" محقق ڪتون، هے ڏيون سر سعادت.

(۳۸)

میر ڈتے سیر حاصل ہوئے، دل ڈتے دل جانی،
روح ڈتے دل روح ٹیوے، "سبحانی اعظم شانی"،
قطرا وچ پیا وچ قلزم دے، ہویا بحر حقانی،
ٹیا محیط "مراد" وہم وچ، رہندا لامکانی۔

(۳۹)

نین سوداگر، دلبر سودا، عشق دلال کیتوسے،
سر سرواہ، سیو وچ سودے دے، تن من نال ڈتوسے،
ملیا دوست، سینی دلگیری، سودا ساب ہیوسے،
رب سبب "مراد" کیتا، جو کنک ڈبی لنک کڈوسے۔

(۴۰)

دل دریاہ، محبت بیڑا، کوہا توکل کیتا،
بدھ سکان صبر دا محکم، سڑھ ہمت دا سیتا،
معلم وچ وطن دے سونھان، کامل مرشد کیتا،
مال "مراد" یقین تنھین وچ، صحیح سلامت نیتا۔

(۴۱)

چوراسی لنک پچرے دے وچ، ہیکو ہولن ہارا،
تنھن نرمل نوری طوطی دا، نیکو انت نہ پارا،
پانتو پانت ہولیندا ہولی، روپ ورن سب نیارا،
کاوے پیوے موجان مانے، کون "مراد" ویچارا۔

(۴۲)

آپ کنون لکھ پیا آپے، کنھن نا آپ لکائے،
آپے پیا ویکھے سبھجھ، اندر آپ آلائے،
دل دے تخت اتے چڑھ نوشھ، ہردم حکم ہلائے،
ہے اول آخر، ظاہر باطن، ہے دی جاء نہ کائے،
کیا وچ "مراد" ویچارے دا، جو ناحق ناہ کپائے۔

(٤٣)

تن من دے وچ تونهين تون، قرتن من تو بن ناهے،
دل دے اندر ڏيرا تيڏا، هئين تحقيق آٿاهين،
آپے کاوے آپے پيوے، سڀ رس سنجهه صباحين،
منهن ٻوليندا، ڪنين سڻيندا، نيٺين نال نگاهين،
"مراد" ڪنون هن ڪيون ڪر لڪسين، جو لڌڙا جاءِ بجائين.

(٤٤)

تن ٻي تئين تون، من ٻي تئين تون، سر ٻي گهول گهمائين،
هڪ پل پاسے مول نه ٿيوين، نت اکئين نال وکائين،
سيج سڻيان ڳل ٻانهن سيراندي، ماڻے سک سدائين،
دلبر دل ديان لاهين سڪان، سڀ "مراد" بجائين.

(٤٥)

دل دلبر بن رهندي ناهے، آپے عشق ليوئي، درد چيوئي،
وچ بند دام زلف دے وچ، قابو قيد پيوئي، سک ڪيوئي،
نت مريندے نازنينان دے، ڪيتا پيش آيوئي، جو ڳ ٿيوئي،
پر غبغب دے وچ مارغوطا، جي يار "مراد" مليوئي، بخت وليوئي.

(٤٦)

درد سهڻي دلبر دا مين تان سؤ سک سٽ ڪر چايا،
ميٽ ڪئے خام خيال خودي دے، جان دل اندر آيا،
شالا هووے هميشه نوان نت روز بروز سوايا،
برڪت نال "مراد" جنهين دے، نوشهه الله ملايا.

(٤٧)

درد نهين ڪو دارون دل دا، جو پيوے سو جيوے،
جے روز چکن رمز خماري، مرون هميشه کيوے،
ميٽ وڃن سڀ مستي ۾، ڏے مستي حق لڀيوے،
يار "مراد" وسے وچ ويڙهے، جو ڪو عاشق ٿيوے.

(۴۸)

درد دوائي مخبوب جنهن ڪون، عشق طبيب کيوائے،
رتي روڪ نہ زهے اندر وچ، غير گمان وڃائے،
'مئين' دا پڙدا ڦاڙ ڪرا هڻن، اکين "عين" وکائے،
يار "مراد" وسے وچ ويڙهے، جو ڪو جهاتي پائے.

(۴۹)

"مئين" ڪون سمجهہ تہ 'مئين' ڪون پائين، جو "مئين" وچ 'مئين'
"مئين" دے وچ ملين تون مئين ڪون، ڍونڍ نہ سڃيان جائين،
"تون" وچ 'مئن' تي 'مئن' وچ 'تون'، جا ڍل دا غير وڃائين،
"الانسان"، "مراد" سڃاڻين، "مئن" وچ 'مئن' ملسائين.

(۵۰)

سڀڪو لوچے ساڌي ڪون، تے اسان چوري چائي،
رستي ڇوڙيا پيا سے جهنگل، سائين سڃ وسائي،
پيران ٻاجهون پنڌ ڪيتوسے، هٿان ٻاجهہ ڪمائي،
سمجهين ملڪ "مراد" امولڪ، ڀاڳا پراپت پائين.

(۵۱)

ننڌڪ لوچن سنگي ڪون، تے نيهي ننڌيا چائي،
جنهن ملامت وچ سلامت، سا اوهہ پلے پائي،
سڻ ڪر سمجهہ جواب نہ ڏيندا، ويندا ڪنڌ ولائي،
پرچائي گوءَ "مراد" امولڪ، ڀاڳا پرايت پائين.

(۵۲)

جنهن دا ڍول سلامت هووے، ساڪت ڪارڻ ڪتے،
ڦرے البيلي، راڄ کهيلي، چرخے تند نہ گهتے،
ڏيهون اڳے ڦرے، رکے رنگ برنگ رتے،
جنهن مهر "مراد" خضر دي، ڀاڳ تنهن دے متے.

(٥٣)

ايوين ماڻ ڪرين نا ڪوڙے، ڪٿن مئول نہ ڇوڙين،
ويک سهاڳ نہ ڪيجے حجت، هوند ڪنون منهن موڙين،
چيتے نال ڦيرائين چرخا، هيڪا تند نہ ٽوڙين،
هو حليم "مراد" هميشہ، نال ادب هٿ جوڙين.

(٥٤)

نا مئين رنگ نہ روپ نہ صورت، نا مئين ڪيرت ڪائي،
نا مئين سُرخي سُرما پايا، نا مئين ميندي لائي،
نا مئين سکيا چڪيون چندن، نا مئين ڌڙي ڳنڌائي،
نا مئين هار سينگار بنايا، نا مئين ڪران ڪمائي،
ڪُل ڪُلکين سڀئي مئين وچ، ڪت ڪون ڪران وڏائي،
جنهن تي مهر "مراد" خضر دي، جڳ سهاڳڻ سائي.

(٥٥)

جيڪو ڄاڻے مئين ڪُڇ ڄاتا، ڄاڻ نسي ڪڇ ڄاتا،
جنهن ڄاتے وچ ڄاڻ نہ پايس، سو ڄاتا ٿيا نا ڄاتا،
پر ڄاتا ڄاڻ "مراد" تهين، جنهن اڻڄاڻا ڪر ڄاتا.

(٥٦)

وچ ميدان محبت دے، جے عاشق آءُ وڪاڻے،
اندر عيش "مراد" تنهان ڪون، ٻاهر ڦرن ڪوماڻے،
دردمندان دا دردمندان بن، ڪهڙا قدر سڃاڻے،
ڳڙن ڄاڻے يا ڳڙ دي لذت، ڳڙ کاوے سو ڄاڻے.

(٥٧)

سنگي سو جو تن من سنگي، سک رهے يڪرنگي،
تنهن سنگي ڪون ڏے نہ سنگين، جے سنگي سر منگي،
بن يڪرنگي ڪيها سنگي، بن سنگي ٻهڻ سنگي،
مورک سنگ "مراد" نہ ڪيجئے، فرق رهے فرسنگي.

(۵۸)

بیوفائي کار زنان دي، مردان وفاداري،
جي لائین تان میر ڈئي چاهین، توڑ نباهین یاري،
کوڑے قول نہ کرین کڈاهاں، پاس سخن سچاري،
سے وریام "مراد" بیان کر، کرن نہ جند وساري۔

(۵۹)

آیہ رن نال جنهان دي یاري، سو کیونکر رب پاوے۔
روکي راون کیتا رن سوگها، چمڑي تے دل لاوے،
کوڈي بدلے لعل لکیڑان، نامعقول منڑاوے،
سو زن مرید "مراد" اسان ڈے، مولا مقنهن نہ لاوے۔

(۶۰)

دنیا دنیا سبکو آکے، دنیا نهین آے ڈتي،
آے رنبڑ رن راہ نہ وچین، کتلیان کیے متي،
جنهان نال نکاح پڑهیایس، تنهان سنگ نہ ستي،
گهتي ویر وڑهائي کتي، کتي ماہ دي کتي،
ہر لاہ "مراد" مڑهین منهن تے، پهیران دي جتي۔

(۶۱)

دل وچ درد نهین دلبر دا، عشق نہ چوچي لایا،
باهر ویس فقیري دا، تے من وچ مقصد مایا،
چوڑ توکل تکیا رب دا، بے لجي لج وجایا،
جنهن دنیا کارن دوست وساریو، ساتا کوڈي کم نہ آیا،
یار "مراد" کتوري دا ستے کر، چا کیني کاري چایا۔

(۶۲)

دل وچ درد نهین دلبر دا، عاشق نانہ سڈایو،
چیتے وچ جتو تے، میر تي ٹوپي کرکے ایک وکایو،
نانگا تي کر، ننگ نہ چوڑیو، الٹا ویس لجایو،
ساري عمر "مراد" مکر کر، حارص هٹ کیا آیو۔

(٦٣)

جو ڪڇ ڪتڻ واليان ڪيتا، سو مئن ڪت نہ ڄاڻان،
ڪامل ڪانڌ ڪڇين مئن ڪون، هينئڙے مے هرساڻان،
ساڻ "مراد" ڪيها تنهن سيتي، جنهن هٿ جيءَ وڪاڻان.

(٦٤)

جے تون عاشق ٿيوين مئن تي، مئن معشوق ٿيوائين —
ڦولهہ ڀهائين،
جے تون معشوق ٿيوين، تان مئن تو سيتي دل لائين —
جنديان تائين،
جے تون سيج آني چڙهہ آوين، تان مئن سهج ڪنون ڳل لائين —
سؤ سُک پائين،
وس "مراد" پيا وڃ تيڏے، سڻ تان سچ آکائين —
سهڻا سائين!

بيت هير رانجهو

(١)

مئن تان ويسان جهوڪ رانجهن دي توڙي لوڪ ڪرے لک حيلا،
مئن مشتاق ٿي هان تنهن ڏينهن لاڪون، جڏان ڇوڙيم ڪڙم قبيلا،
ڪامل عشق حقيقي ڪيتم، وچ وڪيل وسيلا،
جنهن مئن ڪون آڻ "مراد" ملايا، سو رانجهن رنگ رنگيلا.

(٢)

جنهن ڏينهن روح ڪيتے رب پيدا، تے ڪاني قلم، مس سياهي،
لکيا انگ ازل دا ميان رانجهو نال تڏان، کيڙان خبر نہ آهي،
روز ميثاق "مراد" آساڏے، روح ڳڌا سنگ ماهي،
ٻنهان ڪون وَر ماءُ پي ڏتڙا، پر ميڪون آپ الاهي.

(٣)

درد جنهن دا تنهن در تون، ڇوڙ نہ هرگز ويسان،
هڪ دل آهي، لٿُ رانجهن نيتي، کيڙان ڪون ڪيا ڏيسان،
رنگپور شهر شيطاني ويڙها، تنهن ڪو چٽوچي لاءِ سڙيسان،
ذات کيڙان دي وچون مئن، هڪو ڪانہ ڇڙيسان،
ڏے ڳل ٻانهن "مراد" ماهي ڪون، مئن هردم ذوق مٽيسان.

(٤)

جيڪر وس لڳا ڀي ميڏا، ويري، ڪٿل مَريسان،
ماءُ ماسي تے ڀيڻ ڀاڄائي، رانجهن هٿ وِچيسان،
وِير ڀرا تے ٻاٻل چوچڪ ٻڌ ٻانهي ڪَر ڏيسان،
ذات کيڙيان دي وچون مئن هڪو ڪانہ ڇڙيسان،
ڏے ڳل ٻانهن "مراد" ماهي ڪون، هردم ذوق مٽيسان،

(٥)

مين تان ويسان جهوڪ رانجهن دي، توڙے لوڪ گهتے لَک وَلّے،
ڪَپاسر چوچڪ چنڊا، هڪ جهيڙے ٻيا جهلّے،
ماءُ مراد ملالي وانگر، ول ول اڳون وَلّے،
مين تان ويندي طرف رانجهن دے، "مراد" ميڏے سَوڻ سڀ سولّے.

(٦)

تن مَن تخت هزارے دے وچ، هڪوئي رانجهن وَسي،
لُون لُون دے وچ ڪيتس ديرا، ڏے رمزان دل ڪَسي،
ڪيڙيان خالي ڏے نيڪالي، هڪ مُئي ٻي نَسي،
ڏے ڳل ٻانهن "مراد" ماهي ڪون، ماڻے سک سَهَسي.

سي حرفي

(جهولڻو)

الف- اللهه دل نال هميشه ياد ڪر،
جانُ جانُ دم جيوين، تان تان تون نت ڏر:
لاابالي درگاهه نه ڇاڻين خندگي،
تن من نال "مراد" ڪرين نيت بندگي.

ب- بديان سَٽ گهَٽ، چڱائي هٿ ڪر،
سودا سمجهه وهائين، ويسين ول نيٺ گهر!
ويک متان مورک وڃين، مول کوهه،
سنجڻ نال پارس، سون ڪرين وت لوهه.

ت- توبهه تقصير ڪنون ڪر بار بار،
نفس نحس دے نال نه ٿيوين يار غار:
ڇوڙ صباح، سَٽ آيهه مايا، مال، زر،
پهتے موت "مراد" ڪرين، سو آڄ ڪر.

ث- ثابت ڪر ڄاڻ سڃاڻ حق تون،
سڀ گهَٽ سرجڻهار، نه آڻين شڪ تون:
جے دل ڏيکين کول ته نرمل نُور،
هئين چوڏهن طبق "مراد" ڀريا ڀرپور.

ج- جدا نهين هڪ دم، هے تئين نال،
غفلت مَنون وسار، جو هے وقت وصال:
هے يار جنهان دے نال، سے رهن سُکالڙے،
پريم پيالا پي ڦرن موجون متوالڙے.

ح- حياتي وچ هدايت ڄاڻ،
سنمک صاحب نال، سدا سک ماڻ:
ڪيها ڀروسا ڪيجئے، ڪُوڙے دم دا،
جو نهين نيباهه نال، سو ڪيهے ڪم دا.

خ ـ خالق جملے جهان دا،
کیتس خوب خیال، زمین آسمان دا:
اربع عناصر دے پٹا جوڑ گھڑن،
ڈیکین نت تماشا "مراد" رنگ کرن.

د ـ دعوا دا دم نا مارین،
ٹی تون یار یگانا گھارین:
چیتن نال همیشہ چت لائین،
وحدت دے وچ "مراد" مدا سک پائین.

ذ ـ ذکر کر ذاتی، چوڑ صفات،
ڈینھن ڈٹا ٹی روشنی، کٹی اندیری رات:
حاصل کرین "مراد" همیشہ حج حضور دا،
نت پی شراب طهورا، نرمل نور دا.

ر ـ رضامند رهٹا وچ رضا دے،
سیسی هین سٹھے سر تے حکم قضا دے:
"سوتوا" ٹی وهیلا "مراد" دیدار دا،
مرٹا باجهون نا ملنڈا دوسن یار دا.

ز ـ زودون ذکر کر، روز لهین جو آوٹا،
من دا پرم توڑ دے، تهے راہ ریجهاوٹا؛
تان تو ڈیکین، نت نظارے نور دے،
نور دے، سرور دے، محبت دے مذکور دے.

س ـ سعادتمند سوالی سچ دے،
مولا تم لاوے نیڑے، کوڑے کچ دے:
اندر باهر سیو سچ کماوٹ،
سمجهہ "مراد" زبانون سچ آلاوٹ.

ش ـ شهید کرین تون نفس نقی کون،
وچون کیون وچوڑا پاوین پی کون:
باهون هتان یار دے، مر کر جیوٹا هے،
آب حیات "مراد" پیالا پیوٹا هے.

ص ـ صفا ڪر تون سينا،
ڪُل مار ڪر ڪڍ، نہ ڇوڙين ڪينا:
رنگ ڪر سرير رنگ وچ، "مراد" سڃاڻي پاپ ڪون،
جو اِهڙي ٻاجهہ نہ ويکين، اکئين "مراد" آپ ڪون.

ض ـ ضرور زڪوات زمان منگيسي:
آسي موت مهل تے، رهسي نہ سنگ سنگيسي:
پر جيندے جُهد ڪرين، ليکا لاهين ساهہ تون،
چت رکين چيتن، من "مراد" صلاح تون.

ط ـ طالب مطلوب تيڏا تو نال هے،
من دا محرم هردم حاضر حال هے:
جے تو طلب ملڻ دي هے مطلوب ڪون،
تان ڇوڙ سرير، "مراد" ملين محبوب ڪون.

ظ ـ ظلمات آتے هُن خضر دا خيال هے،
دل وچ آب حيات حاضر حال هے:
پُر جام جڏان ڀر مرشد مئنون ڏيوے،
پيوڻ نال "مراد" وصال ڪرليوے.

ع ـ عجائب پيتي پريم پيالڙي،
رتي رنگ ديدار دي ڦرون متوالڙي:
عشق عيسيٰ دم رلمل روح جڳايا،
انترجامي عشق "مراد" ملايا.

غ ـ غروري ڇوڙ، غريبي پاءِ،
نيڪي دا ثمر سر تے چاءِ:
سمجهہ صبوري نال، چيتن چت لاوڻ،
ڏے دل دلبر يار "مراد" ريجهاوڻ.

ف ـ فنا ڪر فڪر ڪنون غم کاوڻا،
يار تيڏا تو نال وسے، غم من ڀاوڻا:
جو وسے وستي وچ، پڇائے سڄ ڪئون،
تنهن مورک ڪنون "مراد" نہ پڇاوين پڄ ڪون.

ق ـ قُلوب المومنين عرش الله دا،
لت ڪرين طواف تنهين ڪون سنجهه صباح دا؛
لئون لئون دے وچ لاوين رنگ لقاءَ دا،
تون ماڻ "مراد" هميشه ذوق بقاءَ دا.

ڪ ـ ڪٿان هين تون، پاڪ لطيف هے،
غافل غير نه ڄاڻين، ذات شريف هے:
هٿون دين گنواءِ تے ڪيا ڪفر ڪماوڻا،
ساجهر سمجهه "مراد" نهين وَل آوڻا.

ل ـ لطيف لڌوسے، دل وچ ڳول ڪر،
پٽني مراد، ڏٺوسے درسن دوست گهر:
سون سرير ٿيا، پٽ پارس پايا،
جنهن دا مول نه تول، سو رتن آمولک آيا.

م ـ مبارڪ ڏيوَن سڄڻ گهر آيا،
نال جنهيندے دل ديان ڳاليان، الله ملايا،
ڇٽي جند، لٿا فڪر فراق دا،
مطلب سڀ هويا پورا، هئڻ "مراد" مشتاق دا.

ن ـ نونهال ٿيا سے، سڄڻ مليا اندر وچ،
سڀيئي سُک پيا سے، انتر مليا گهر وچ:
لڳا رنگ، ٿيان خوشحاليان،
لٿا فراق "مراد" متواليان.

و ـ وحدت وچ ويساهه ڪيتا،
وسرڳئي سڀ تات، پريم رس پيتا؛
دل بيت الله وچ، لقاءَ لطيف دا،
ڪرين "مراد" مشاهدا، ذات شريف دا.

هه ـ هردم هردے اندر، دوست دي دُونهڙي،
سيج آتے سک سُتي ڏے ڳل ٻانهن سُونهڙي؛
اکيان نال اکئين دي لاون ياريان،
مست رهن "مراد" هميشه خوني خماريان.

ع- الله دي ذات سڃاتا ذات ڪون،
آپ هي داتا، آپ هي پاتس ڏات ڪون؛
ذات صفا "مراد" سمايا،
بيرنگي نَوين رنگ مين آيا.

لا- لٿے سڀ دل تون وهم وصال دے،
کل هنس ڪر ڳل لايا محرم حال دے:
سر ڏے سڄڻ ڳڌوسے جيوڻ ڀايا،
يار "مراد" مليوسے، ٿيا بخت سوايا.

ي- يقين ٿيا لاڀڻ لاڀ تے،
حاصل حق ٿيوسے سج پرتاپ تے:
جيت ويکان تان آو روپ آپار هے،
آپے يار "مراد"، آپے ديدار هے.

كافيون

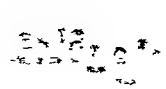

(١)

وارو ڙي وارو، يار، هوت اچي پس حال مون.

١- آءُ پيادي ڪين پنجان، موٽج سين ستار....

٢- آئي ويل وصال جي، وٽ نه سهان وار....

٣- صبح سندي آسري، هئو تان ورسيون لک هزار....

٤- مون کي اڄ "مراد" چوي، ڏي دوست پنهون ديدار....

(٢)

سک نه سمهڻ ساهه، ڏاڍي ڏير ڪري ويا،
آيل ماءُ!

١- ٻارڻ ٻاري ويا، اندر برهه جي باهه،
آيل ماءُ!

٢- عين اداسي ان ريءَ سرتيون سڪي ساهه،
آيل ماءُ!

٣- پسڻ ڪارڻ ٻر جي، روز نهاريان راهه،
آيل ماءُ!

٤- "مراد" سڪي ٿو جن لئه، تن کي آئي من الله،
آيل ماءُ!

(٣)

آ ويڙهے وچ اٿا، سائين، ميڏا رانجهن سائين،

١- چولے اندر ٻيٺا ٻولے، ٻهون لڳا مئن نون مٺا...

٢- ڪنان دے نال سڻيندا هم، اکيان دے نال مين ڏٺا...

٣- پريم حسن ديان فوجان چڙهيان، ٻن ڪاتي دي نال ڪٺا...

٤- آک "مراد" مليوسے ماهي، فضل ڪريسي مرشد مٺا...

(٤)

رانجها ميڏے گهر آيا، سنئيان؟

١- وفي آنفسڪم ڏيک تونهين تون،
سو دل اندر پايا...
٢- جنهن ڪيتے مئن ڍونڍيندي رهندي،
سو شه الله ملايا...
٣- جنهن ڏي حقيقت "مراد" ڪريندا،
تنهن ڪول آڪے ڳل لايا...

(٥)

هڻ سڀ ٻڻي هي سانگ فقيري،
هے فقيري دا ڪال.

١- ڪا پي ڪر سڀ پيٽ ڀريندے،
سمهه ڪے ساري رات گنويندے:
ساري عمر دا ايهو حال.
٢- فقير هوڪے ٻيک مڱيندے،
مايا ڪو برهم ڪرڪے پوڄيندے:
من وچ ميڙڻ مقصد مال.
٣- گيان ڌيان سے دور ٻهيندے،
ٻيک بنا ڪر لوڪ ريجهيندے:
رات ڏينهان هے اے خيال.
٤- ڪيا مئن ڪيتا، ڪيا هڻ چايان،
پانڌ ڪجي ڳل تئن ڪون پايان:
ڪر "مراد" تے ڀلا ڀال.

(٦)

سودا عجب سامان هے، مئن گهر آيا ڍول.

١- سير سرواهه سڀ سودے دے وچ،
تن من ڏتم تول...

۲- سڦرت نيرت سڀ گنواڪے آکان،
وسن هميشه ڪول...
۳- گهر گهروندا، سڀڪجهه ڏ تڙم،
ساهه سجن تان گهول...
۴- مفت "مراد" ڪيتوسے سودا،
جنهن دا تول نه مول.

(۷)

چاڪ سڏيندے گهول گهتان، نينهن لڳا رانجهو نال.
۱- نا مئن ڪنهن دي مڱ مڱيندي، نا مئن هير سيال...
۲- رانجهن ميڏے سر دا سائين، جنهندي نينهن نهال...
۳- يار "مراد" مليسي ماهي، ڪريسي رب اپنا ڀال...

(۸)

آوين سڄڻ وَل، هوئي اے درماندي دل.
۱- ڪنهن نون آکان حال اندر دا،
ڏے ٻانهين ڪَل...
۲- تو ٻاجهون ڪُڇ نا ڀاوے،
فالان پاوان پَل پَل...
۳- يار "مراد" او ڏينهن آوے،
هووان نال رانجهن رلمل...

(۹)

ياران دے نال بسئنت هميشه،
گهر آپڻے وچ رنگ رَليسان.
۱- رُت بسئنت تا آوے جاوے،
نال نه غيران ويسان...
۲- باغ اساڏا باغ بهاران،
نال سڄڻ سُڪ پئيسان...
۳- بي حجاب مليم دل جاني،
ڏے ڪل ٻانهن "مراد" پَڄيسان.

(١٠)

تن من وسندا رانجهن سائين،
سر صدقے تو تان گهول گهتائين.

١- قادر اندر قلوب گذارے،
رهندا رلدے تخت هزارے،
روح رتا رنگ يار پيارے،
هردم ويکين تے سڪ پائين.

٢- جيوين جيوين تيڏا درسن ويکان،
تيوين تيوين مرلدے نيت مئن جيوان،
پريم پيالا تيڏے دستون پيوان،
لائق لطفون دير نہ لائين.

٣- "مراد" اندر وچ دلبر ديرا،
گهر فقير دے ڪر وچ ڦيرا،
دنيا هے يہ رين بسيرا،
مڪڙا کول تے ٻاجهون آلائين.

(١١)

بيخبر يار، دم غنيمت ڄاڻ!

١- اهو دم آوے، اهو دم جاوے-
دم هے سڪهک سڄاڻ.

٢- اهو دم عاشق، اهو دم معشوق-
دم ڪون خالي نہ اماڻ.

٣- اهو دم اوّل، اهو دم آخر-
دم لون "مراد" سڄاڻ.

(١٢)

اڄ ڍولڻ آسي ميڏے گهر، سڀڪا آکے هلو هلو!

١- "ونحن اقرب" نيڙي لڌوسے،
نال سڄڻ دے ملو ملو.

۲- دوست مليا، مَن ٿريا ميڏا،
سڀڪا آکيے کيلو کيلو.
۳- ڳاوڻ آوڻ رلمل سينگيان،
گيت سڄڻ دے آلو آلو.
۴- نيت بسنت مبارڪ ميڪون،
ٻاڪے "مراد" ٻلؤ ٻلؤ.

(۱۳)

چرخے چيت لاءِ، ڙي، چرخے چيت لاءِ.
۱- آتڻ سئنيان سڏ ڪريندے،
سڻتے ڪيهڙا ساءُ...
۲- جنهان ڪيتا اوجاڳا، تنهان ڪٽيا،
ٻيٺيان ڍول مَناءُ...
۳- جي تون نال صراف دے ريجهين،
تند پريتون پاءِ...
۴- يار "مراد" ماڻيسي آهيا،
جا جيندے مَر ڪر ڄاءِ...

(۱۴)

سڻمهڻ ٻهڻ آرام نہ آوے،
تو ٻاجهون ڪڇ مول نہ ڀاوے.
۱- پليل دے وچ ڦالان پاوان،
مٿلا ڀوپے روز پڇاوان،
خاڪ قدم دي نيڻين لاوان،
تارے ڳڻيندے رات وهاوے.
۲- جو ڪڇ ڪيتا تيڏے وڇوڙے،
قسمت ماري ٻيٺي لوڙے،
هڻ تان اين جيند مول نہ ڇوڙے،
جے گهر آوين تان سک پاوے.

٣- عشق تُساڏے برهہ بچايا،
سڪ تُساڏي سانوڻ لايا،
آوڻ دا ڪرگهن ساجهر سعيا،
"مراد" ملڻ دي نا ويرم لاوے.

(١٥)

دوست جنهين دا دل وچ هووے، سا ڪيون ڪَليان ڪولے.

١- لؤن لؤن دے وچ جهوڪ جنهيندے،
سا مُول نہ ٿيوے اولے...

٢- اونچے سڏ ڪريندے ڪيئي،
او نِت وسندا ڪولے...

٣- مِل "مراد" نہ وڇڙيا ڪوئي،
آب ڪيون گهتيندے ڀولے...

(١٦)

ڪيتئي يار دے نال جو وعيد، ميان،
درد والي رک ديد، ميان.

١- وحدت دے وڻجارے هوڪے ڏيندے،
در در "هَلْ مَنْ مَزِيْد"، ميان.

٢- سِر دے سودے سورهيہ ڪريندے،
سُولي چڙهہ ٿيون شهيد، ميان.

٣- ماري مدد ڪو مِل ڪر دور ڪرو،
ڇوڙ وڃي يهودي يزيد، ميان.

٤- حب الوطن ايمان اساڏا،
"مراد" ڪرين ايهہ عيد، ميان!

(بياض "نيرا ڳي")

پڑهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين " اُداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ "لُڙهندڙ نسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ لکيو:

انڌي ماءُ ڇٽيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڑا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، پاڙي، ڪاڦُو، پاڇوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاغَر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيe-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌَڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڑهندڙ نسل (پَـنَ) کا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو کو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيکڏهن کو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَکَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيکڏهن کو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَکَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وٽن جا پَـنَ ساوا، ڳاڙهـا، نيـرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڑهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَـنَ کا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَـم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَـئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَڻُ ڪنـدا ۽ غيرتجـارتي non-commercial رهنـدا. پَـنَـن پـاران ڪتـابن کـي ڊِجِيٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجِيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيکڏهن کو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ پلي ڪمائي، رُڳو پَـنَـن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پڑهندڙ نَسُل . پ ن The Reading Generation

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکَڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڄاڻ، سمجهَ ۽ ڏاهپ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہ جڙ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهِ پهاڙ چُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄ ڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہ جڙ گوريلا آهن.....

... ...

هي بيتُ اَتي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄاڻائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وجايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪيِ پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)